

AZADƏ RÜSTƏM

NİZAMİ GƏNCƏVİ
(LİRİKƏ)

"DİVAN" DAN BİR GÜLÇİN

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN

İŞLƏR İDARƏSİNİN

KİTABXANASI

2680

Gəncəvi Nizami. (Lirika)
Divandan bir gülçin.

TƏRTİB, ÖN SÖZ, ŞƏRHLƏR VƏ QEYDLƏR

Azadə RÜSTƏM

ETİDÖR

RƏSSAM VƏ BƏDİİ REDAKTOR

Xəlil ÖZTÜRK

REDAKTOR

İsmayıl VƏLİYEV

KOMPYÜTER TƏRTİBATI

Mübariz MƏMMƏDRZAYEV

“QİSMƏT” nəşriyyatı Bakı, 2000
128 səh. Şəkilli.

Bütün dövrlərin və zamanların böyük şairi Nizami Gəncəvinini şe'rlərindən ibarət olan bu kitab həcmcə kiçik olsa da şairin zəngin söz xəzinəsi barədə dolğun təsəvvür yaradır. Nizamının yorulmaz və ardıcıl tədqiqatçısı professor Azadə Rüstəmin tərtib ədib hazırladığı bu kitab yığcamlığı, sadeliyi ilə diqqəti cəlb edir. Kitaba əlyazmalardan götürülmüş miniatürler də daxil edilmişdir ki bu da onun qiymətini və dəyərini daha da artırmışdır.

İSBN 5-89600-085-4

V 4603010000
M-085-2000

NİZAMİ GƏNCƏVİ

“DİVAN”DAN BİR GÜLÇİN

KİTAB VƏ TƏRTİBÇİ HAQQINDA

Oxuculara təqdim olunan bu kitabın tərtibçisi, ön sözünün müəllifi professor, filologiya elmləri doktoru, əməkdar elm xadimi Azadə Rüstəm bir ədəbiyyatşünas kimi orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının, o cümlədən Nizami, Fələki Şirvani, Məhəmməd Füzuli kimi böyük sənətkarların yaradıcılıqlarının yorulmaz və ardıcıl tədqiqatçılarından, həm də təbliğatçılarından biridir.

Azadə xanım ədəbi-tarixi materialları dərinlən öyrənən, təhlil edən, təhlillərin müasir elmi-nəzəri problemlərlə əlaqələndirən, ədəbi materialın yarandığı dövrün və sonrakı zamanların mövcud estetik-fəlsəfi fikri ilə müqayisədə səciyyələndirən bir amildir. Ədəbiyyatın dünyəvi, regional və milli problemləri ilə bağlı çağdaş elmi araşdırmaları ardıcıl izlədiyinə görə o, ədəbi materiallarımızı təhlil edərkən onlara müasir dünyəvi meyarlarla yanaşmağı bacarır. Ona məhz bu xüsusiyyətlərinə görə də alimin Nizami və Füzuli haqqında tədqiqatları müasir ədəbiyyatşünaslığımıza yeni töhfə kimi dəyərləndirilir.

Azadə xanımın mənbələrə bələdliyi, mövcud əsərlərə ayıq-sayıq münasibəti, faktları tarixi-nəzəri baxışdan saf-çürük edərək təhlildən keçirməsi onun hazırladığı monoqrafiya və məqalələrin, tərtib etdiyi kitabların da qiymətini artırır.

Azadə xanımın Nizamiyə, şairin yaradıcılığına, münasibəti sadəcə ədəbiyyatşünas-alim münasibəti deyil, burada doğmalığ, təhlildəki emosionallıq, milli mövqe, ən başlıcası isə məhəbbət duyğusu aydın hiss olunur. Nizamının zamanəsinin ən böyük şəxsiyyəti səviyyəsinə yüksəldən tarixi-ictimai və mə'nəvi mühiti öyrənən, şərh edən alim inandırıcı dəlillərlə böyük şairin özünəməxsus yaradıcılıq xüsusiyyətlərini üzə çıxarmağa, onun təsvir etdiyi hadisə və obrazların tarixi və fəlsəfi-estetik keyfiyyətlərini geniş şərh etməyə müvəffəq olur. Azadə xanımın öyrəndiyi, araşdırıb təhlil etdiyi ən mühüm

məsələlərə, özünəməxsus fərdi münasibəti, cəsarətli və qətiyyətli alim fikri diqqəti cəlb edir.

Oxuculara təqdim olunan bu kitab həcmcə kiçik olsa da Nizami "Divan"ı və şe'riyyatı barədə dolğun təsəvvür yaradır. Kitabın əsrlər keçsə də heç zaman köhnəlməyən, yüksək bədii-estetik qiymətini həmişə qoruyub saxlayan, nikbin və müdrik poeziyanın bütün dövrlər üçün vacib və əhəmiyyətli xüsusiyyətlərini nümayiş etdirir.

Əminik ki, kitab oxuculara xoş tə'sir bağışlayacaq və müdrik Nizamini bu günümüzün, çağdaş insanlığımızın qəlbinə daha da yaxınlaşdıracaq və onda sabaha böyük ümidlər, nikbin duyğular oyadacaq. Nizami dühası yeni nəsillərə mürəkkəb həyat yolunda ilham və sevgilər bəxş edəcək.

İsmayıl VƏLİYEV

NIZAMININ LİRİKASI

*H*umanizm Nizami sənətinin məntiqi vurğusunu, məzmunu təşkil edir. Nizami şe'rinin mərkəzində insan və insan taleyi problemi durur. Şairi bütün yaradıcılığı boyu ictimai-psixoloji bir varlıq kimi fərd, onun mə'nəviyyatı, həyatda mövqeyi məsələsi maraqlandırır. Nizami sənətinin baş çıxış nöqtəsini burada görmək lazımdır. Onun möhtəşəm bədii irsi də bu baxımdan araşdırılmalıdır.

Nizami əsərlərində geniş bədii fikri vüs'ət tapmış ideal ülvü məhəbbətin tərənnümü və ədalətli cəmiyyət arzusu, zəhmət və əməkçi problemi, həyat və dövlət quruluşu, mə'nəvi-ictimai münasibətlər haqqındakı poetik ümumiləşdirmələr məhz onun humanist görüşləri ilə sıx bağlıdır, bu görüşlərin bədii sözün qüdrəti ilə təbliğinə xidmətdədir.

Humanizm ideyaları XII əsrdə öz yeni, böyük təntənəsini Nizami sənətində tapdı, fəlsəfi tutum alaraq, əlvan rəng çalarları ilə Nizami yaradıcılığının ümumi pafosuna, hərəkətverici qüvvəsinə çevrildi.

Şərq ictimai-bədii fikir tarixi Nizamının şəxsində Avropa Renessansının qabaqcıl nümayəndələrinin humanist görüşlərini belə bir neçə əsr qabaqladı. XII əsr Azərbaycan şairinin səsinə Avropa yalnız XII-XIV əsrlərdə səs verdi.

Nizami Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində ilk monumental bədii-psixoloji epik şe'rin banisidir. Şairin "Xəmsə"si - "Sirlər xəzinəsi", "Xosrov və Şirin", "Leyli və Məcnun", "Yeddi gözəl" və "İsgəndərnamə" əsərləri dünya poeziyası xəzinəsinin nadir incilərindəndir.

Lakin bu da mə'lumdur ki, Nizami şe'r-sənət aləminə öz lirik əsərləri ilə qədəm basmış, ilk şöhrətini şe'rin bu növündəki qələm təcrübəsi ilə qazanmışdır. Afaq - şairin bəxt ulduzu və ömür sevinci onun ilk şe'rlərinin mükafatı idi.

Divanı haqqında ilk mə'lumatı şairin özü verir. "Leyli və Məcnun"da oxuyuruq:

Bir gün nəş'əliydim, aləm şad kimi
Dəmlər içindəydım Keyqubad kimi
Qaşlarım açıqdı, sanki bir kaman
Qarşımda dururdu yazdığım divan...
Bayraq qaldırmışdım söz zirvəsinə,
Hünər lövhəsini yazırdım yenə...

Mə'lum lirik şe'rlərində də şair tez-tez divanının adını çəkir. Məsələn, qezəllərinin birində Şirvanşah I Axsitanı öz divanının sahibi adlandırır. Demək "Xəmsə"nin üçüncü əsəri qələmə alınan vaxtlar Nizaminin lirik şe'rlər məcmuundan ibarət bir divanı artıq mövcud idi. Və hətta şairin özünün e'tirafı etdiyi kimi bu divan Şirvanşah Axsitanın adı ilə bağlı idi. Bəlkə də onun sifarişilə hazırlanmışdı. Az və ya çox fərqlərlə bütün Nizami tədqiqatçıları bu faktı qeydə alırlar.

Nizami "Divan"ı, xüsusən onun qezəlləri hələ şairin sağlığında şənliklərin bəzəyi olmuş, məşhur müğənnilər tərəfindən oxunmuş, sevilmişdir. Yenə elə Nizaminin öz sözlərinə istinadən bunu təsdiq etmək olar: "Xosrov və Şirin" in sonlarına yaxın şair Atabey Qızıl Arslanla doğma şəhəri Gəncənin otuz ağaqlığında baş vermiş görüş səhnəsini və şahın məclisini təsvir edərək yazır:

Dəstə-dəstə durmuş türfə gözəllər,
Dillərdə Nizami yazan qezəllər.
Bir şirin avazla hey oxuyurlar,
Cəngi yarasına məlhəm qoyurlar.

"Mənəm ol şəhi-məani ki, fəzilətim əyandır" misrası ilə başlayan məşhur fəxriyyəsinə də (30 yaşlarında, ilk epik əsəri olan "Sirlər xəzinəsi"ndən əvvəl yazılmışdır) Nizami yenə qezəllərinin dillər əzbəri olduğundan söhbət açır:

Qəzəlim qulaqlar üçün verər ərgönün sədasi,
Üzü lalə rəngli mey tək əsərim ürək açandır

Şair lirik şe'r sahəsindəki fəaliyyətini ardıcıl davam etdirmiş və həyatı boyu bu baxımdan gözəl sənət xarüqələri yaratmışdır. Hakimiyyəti Nizaminin ömrünün sonlarına təsadüf etdiyi Azərbaycan Atabəyi Məhəmməd Cahan Pəhləvanın oğlu Nüsrəddin Əbubəkr Pişkinə (1194-1211) həsr edilən "Kəbə

sultanı" mədhiyyəsi, eləcə də "Qocalıq" qəsidəsi fikrimizə əyani sübutdur.

Hələ XIII əsr müəlliflərindən Cəmalieddin Xəlil Şirvani öz "Nüzhətül-məcalis"ində, Zəkəriyyə Qəzvini "Asarül-bilad"da Nizami "Divan"ından bəhs etmişlər. Dövlətşah Səmərqəndi (h.893)m1487) "Təzkirətüş-şüerada" bu "Divan"ın 20 min beytdən ibarət olduğunu xəbər verir. Nizami "Divan"ının küll halında XVII əsrə qədər gəlib çatdığı mə'lumdur. Həmin əsrin böyük Azərbaycan lirikisi Saib Təbrizi "Səfsinə"sindən də bu bərədə bilgi almaq olar. Lakin bu gün Nizami lirik irsinin toplanma və nəşri tarixi ilə məşğul olan dünya şərqşünaslığı müxtəlif orta əsr təzkirə və cümlələrində bu irsdən səpələnmiş halda mühafizə edilmiş cüz'i bir hissə əldə etmişlər. Tədqiqat bu cüz'i hissənin də müəyyən qisminin şairə aid olmadığını göstərir. Nizami qələminin məhsulu olduğu dəqiq müəyyənləşdirilən nümunələr isə ümmandan bir damcı olsalar belə, Nizami lirikasının fikri-bədii dəyərini müəyyənləşdirməyə araşdırıcıya imkan verir. Bu nümunələr şairin lirik irsinin də ideya-sənət baxımından onun epik yaradıcılığı ilə sıx vəhdətdə olduğunu, eyni həyat axarından qüvvət və qüdrət aldığını sübut edir. İnsanı xoşbəxt görmək, həyatı gözəllikləri sevmək, istibad, zülm və haqsızlıqlara qarşı barışmaz kin və nifrət, ədalət və sədaqətə çağırış, azad insan şəxsiyyəti, azad mə'nəviyyət, gözəllik və məhəbbətin tərənnümü Nizami lirik şe'rinin də başlıca motivlərini təşkil edir. Şair öz lirik əsərləri ilə də insanlığa gözəl həyat həsrətləri, nəcib duyğular, faydalı işlər arzu və meylləri aşılayır; idealın naminə eybəcərlikləri tənqid mövqeyindən çıxış edir. İnsanın zahiri də, düşüncəsi də, qəlbi də, hərəkətləri də gözəl olmalıdır - bax budur, bu irsin estetik qayəsi! Bütövlükdə "Xəmsə"də olduğu kimi burada da şair kamil insan gözəlliyinin solmaz bədii portretini ucaltmaq prinsipinə riayət edir. Əlbəttə ki, lirik şe'rin imkanları ilə. Nizaminin lirik əsərlərində də ideal insanın daxili və xarici, mə'nəvi və fiziki gözəlliyi və əzəməti problemləri düşündürür.

Nəhayət, Nizami lirikasında XII əsr tarixi şəraiti və ictimai həyatı ilə səsləşən, ona yaxınlaşan, bəzən tam mə'nada uyğun gələn nə qədər əlamətlər, işartılar duyulur, sezilir...

Nizami qələmini ilk növbədə cəmiyyətin içərisinə işıq salmağa, oradakı qatı boyaları açıqları ilə əvəz etməyə, cəmiyyətdəki kəsirləri dəf etməyə yönəlmişdi. Nizaminin humanizmi bu problemin həllində ənginliklər kəsb edir.

Şair həssas idi və ətrafında cərəyan edən hadisələrə - yetimlərin göz yaşlarına, bükələrin ah-nalələrinə, dul qadınların feryadına sadəcə seyrçi kimi qala bilmirdi. Şahidi olduğu acı səhnələr onun qəlbində əzizlən kütləyə məhəbbət, haqsızlıqlara ikrah, nifrət hissələrini alovlandırır və bu hissələr əbədi sənət incilərinə çevrilərək sətirlərdə, misralarda səslənirdi. Əlimizdə bilavasitə Nizami dühasının məhsulu olan altı qəsidə vardır və onların hər biri bədii-fəlsəfi lirikanın e'cazkar nümunələridir. Nizami Yaxın Şərqi ədəbiyyatında qəsidə janrına yeni mə'na, yeni fikir yükü aşılaraq müqəddir bir sənətkar kimi bu əsərlərdə özünü nümayiş etdirir. Bu qəsidələr sanki qarşımızda Nizami dövrünün ictimai-siyasi, ictimai-iqtisadi, fəlsəfi-əxlaqi panoramını canlandırır, bizi şairin təmasda olduğu təzadlarla dolu həyatla üzləşdirir.

Nizamidə hədudsuz bir sənətkar cəsəreti var idi və bu cəsəret şairi cəmiyyətin dərinliklərinə nüfuz etməyə və onun çirkinlikləri üzərinə güclü bir işıq salmağa yönəldirdi. O, eybəcərlikləri gözəlliyin, idealın təntənəsi naminə qırmaqlamağı məqsəd götürmüşdü.

Şairin "Toqquşur Ayla Günəş... göy itirir cüt zərini" misrası ilə başlayan qəsidəsi önümüzdədir.*

...Parçalansın qoca Yer kürrəsi, sussun da sular
Tərkidir dörd okcan mödd, cəzr şəkərinə...
Büdrəyən, mürgü vuran bir öküz üstündədi Yer
Hər nə qurduqca qırır, qəbrə qoyur əksərini
Fələyin Şirinə pəncə uzadır Yer öküzü
Gücü varmı, dizinin göstərə bilsin girini.
Çoxunum it qanı var...ohdi dönüb, eşqi söniüb,
Qorxuram tərək eyləyo Şir Öküzə öz yerini.
Şad olurmu bu yaşıl qübbədə Qartal, Qaraquş
Nə qədər qüllə-qafəs qırdı göyərçin pərinə.

Öküz, şir, göyərçin... Şair qədim Şərqi astroloji və geoloji (şir bürcü, Yer in öküz üstə bərqərar olması) görüşlərinə onların

* Orjinalda "Gərdəd" ("Olar") rədi fi ilə başlayan bu qəsidə hələ 40-cı illərdə Ə.Vahid tərəfindən elə həmin rədi fi ilə çox uğurla tərcümə edilmişdir. Lakin nəmin illərdə adı çəkilən qəsidənin mənbələrdən yalnız bir qismi aşkar edilmişdir. Yəni tərcümə də yarımcıq idi. "Gülçin"də biz qəsidənin X.Rza tərəfindən edilən tam tərcüməsini təqdim edirik. Ancaq məzmunu yaxınlıq və bədii baxımından heç də Ə.Vahid tərcüməsindən geri qalmayan bu tərcümədə təəssüf ki, Nizami rədi fi saxlanılmamışdır.

müstəqim mə'nasında müraciət etmir. Bu görüşlərdən bəhrələnmə ona simvol kimi lazım olmuşdur. Qorxaqlıq, şücaət, azadixahlıq rəmzləri anlamlarındadırlar. Arxalarında isə canlı həyat hadisələri, ictimai xeyir və şər obrazları durur. Feodal dünyasında sadəcə insana edilən zülm yerə-göyə sığmır. Münəvvər ürək sahibləri təhqirlərə məruzdur. Şər, zülmət həddini aşmışdır. Şair kədərli. Kədərli, ona görə ki, şər qüvvələrin xeyir üstə qanad gərmələrini görür, işığın üzərindəki qara kölgələrin qəhqəhəsini eşidir.

1131-ci ildə Azərbaycanın görkəmli panteist filosofu, şair və tənqidçisi Eynəl-Qüzat Həmədani-Miyanağinin işıqlı fikirlərinə görə qətlinə fərman verilmişdi.

Bu, Nizami üçün yaxın tarix idi. Lakin yalnız tarixmi? Onun öz dövründə azmı qanlar tökülmüşdür. Zamanın neçə-neçə mütərəqqi baxışlı ziyalı-mütəfəkkirləri həbsxanalarda işıq üzünə həsrət qalırdı, öldürülürdü, dar ağacından asılırdı. Dünya öz məhvərini dəyişmişdir. Qoy olsun - belə dünyanın alt-üst olması məsləhətdir. Alçaq xislətlilər öz mənfur əməlləri ilə dünyanı korlamışlar. Ancaq yox - dünyada təmiz nəfəslilər və onların müdafiəsində dayanan mərd insanlar da hələ vardır... Qəsidənin psixoloji vurğusu diqqəti cəlb edir. Az əvvəl eybəcərliklər dünyasının məhvini arzulayan şair həm də narahatdır. Həyacan keçirir. Dünya məhv olmamalıdır. Ədalət dünyanı xilas edə bilər və şair zamanın fərman sahiblərini ədalətə çağırır. Ədalət əmniyyətin rəhnidir. Nahaq heç bir zaman yerdə qalmaz. Bidad bir vaxt sahibini yaxalayacaq, onu boğazlayacaqdır. "Məzlumların iğtişaşı" zalıma onun həyatı bahasına tamam olacaqdır.

Qorx o gündən ki, qapa baltanı məzlum qalxa,
Hər telin tuşlaya bəğrinə qısa xəncərinə.
İki aləmdə sənə kimsə güzəşt etməyəcək,
Vur öz insanın ilə saygıca xeyri şərini.

Zülm və zalıma qarşı mübarizə ideyası Nizami şairinin çıxış nöqtəsi kimi onun bütün mə'lum ictimai-fəlsəfi məzmunlu qəsidələrindən keçib gedir. Şair problemin bədii həlli üçün burada bəzən dolayı vasitələrdən istifadə edir - dini e'tiqad və inanlara müraciət yolu ilə feodal dünyasının kəsirlərini, möhnət və haqsızlıqları qamçılırdı. Bu baxımdan Nizaminin hələ ilk gənclik illərinin bədii e'cazlarından olan "Coşdu qumrolar, zınqrovar səs-küy saldı, budur yola düşür karvan" misrası ilə başlayan

qəsidəsi xüsusilə səciyyəvidir. Şair burada islamın humanist görüş və şüarlarından bol-bol faydalanaraq onlara daha tutumlu demokratik məzmun verir, müasirlərinin həyat və yaşayış haqqındakı qənaətlərinə əsaslanıb, daha dəqiq deyilsə, bu qənaətlərdən çıxış edərək o zamanın qolu və hökmü güclülərini Qur'an ayə və kəlamlarına hörmət edib xeyirxah işlər görməyə, ölkə və xalqın qayğısına qalmağa çağırırdı:

Bir yazığın saçlarına sən əl çəksən nəvazişlə,
Məzarına günəş doğar, qiyamətdə odlanmazsan.
Olma zalim, çün tərkinə ədaləti bağlamışlar.
Adilliyi bacarmasan, bəri zülmü saxla, dayan!
Ölkə düşməni kəsiləcək zalimlərə qiyamətdə.
Bir quyudur alçaqların yolundakı hər nərdivan.
Mələk səni şeytanlardan xərac alan tanısan qoy.
Heç bir kəsin çörəyinə olma bais, az havalan.

İnsan öz şəxsi zəhməti, halal əməyi ilə yüksəlməlidir. Yarı ac ömür sürüb mə'nən uca olmaq tüfeyli həyat keçirib şan-şöhrətə yaşamaqdan çox-çox şərəflidir.

Cüllab, şərbət olsa belə özgə arxdan su içmə sən
Göz çək özgə çörəyinin hətta ayə naxışından
Hümmət şiri ol, ye ancaq öz ölünün qazancını...

Qızıl və insan, artıq sərvət və şəxsiyyət. Epik əsərlərində olduğu kimi Nizaminin lirikasında da mə'nəvi kamillik və ülvyyətin dərəcə ölçüsündə bu məfhumların bir-birinə nisbəti mə'yardır. Şair rəiyyətə əzab və işgəncə vermək yolu ilə xəzinələrini lə'l-cəvahiratla dolduran, göydələni saray və kaşanələrdə firavan həyat sürüb işıqgörməz zirzəmilərin sakinlərindən xəbərsizlərə üz tutub hayırdırdı: bu zahiri parıltı, dəbdəbə nəyə gərəkdir? Öz həmvətənlərinin qanı bahasına yaşamaq divxislət insana aid əlamətdir. Zivərlərə bürünüb yoxsul kimsələrin güzəranına göz yummaq əsl müsəlmana layiq xüsusiyyət deyil. Daşqaşların hiyləgər parıltısına aldanma. Artıq var-dövlət, lüzumsuz zər-zibə Məhəmməd övladına zərər yetirər, səxavət qapısını aç, imkanına görə bir yetimi doyuzdur, fəqirə əl uzat. kimsəsizə arxa dur.

Sarı qızıl yaramıb ki, bəxş edəsən insanlara.
Sarılığı sevirənsə, buyur bağda bol zə'təran
Bərbəzəkdən bir fayda yox...qızıl tapsan ver möhtacı
Ömrün boyu qızıl kimi həm qoca ol, həm də cavan

Silki bərabərsizlik şairi həmişə narahat edirdi. Sərvət az bir qismən əlindədir, onun bolluq və harınlıq içərisində yaşamasına sərf olunur. Ölkə isə başdan-başa acdır-çılpaqdır. Şair hər gün, hər saat bu təzadlarla qarşılaşırdı. Axı nə üçün həyatın bütün ağırlıqlarını öz çiyinlərində daşıyanlar əzab-ışgəncələr içərisində yaşasın? Nə üçün zəminin bol məhsulu onu əkib-becərən əli qabarlı kəndlini doyurmasın? Yaratdığı sənət mö'cüzələrinə uzaq ellərdə belə afərinlər ucalan qoca sənətkarın əyninə geyməyə bir libası niyə də olmasın? Nə üçün?

Lakin Nizaminin ictimai-fəlsəfi məzmunlu qəsidələrində yalnız nəsihət və ifşa güclü deyildir. Bu qəsidələrində şair dövrün eybəcərlik və çirkinliklərini ittiham etməklə də kifayətlənmir. Bu qəsidələr həm də əməli fəaliyyətə çağırır. Cəbri və təzyiqli dəf etmək iradə və cəsarət tələb edir. Rəzalet və qanunsuzluqlara qarşı mübariz olmaq, zəfər əldə etmək üçün çətinliklərə sinə gərmək şərtidir:

Dənizdə bir qorxu görəsən, kişi kimi hümmətli ol,
Tələsərək, ləngər salma, hər vuruşda qüdrətli ol!
Muradına müxalif bir külək əssə, düşməni ruhdan,
Bu küləyə qarşı durub, qələbə çal ona hər an!

İqtibas şairin "Ağlın gözü işıqlandı qəlb evinin çırağından" başlıqlı qəsidəsindəndir. Bir diqqət edin, şair "Hər b və sülh" mövzusunda sülhün, əmin-amanlığın xeyrinə necə istifadə edib. xalq kütləsini aktiv hərəkətə də'vət edir:

Dəmir yonsan, heç olmasa açar düzəlt, nəinki ox!
Bu açarla zindanı aç, zəncirləri qır yerə at!
Bu açarla zindanları qırıllayıb, şadlıq yarat!

"Zindanı aç!", "Zəncirləri qır yerə at!" Bu şüar idi. Üsyankar bir şüar. Mənbələr və mə'xəzlər Nizaminin dövründə şəhər sənətkarlarının mübariz ictimai-siyasi təşkilatı olan "Əxi" - qardaşlar birliyinin geniş fəaliyyətindən xəbər verir. Araşdırıcılar böyük sənətkarın bu təşkilatla əlaqəsi haqqında da ehtimal irəli sürürlər. Yuxarıdakı misralar məzlumların müdafiəsi üçün haqq yolunda döyüşən "əxi"-lərin siyasi məramnaməsi ilə bir səsleşmə deyilmi?! Bu sətirləri qələmə almaq cəsur bir bahadır qüdrəti tələb edirdi.

Şairə aidyyəti mütləq olan qəsidələr arasında yuxarıda adını çəkdiyimiz iri həcmli

“Mənəm ol səhi-məani ki, fəzilətim əyandır,
Yer ilə zəmanə hakim hünərim bir asımandır”

mətlə'li, iki hissədən ibarət qəsidə dövrün ən'ənəvi rituallarına uyar fəxriyyə səciyyəli olsa da fəlsəfi çaları, qədim və orta əsrlər Şərqinin bir çox tarixi şəxsləri və hadisələri haqqında zəngin bilgi verən ensiklopedik mahiyyəti ilə diqqəti cəlb edir. Ən mühümü bu fəxriyyə şairin şəxsiyyətini-mütəfəkkir-alim, filosof Nizami və tilsim söz ustası-şair Nizami portretini aydınlaşdırmaq üçün tədqiqatçıya çox material verir.

Nəhayət, “Kə'bə sultan...” qəsidəsi. Mədəhiyyədir. “Divan” ədəbiyyatlarında qəsidələrin bu növü vacib şərtlərdən hesab edilirdi və Nizami bu qəsidəni qeyd edildiyi kimi son Azərbaycan Atabəylərindən Nüsrətəddin Əbu Bəkr Pişkinə ithaf etmişdir. Qəsidə şairin həyatının bir çox anlarına işıq çiləyən bədii fakt kimi xüsusilə qiymətli. Nizami bütün həyatı boyu dini müqəddeslərin ocağına ziyarət etmək arzusunda olmuşdur. Yuxarıdakı qəsidədən də biz şairin Kə'bəyə getmək niyyətində olduğunu öyrənirik. Bizə buradan eləcə də məlum olur ki, şair Əbu Bəkr Pişkinə bir neçə dəfə şe'r hədiyyəsi göndərmiş, lakin əməyinin mükafatını ala bilməmişdir.

Nizami qəsidələri şe'riyyət baxımından da gözəl sənət nümunələridir. Şairin fikri oxucuya təlqin etmək üçün işlətdiyi obrazlar, bədii vasitələr e'cazkarandır. Nizami bütün əsərlərində olduğu kimi qəsidələrində də poetik məqsədi vermək üçün elə söz, elə ifadə tapır ki, o öz arxasında olan qayənin dolğun təsvürünü yaratmış olsun, həm də oxucunu ələ ala bilsin, onu həyəcanlandırsın, rıqqətə gətirsin, düşündürsün.

Budur, ömrünün son illərinin şe'r məhsulu olan məşhur “Qocalıq” qəsidəsi. İnsan sənətkarın sözlərin açıq və gizli imkanlarından, məzmun rəngarəngliyi və mə'na çalarlarından bəhrələnməsi qarşısında heyran qalır:

Ağ tüklərdən qar yığıldı başım üstə qalandı,
Vücutum bir çardağ kimi yatmasın ah, amandı!
Dağ başında qar olanda əridikcə axar su.
Gözlərimdən axan yaşım səbəbi də budur, bu!
Zəiflikdən torpaq üstə kölgə kimi əsirəm.
Sürüsələr torpaq üstə iz salarmı əsərim?
Kimsə məni yada salmır, yə'qin buna səbəb var.
Bir zəif hal xatirlərdə söylə nə iz buraxar?

Kaman kimi qamətım var, yersiz bilmə sən bunu,
Əcəl oxu qorxusundan qalxan etmişəm onu!

Məcəzlar kədər qarışıq incə yumuru necə də parlaq ifadədir. Yaxud həmin qəsidədən aşağıdakı mizralara fikir verək:

Həsrat ilə bulud kimi su yağdırdım bu gün mən,
Cavanlığım şimşək kimi gəlib keçdi gözümdən!
Cavanlığı yolda saldım - nə gözürsən? - soruşsan,
Belim əyri, cavanlığı axtarıram hər zaman.
Kölgə kimi söykənirəm hər addımda divara.
Ümid yoxdur bir də qalxam, nə etməli, nə çara.

Gözəl, çox gözəl bədii bənzətmələr yaradılmışdır. Hər obraz oxucu qəlbində dərin iz salır, şüurlarda sanki nəqş çəkib qalır. Şairin yuxarıda fikri axarlarını araşdırdığımız qəsidələri də beləcə yüksək sənətkarlıq məhsullarıdır.

Nizami lirik şe'rləri içərisində onun qəzəlləri xüsusi çəkilirdir. Əsasən məhəbbət mövzusunda olan bu qəzəllərin hər biri nəcib insani hiss və duyğuları, mə'nəvi aləmin incə meyllərini sənətin e'cazkar qüdrəti ilə əyaniləşdirib ədəbiləşdirən parçalarıdır.

Şe'rin demək olar ki, bütün klassik janrlarında hünərini göstərən, poetik heykəllər ucaldan Nizami qəzəl janrının da mükəmməl nümunələrini yaratmışdır.

Aşıqəm, əmrini ver aşıqı-nalanə, gülüm,
Yanıma ya gəlim əql ilə, ya divanə gülüm?
Sevirəm qəlb ilə canım kimi cananımı mən,
Ölərəm, ya yetərəm sən kimi cananə, gülüm.
Sənə dost olmağıma cümlə şəhər düşman olub,
Məni əfv eyl, baxıb bir belə düşmanə, gülüm,
Harda görsəm səni, zülfündən öpüb yalvararam,
Aşıqəm, aşıqə yoxdur yazı, divan, a gülüm,
Sənsizəm, səndən uzaq heç kəsi düşsün demərəm,
Yetməyir əl sənə, yox səbr də hicranə, gülüm.

İnsanın-gözəlin vəslinə və gözəlliyə tapınmaq həsrətilə çırpınan, həyəcanlar keçirib narahat olan “mən”in - lirik qəhrəmanın qəlbinə hakim böhranlı halların təsvirinə həsr edilmiş, əslində isə həyatın təsdiqi mahiyyəti daşıyan bu növ qəzəllər möhtəşəm epik lövhələr müəllifi Nizaminin şe'rin bu janrında da coşğun təb'i və yüksək zövqündən xəbər verir.

Nizami qezəlləri psixoloji çalarlıdır, daha çox "daxili insan" probleminin bədii həllinə yönəlmişdir. Mə'nəvi aləmin kövrək duyğuları bu qezəllərdə elə dəqiq, inandırıcı nüanslarla poetik fikrin predmetinə çevrilir ki, öz ölməz "Xəmsə"si ilə Yaxın və Orta Şərq ictimai-bədii fikrində böyük bir mərhələ təşkil edən Nizami Gəncəvi dünya ədəbiyyatının ölümsüzləri silsiləsindən olan roman-poemalarında ("Xosrov və Şirin", "Leyli və Məcnun") olduğu kimi qezəllərində də insan ehtisasının sonsuz məqamlarını, həm də əlvan cüvələrdə səciyyələndirməyə layiq bir sənətkar kimi özünü göstərir.

Soruşdun halımı. Məmnunam, ey dost!
Ciyər parə, ürək pürxunəm, ey dost!
Gəl aşılıq sözün məndən kənar et,
Sən ol Leyli ki, mən Məcnunam, ey dost!
Əlindən eylərəm fəryad, fəryad,
Bu fəryadla günü əfzunəm, ey dost!
Sevənlərlə, eşitdim mehribansan,
Mən onlardan məgər birunəm, ey dost?
Yıxılısan, söylədin imdadə gəlləm,
Yetiş ki, indi mən dilxunam, ey dost.
Nizami şe'r ilə dil açdı, heyhat,
Səni heç tutmayırsən əfsunum, ey dost!

Hisslərdə nə qədər təbiilik vardır. Yiğcam, orijinalda da çoxu kəşik sual-cavab formasında olan misralar qəhrəmanın əhval-ruhiyyəsinə hər tərəfdən işıq çiləyir, onun öz məhəbbəti yolunda çəkdiyi iztirabları mə'nən duymağa kömək edən bədii vasitə kimi öz hərərəti və koloriti ilə oxucunu rıqqətə gətirir.

Klassik qezəl ədəbiyyatında məhəbbətin predmeti çox zaman əlçatmaz ənginliklərdə təsvir olunur. Aşiq və mə'suqə arasında keçilməz bir sədd vardır və bu baxımdandır ki, burada kəder, hüzn motivi qabarıqdır. Klassik qezəl daha çox qerib, yetim, cavabsız məhəbbəti tərənnüm edir. Lakin Nizamidə biz qəlbən hiçqırıqlarını dinlədiyimiz kimi, onun nəş'ələrinin də şahidi ola bilirik. Nizami öz qezəllərində ruhi aləmin hər iki təzahür formasını - məhəbbətin acılıqlarını da, vüsal anlarının sevinci və hərərətinə də həyatı cizgiləri ilə qələmə almaqla bacaran mahir sənətkardır.

Gözüm aydın, gözümə sürəti canan görünür,
Mişki-ənbər saçaraq ətrlə əfşan görünür.

Allaha şükr edirəm, ey gözümün nuru, bu gün
Yar gəlib göz önünə, sərvə-xuraman görünür...

Fəraq, hicran günləri uzaqda qalmış, aşiq öz gözəlinə qovuşmuşdur. O, öz səadətli günlərinə çatmış, vüsalın qəlbə məlhəm olan anlarını yaşayır. Əlbəttə bu bəxtiyarlığa aşiq asanlıqla çatmamışdır: bu onun yuxusuz gecələri, fədakar sədaqəti müqabilində bir müjdə, bir mükafatdır. Şəm' ətrafında dolanan pərvanə, əlvan çiçəkləri ilə şadlanan çəmənlər belə ona həsəd aparırlar. Çünki onun dilbəri parlaqlıqda çıraqda, rayihədə qızıl güllə bəhsə girə bilər.

Pərvanə, söndür şəm'ini, gəldi çiraği-canımız,
Qan ağla, ey gülzar sən, açdı güli-xəndanımız...

Baxsan cəməli yarə, bir lələzar görərsən,
Rüxsari-yar önündə gülzarı xar görərsən...

İslam qadına böyük imtiyazlar verirdi. Qur'anda qadın - ana haqqı uca, müqəddəs tutulurdu. Lakin dini öz mənafeyi səmtinə yönəldən ağalar və qullar dünyasında mövhumat və cəhələtin hökmü üstün tutulur, qadın "naqis məxluq" deyər damğalanır, onun hissi, arzusu sayə salınmır, qadın ata evində valideynin, sonra isə ərin müt'i, dilsiz-ağızsız köləsinə çevrilirdi. Bu hələ yaxşı məqamlarda, imkanlı ailələrdə belə idi. Bəs cariyələr, kənzilər - onlar əslində ev əşyası, interyer hesabında idilər. Müharibələr, işğallar yolu ilə qənimət kimi ələ keçirilən minlərlə gənc qız-gəlinlər istənilən zaman və istənilən yerə "hədiyyə" edilir, "bəxşiş" verirdi. Gözəl Afaq Dərbənd hökmdarı tərəfindən Nizamiyə sənətinin tilsim qüdrəti qarşısında hörmət əlaməti olaraq "bəxşiş" göndərilmişdimi? Böyük şairin yaşayıb-yaratdığı dövrdə də, ondan çox əvvəl və sonra da qadın Şərqdə (yalnız Şərqdəmi?) bax beləcə alqı-satqı predmeti idi, sözün bə'zən elə müstəqil, bə'zən də dolayısı mə'nasında. Nizami əsrdaşlarının bu mürtece, qeyri-insani düşüncələri müqabilində qadının şərəfinə əlvan söz naxışları ilə çələng hördü, ona alqışlar, tərənələr qoşdu.

Gül cəməlin gülə dedi: - Dur pərdə sal üzündən,
Güllər zünnar bağlamışdı yanağından, telindən.
Görürəm ki, qəm örtmüşdür niqabını qönçənin,
Xələlətdən bürünüb ki, görməyəsən bəlkə sən.

Qulac-qulac saçlarının açılarda mətai,
Bənövşələr köçmək üçün yük bağladı, bilirsən,
O ərğivan cəmalının bir işarə etməsi
Yasəmən lal eylədi, süsən qaldı sözündən.

Nizami qadına bir ilahə kimi baxdı, ən ülvî sözlərini onun adına düzməkdən çəkinmədi. Qadın pərəstişə layiqdir, heyət ona çox borcludur, varlıq ona bağlıdır, qadın təbiətin füsunkar mö'cüzəsi, gözəllik mücəssəməsidir, gözəllik və məhəbbət isə bəşəri hərəkətəgətirici qüvvədir. Buradandır ki, şairin təqdim etdiyi gözəllik və məhəbbət konsepsiyası bu məfhumların daşdığı adı, gündəlik məzmununa sığmır, daha geniş humanist vüs'ət kəsb edir. Xüsusilə məhəbbət Nizamidə "Mən"-in - insanın mə'nəvi təkamülü - kamilləşməsi yollarına güclü işıq salan bir mənbədir, bir tanrı müqəddəsliyi var onun mahiyyətində.

Nizami qəzəlinin bir məzmun keyfiyyəti haqqında da. Roman-poemalarında olduğu kimi şairin qəzəllərində də bə'zən məhəbbətin dili ilə "iç" aləmin deyil, "dış"-ın -mühitin, zamanın həqiqətləri və bu olaylara nisbətə şairin fəlsəfi düşüncələri öz bədii in'ikasını tapır. Və bu halda "vüsal", "hicran", "mə'suqə", "dildarın cövr-i-cəfası" və "əlçatmazlığı" kimi istilahlər rəmzi mə'nə alır, simvol-işarələrdir. Arxadakı ictimai-fəlsəfi qayəyə xidmət edir (sufi simvol işarələri ilə qarışdırmamalı. Nizaminin məhəbbət mövzusunda olan qəzəllərində sonunculara az-az hallarda təsadüf edilir).

Sərxoşluq edən dövlət hüşyar olacaq bir gün,
İllərə yatan bəxtim bidad olacaq bir gün.
Qalmaz bu qapı bağlı, var hər gecənin sübhü,
Dilbər belə heç qalmaz, dildar olacaq bir gün...

Aşiq (oxu: insan) mə'nəvi sıxıntılar içərisində boğulmaqdadır, lakin mətindir, ruhdan düşmür, sabaha inamı vardır - zamanının renessans şairinin işıqlı romantizminin bəhrəsi olan və bədbinliyin üzərinə kölgə salan ümid və arzu. Nizaminin məhəbbət qəzəllərində ara-sıra özünü göstərən bu qata da diqqət yetirmək lazımdır.

Şairin bütövlükdə həyat, yaşayış, dostluq, təvazökarlıq, işgüzarlıq və s. haqqında fəlsəfi-ürfani və etik-əxlaqi mülahizələrini əhatə edən qəzəlləri də vardır. Məsələn,

"Kimdir, deyil, deyirsən, indi cahanda bədbəxt?!"
Bir yermi var ki, orda yaymaz fələk əsarət?!"

mətlə'li qəzəl bütövlükdə ictimai məzmun kəsb edir, fələk və insan. zaman və insan, mühit və insan nisbətələrində məxluqatın yaraşığı - bəşər övladının qismətinə yalnız göz yaş, əsarət və bədbəxtlik payı düşən, ətri-rahiyəsi belə qan qoxulu zülmət səl-tənətinə, onun insan hüquqlarını tapdayan, şəxsiyyəti zəlif edən amansız heyət tərzinə qarşı ittihamnamə kimi səslənir.

Ziynət verib, de harda bir taleə gəlin tək,
Bu aindəyə bənzər doqquz üzüklü xilqət?..
Bəslər fələk göbəkə də müşkilə ənbər, ancaq,
Ta sıxmayınca olmaz onda elə ləfəzət.
Müşkilə doldursa da dövrəm bu zəmanə,
Var müşkünün üzündə mütləq qandan işarət.

Nizami quruluş baxımından da qəzələ bir təvəvət gətirmişdir. Dialoq-mükəlimə hələ Nizamiyə qədərki qəzəl ədəbiyyatında, xüsusən ərəb qəzəl ədəbiyyatında ən çox yayılan kompozisiya vasitələrindən idi. Lakin Nizami "dedim-dedim" formasını ən'ənədə olduğu kimi işlətmir. Nizami qəzəlində biz müxatəbin - qarşı tərəfin bilavasitə iştirakını görmürük. Lirik qəhrəman müxatəb ilə həsb-halını bu həsb-haldan sonra qəlbinin təlatümlərini də onda əridərək öz tərəfindən izhar edir. Kompozisiyanın bu növ quruluşu bədii mətnə psixoloji notları daha qabarıq oxucuya çatdırmaq üçün şairə lazım idi.

XII əsr Azərbaycan qəzəl ədəbiyyatı üçün səciyyəvi olan sü-jetlilik Nizami qəzəlində də aparıcıdır. Nizami qəzəllərinin hər biri sanki qəlbin çoxcəhətli və rəngin məqamları haqqında, "mən"-in iç dünyası haqqında bir hekayətdir. Burada dramatik bir gərginlik vardır. Lakin əslində təhkiye də, dramatizmə meyl də lirik vüs'ət namindədir, lirizmin tə'sir qüvvəsini daha da artırmaq cəhdinə xidmət edir.

Şairin dövrümüzə qədər az miqdar rübailəri də gəlib çatmışdır və onlar da ideya-fikri cəhətdən onun bütün yaradıcılığı ilə sıx vəhdət təşkil edir. Nizami rübailərində də onu həmişə məşğul edən problemlərin bədii həllinə çalışır, humanist mövqedən çıxış edərək, ədalət, səxavət, xeyirxahlıq kimi keyfiyyətlər təbliğ edir, ictimai-əxlaqi şərri janrın imkan verdiyi hüddudda qamçılıyır.

Nizami rübailərində qəzəllərində olduğu kimi xüsusən iç aləmin tərənnümü, nəcib insani hiss və duyğular daha çox ön

plandadır və öz odlu, hərarətli nəfəsləri ilə oxucunu valeh edirlər.

Əlim yetişməyir mənim dildara,
Gəzirəm dünyanı boş-boş, avara.
Ağlayıb yazıram könül qanıyla
Dərdimi qapıya, daşa, divara.

Ah çəksəm, ahımı bir duyanımı var?
Səbr etsəm ömrümə yoxdur e'tibar.
Sənin xəyalınla nəfəs alıram,
Sarsıdar nəhayət məni sevdalar.

Hər biri lirik bir etüd, zərif bir nəva təsiri bağışlayır bu rübailərin. Gözəlindən ayrı düşmüş, sevən və iztirab keçirən bir qəlb-in həsrətli hekayəsini dinləyirsən onlarda, həm də hər rübaidə bu hekayə bir bucaqdan işıqlandırılır, ayrılıq aylarının-günlərinin aşiqin qəlbindəki əks-sədaları müxtəlif notlarla oxucuya çatdırılır.

Bütün Nizami sənəti üçün aparıcı olan xüsusiyyət - hissələrin psixoloji şərh şairin rübailərində də gözlənilir. Nizaminin çox rübailəri psixoloji-bədii nümunələrdir, incə, zərif psixoloji təsvirlər, nəqşlər onlara ayrıca bir məna-məzmun aşılayır.

Bir aşağıdakı rübaiyə diqqət edin:

Dedin: Bu qəlbimə gəl qan uddurma,
Bir bəsə lütf elə, uzaqda durma.
Nə etsə yaxşıdır? Gəlib yaxına,
Göstərib ləbini, dedi: ol vurma.

Vüsəlin bir anını təsvir edən lövhə. Şair sanki əvanlıq və şuxluğunu bu gün də itirməyən lirik bir tabloda - sevgililərin psixoloji aləminin kiçik bucaqdan işıqlandırılan miniatür etüd qələmə alır. Cəmi dörd misradan ibarət parçada məşuqə və aşiqin qəlbinə hakim kəsilən hisslər o qədər sənətkarənə və bədii əyaniyyətlə üzə çıxarılır ki...

Bəs aşağıdakı rübai?

Əy məni tərək etmiş, bəs mən neyləyim?
Dərdimi-qəmimi kimə söyləyim?
Bilirəm bir daha görmərəm səni.
Qanlı göz yaşına döndü diləyim.

Böyük insan kədəri, insan faciəsinin ümumiləşmiş lakonik bədii təzahür forması olan bu şe'r incisi lirik qəhrəmanın iç aləmini - səadətini itirmiş aşiqin traqik halını necə təbii cizgilərlə səsləndirir. Baş vermiş faciəni hiss etmək, duymaq azdır, bu sətirləri oxuyanda özünü rübai qəhrəmanının yerində görür, onun keçirdiyi böhranlı ruhi vəziyyətlə yaşayırsan...

Nizaminin lirik şe'rləri toplu halda istər fikri axarı, istərsə də bədii mə'yarı ilə əsl sənət əsərləridir. Nizaim lirikası onun epik əsərlərində yüksək şəkildə öz bədii həllini tapan mühüm ictimai, fəlsəfi, etik, estetik problemlərin yığcam poetik tezisləri səciyyəvi şəkildə daşıyır...

Hələ əsrimizin birinci rübünün sonlarından başlayaraq dünya nizamişünaslığında şairin böyük həcmli "Divan"ından cümlələrdə qorunub saxlanmış nümunələr üzə çıxarılıb nəşr edilməyə başlanmışdır; bu sahədə V.Dəstgirdi, S.Nəfisi kimi İran alimlərinin xidmətləri xüsusilə qeyd edilməlidir. 1941-ci ildə V.Dəstgirdinin müxtəlif vaxtlarda bədii mə'xəz və mənbələrdən alıb çap etdirdiyi Nizami adına yazılan 12 qəsidə, 130 qəzəl, 42 rübai və altı qit'ə orijinalda ilk dəfə olaraq toplu halda işıq üzə gördü¹. Ancaq V.Dəstgirdi toplunu üç qismə bölmüşdü və əsasən beş qəsidə, əlli altı qəzəl və doqquz rübaini əhatə edən birinci qismi mütləq Nizami qələminə məxsus nümunələr hesab edirdi.

V.Dəstgirdidən təxminən iyirmi il sonra, 1960-cı ildə Səid Nəfisinin "Həkim Nizaminin qəsidələr və qəzəllər divanı" kitabı çap olundu. Bu kitabda 16 qəsidə, 192 qəzəl, 5 qit'ə, 14 fərd və 68 rübai cəm edilmişdi².

Hər iki nəşr Nizami lirik irsinin öyrənilməsi prosesində əhəmiyyətli mövqə kəsb edirdi, hər iki nəşrin də özünə məxsus qiymətli və kəsir xüsusiyyətləri vardı. Ancaq bu gün araşdırıcılar arasında bir qismi yalnız X.Dəstgirdi nəşrini mö'təbər sanır, tədqiqatda ancaq ona əsaslanmağı düzgün bilir. S.Nəfisi nəşrini bu sahədə geriyə addım hesab edirlər³. V.Dəstgirdinin şübhəsiz Nizamiyə aid etdiyi lirik nümunələr içərisində şairə məxsus olma-

1. Gəncineyi-Gəncəvi ya dəftərə-haftom, Tehran, 1335 (hicri).

2. Nizami Gəncəvi. Divane-qəsaidə qəzəliyyat, Tehran, 1338 (h.).

3. Nizami Qyandjevi. Lirikə. Prozaicəskiy pərevod, vstupidell'naya statfiya i komentarii prof. Rustama Alieva. Baku-yazıçı-1981, c.31.

yan və əksinə, şübhəli sandıqları və bəzən də heç Nizamiyə aid etmədikləri arasında ona mənsub edilən şe'rlər də aşkar edilmişdir¹. Müəyyən edilmişdir ki, S.Nəfisnin Nizami lirik irsindən üzə çıxartdığı yeni nümunələr arasında səhven şairə aid edilənləri olduğu kimi, Nizamiyə məxsusluğu şübhə doğurmayan, XIII-XIV əsrlərin mö'təbər mənbələrindən alınanları da mövcuddur². Və beləliklə istər V.Dəstgirdi, istərsə də S.Nəfis nəşrləri ayrı-ayrılıqda bir əhkam kimi qəbul edilməməlidir. Məsələnin qəti həlli üçün bu lirik irsin bütün əlyazma və nəşrlərini nəzərə almaqla - tənqidi mətnini hazırlamaq vacibdir.

Nizami Gəncəvi qələmindən çıxan nadir sənət incilərinin əsrləri arxada qoyub ədəbiyyətə qovuşan bədii nümunələr olduğu artıq çoxdan sübut edilmişdir. Nizami dünya şairidir, bəşər ədəbiyyatının ən böyük yaradıcılarından. Milli iftixarımız olan bu dahi söz tanrısının şe'rləri bugun Yer kürəsinin müxtəlif bucaqlarında - ayrı-ayrı qit'ələrdə, ayrı-ayrı ölkələrdə öyrənilir. Nizami müxtəlif xalqların dillərinə tərcümə edilir. Nizaminin lirik irsi də müxtəlif dillərdə səslənir və təəssüf ki, bütün yaradıcılığına türk bədii təfəkkürü hakim kəsilə də mə'lum siyasi-ictimai-tarixi səbəblər üzündən doğma dildə yazmayan şairin öz türk-azərbaycanlı oxucusunun böyük çoxları da onu tərcümədə oxuyub, tədris edir.

Nizami lirikasından nümunələr hələ 1940-cı ildən Azərbaycan türkcəsinə tərcümə edilməyə başlanmışdır və bu gün də bu iş davam etməkdədir. Ə.Vahid, C.Xəndan, M.Rahim, O.Sarıvəli, S.Rüstəm, N.Rəfibəyli, M.Soltan, M.Dilbazi, Ə.Hüseyn, Ş.Cəmşid, X.Rza kimi şairlərimizin Nizami lirik irsindən etdikləri tərcümələrin keyfiyyət göstəriciləri haqqında da elmi fikir öz sözünü yeri düşəndə demişdir³. Bu tərcümələr arasında orijinala sədəqət və bədillik baxımından uğurluları da var, orta səviyyədə olanları da.

1. Nizami Gəncəvi. Lirik. Filoloji tərcümə, şərhlər və qeydlər professor Mubəriz Əlizadənin; On sözün müəllifi, tərtib edən və redaktoru X.Yusifovdur. Bakı, "Elm" nəşriyyatı, 1983. səh. 8-9.

2. Yenə orada, səh.10.

3. Ə.Mübariz. Nizami Gəncəvi. Lirik. Bakı, 1940 (rə'y). Kommunist qəzeti. 8 yanvar 1941; X.Yusifov. Nizaminin lirikası. Bakı. Azərb.SSR EA-nın nəşriyyatı, 1968, səh. 36-42; R.Azadə. Şair-tərcüməçi hünəri. (Nizami lirikası və "Sirlər xəzinəsi" əsərinin X.Rza tərəfindən edilən tərcüməsinə rə'y). "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, Bakı, 1989.

Nizami şe'rinin hər misrası bir hikmət xəzinəsidir. Bu xəzinənin mahiyyətinə varmaq, onu duymaq, onun həqiqi məziyyətini oxucuya çatdırmaq tərcüməçidən böyük hünər tələb edir.

Şairin rus dilində də müxtəlif tərcümələrdə nəşrləri vardır və onlar haqqında bəhs edərkən Nizami irsinin incə bilicisi Y.E.Bertels bu tərcümələri əsasən məqbul saysa da heç bir tərcüməçiyə sözün əsl mə'nasında Nizami sənətinin qüdrətinə nüfuz etmək nəsbil olmadığını göstərir. Onun (Nizaminin - R.A.) poeziyası ilə yalnız tərcümə vasitəsilə tanış olan oxucular bilməlidirlər ki, bunlar (bu tərcümələr - R.A.) əzəmətli simfonik orkestr üçün bəstələnən poemanın fortepiano ifasına bənzəyirlər. Bu ifa orijinal haqqında təsəvvür yarada bilər, lakin çətin ki, orijinal kimi sarsıtmağa, həyəcanlandırmaya qadir olsun⁴. Tamamilə düz nəticədir və bu fikri bütünlükdə Nizaminin Azərbaycan türkcəsinə də olan tərcümələrinə də şamil etmək olar. Elə şair özü də məşhur "Fəxriyyə"sində sanki öz görkəmli tədqiqatçısının sözlərinə qüvvət verir:

Əl atıb dəyişsən hər gah şe'rin libasını sən,

Dəyişər vücudu, sanma onu saxlamaq asandır*.

Lakin nə etmək olar? Hələlik var olanla qane olmalıyıq və mə'yusluğa da o qədər qapılmaq lazım deyil. Mövcud tərcümələr içərisində yaxşı səslənənlər - orijinala yaxın, bədii sənətkarlıq baxımından tutarlı, mə'nəvi enerjiyə malik, Nizami müdrikliyi, Nizami fəlsəfi mühakimə qüdrətini nümayiş etdirən hərərətli, səliqətli, axıcı nümunələr də az deyil.

Bədii tərcümə tarixi sübut edir ki, böyük klassiklərin hər dövrə yenidən tərcümə edilməsi - yenidən kəşfi zəruri ədəbi gedişətdir. Homer, Esxil, Dante, Şekspir, Balzak müxtəlif dillərdə nə qədər səslənmişlər! Bu proses bu gün bizim ədəbiyyatımızda da başlayır. Nizami əsərlərinin yeni-yeni tərcümələri yaranır. "Xəmsə'nin ilkin həlqəsi - "Sirlər xəzinəsi'nin artıq üç (S.Rüstəm, S.Rüstəm və A.Sarovlu, X.Rza) tərcüməsi mövcud-

1. E.Ə.Bertels. Nizami. Lirik. M.1974. s.12.

* Beytin dəqiq sətiri tərcüməsi belə səslənir:

"Şe'rin bir üslubu var ki, onu bir dildən çevirsən, tərcümə etmək nədir, onu yazmaq da olmaz".

Göründüyü kimi hətta yuxarıdakı, bilavasitə tərcümə probleminə həsr edilmiş beytdə belə sadəcə olaraq beytin daşdığı fikir yükü saxlanılmış, deyim terzi-üslub pozulmuşdur.

dur. "Yeddi gözəl" yeni B.Azərbaycanlı tərcüməsində bu yaxınlarda işıq üzü görəcək. (Əsərin ilkin tərcüməsi M.Rzaquluzadəyə məxsusdur). Şairin lirik irsindən nümunələr də yenidən tərcümə edilir. Son illərdə X.Rza bu irsin əksər hissəsini (64 qəzəl, 5 qəsidə, 32 rübai) yenidən və bilavasitə orijinala müraciətən Azərbaycan türkçəsinə çevirmişdir*. Nizami lirik irsindən M.Soltan, Ə.Hüseyni tərəfindən edilmiş yeni tərcümlər də vardır. Nizami lirikası hələ də tərcüməçi-şairlərin diqqət mərkəzindədir. Nizami nəfəsini özüdə yaşadan tərcümlərə ehtiyac var və bu günün Nizami tərcüməçisi yalnız öz ilhamına və istədadına deyil, həm də elmi-filoloji əməyə arxalanmalı, orijinalı dəqiq duymalı-onu özünüküleşdirməli, eləcə də klassik Şərq fəlsəfi-dini fikir axarları və elmi dünyagörüşünə az-çox bələd olmalıdır.

Nizami lirik irsinin Azərbaycan nəşrləri sahəsində orta əsrlər ədəbiyyatımızın müdrik ağsaqqalı H.Araslinin şərfəli əməyi qeyd edilməlidir. 1940-cı ildən başlayaraq Nizami lirikası mütəmadiyən məhz akademik H.Araslinin müqəddiməsi və tərtibi ilə işıq üzü görmüşdür. 1970-ci ilin sonlarından yeni tərtiblərdə Nizami lirikası daha bir neçə dəfə çap edildi, onların içərisində xüsusilə 1981-ci ildə R.Əliyevin mənsur tərcüməsində (ön söz də ona məxsusdur) rus dilində, 1983-cü ildə isə X.Yusifovun ön sözü və tərtibi ilə M.Əlizadənin filoloji tərcüməsində nəşr olunan kitablar düşünürük ki, dahi şairin lirik irsinin rus və Azərbaycan türkçəsinə ediləcək gələcək poetik tərcümləri üçün yeni üfqlər açar. Hər iki kitab onların mütərcimləri tərəfindən geniş şərh və izahlarla təchiz edilmişdir. Ancaq mənbələrdə Nizamiyə aid edilən lirika nümunələrindən hansı birinin şairə məxsus olması məsələsi bu nəşrlərdə də problem olaraq qalır. R.Əliyev şairin 60 qəzəli, iki fərdi və səkkiz rübaisini nəsrən tərcümə edib, yalnız onların Nizami qələmindən çıxdığını göstərir.

Mübariz Əlizadə bir növ V.Dəstgirdi kimi tərcümlərini iki hissəyə ayırır. Birinci hissədə altı qəsidə, 137 qəzəl, 31 rübai təq-

* Tərcümlər əsasən dəqiqdir və yüksək sənətkarlıqla icra edilmişdir. Bununla yanaşı təəssüflə qeyd etməliyə ki, müəllifin Nizami adına tərcümə etdiyi "Saçların dağınmıdır, aləmni ya karım mənim" misrası ilə başlayan qəzəlin şairə aidiyyəti yoxdur (Bax: Nizami. Lirikası. Sirlər xəzinəsi. Şərfənamə. Bakı, Yazıçı, 1988, səh.58). Bu qəzəl hələ 40-ci illərdən başlayaraq Ə.Vəlifovun gözəl tərcüməsində də Nizami lirikasının Bakı nəşrlərinə düşmüşdür. Ancaq şairin lirik irsi haqqında qiymətli və ilkin elmi əsərin müəllifi X.Yusifovun mənbələrə əsaslanaraq göstərdiyi kimi o İran şairi Şahfər Nisapurinindir (Bax X.Yusifov, Nizaminin lirikası. Bakı, Azərb.EA-sı nəşriyyatı. 1968. səh.33).

dim edib onları inamla Nizamiyə məxsus nümunələr sayır. İkinci - əlavə hissədə mənbələrdə Nizami adına yazılan, lakin şairə aidiyyəti şübhəli görünən şe'rlərin tərcüməsi verilir.

Beləliklə, Nizami lirikasının tərcümə problemlərini də dəqiq və mükəmməl həll etmək üçün yenə də ilk növbədə şairin lirik irsinin orijinalının düzgün elmi prinsiplər əsasında tərtibi məsələsi qarşıda durur və bu mətnşünas alimlərin təxirəsalınmaz vəzifələrindəndir.

Oxuculara təqdim olunan bu yeni nəşr təsadüfi olaraq "Divan"dan bir "Gülçin" adlandırılmamışdır. Onun bütün Nizami lirik irsini əhatə etdiyi fikrində olmadığımız üçün bu adı seçdik. Nəşrə V.Dəstgirdinin mütləq Nizaminin saydığı beş və Nəfisi-dən bir qəsidə salınmışdır. R.Əliyevin mənsur tərcüməsində sonuncu yoxdur. M.Əlizadə onun filoloji tərcüməsini verir. Bu "Ağlın gözü işıqlandı qəlb evinin çıraqından" misrası ilə başlayan qəsidədir. X.Yusifov bu qəsidənin fikri axarı və sənət e'cazına görə haqlı olaraq Nizami ruhuna yaxın olduğunu göstərir¹. Qəsidənin qədim və mö'təbər mənbələrdən yazılı alınması da bu qənaəti möhkəmləndirir. "Gülçin"də 65 qəzəl, 15 rübai verilmişdir. Me'yar seçilən lirik nümunələrini orijinala yaxınlıq dərəcəsi və bədii sənət məziyyətidir. Topluda əsasən Nizami lirikasından yeni tərcümlərə müraciət olunur. Lakin 40-50-ci illər mütərcimlərinin əməyindən də istifadə edilmişdir.

Qəsidələrin üçü - yuxarıda adı çəkilən "Ağlın gözü işıqlandı qəlb evinin çıraqından" (tərcüməçi M.Soltan) "Kə'bə sultanı" və "Qocalıq" qəsidəsi (C.Xəndan) klassik poetikada şe'rin qəsidə növü üçün qəbul edilmiş qafiyyə prinsipi ilə (mətlə'beyt həm qafiyyə - a a, sonrakı beytlərdə birinci misra sərbəst, ikinci misra ilk beytlə həm qafiyyə - ba.va, qa...) deyil, məsnəvi formasında (aa, bb, vv və i. a.) tərcümə olunmuş və demək, əsrlərdən gəlmə qəsidə ən'ənəsi pozulmuşdur. Lakin buna baxmayaraq orijinala dəqiqlik və sənətkarlıq baxımından keyfiyyətlidirlər və biz onları "Gülçin"ə daxil etməyi lazım bildik.

Hələ V.Dəstgirdi öz Nizami nəşrlərində şairin bütün əsərlərini, o cümlədən lirik irsini mükəmməl şərhlərlə təchiz etmişdi. "Gülçin"də əsasən V.Dəstgirdiyə istinadən Nizaminin qəzəl və xüsusən qəsidələrində yer almış bə'zi ən qədim və çətin əfsa-

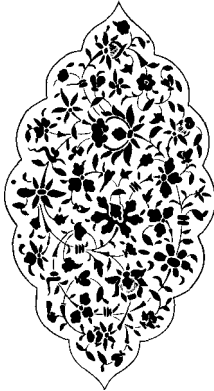
1. Bax: Nizami Gəncəvi. Lirikası. "Elm" nəşriyyatı. Bakı, 1983. Ön söz. səh.10.

nəvi-dini-tarixi ad və hadisələrin izahı verilmiş, tərtibçi tərəfindən müəyyən beyt və misraların məcazi açılmışdır.

Tərtibçi yeri düşəndə, əgər bu və ya digər beyt, ya misra fikri dəqiq ifadə etmirsə, yaxud onu təhrif edirsə - tərcüməyə müdaxilə edib müəyyən təshihlər aparmış, həmin beyt ya misranı oxucuya yeni variantda təqdim etməklə, "Gülçin"ın "Qeydlər" hissəsində orijinalın Mübariz Əlizadə tərəfindən son dərəcə dəqiq edilmiş filoloji tərcüməsi ilə poetik tərcümə müqayisədə oxucuya çatdırılmışdır. Bəzi tərcümələrdə olur ki.. ortadan yaxud axırdan bir neçə beyt əskik gəlir. "Qeydlər" də tərcümə edilməmiş beytlərin sətri tərcüməsi əlavə edilir. Eləcə də hər hansı tərcümədə bir beyt həmin mətnin başqa tərcüməsində daha uğurlu səslənirsə "Qeydlər"də bu da öz əksini tapır. "Gülçin" bir növ şairin poetik obrazını canlandıran "Şəhi-məani" - "Mə'nalar şahı" fəxriyyəsi ilə açılır, sonrakı qəsidələr təxmini xronoloji ilə nömrələndirilir. Qəzəllərin (iki-üçündən başqa) heç birinin yazılma tarixlərini fərziyə ilə belə müəyyənləşdirmək mümkün deyildir. Klassik "Divan"larda lirik şe'rlər qafiyənin son hərflərinin əlifba sırası ilə düzülürdü. Biz "Qəzəlləri" hər birinin ilk başlanğıc hərflərini əsas tutaraq sıraladıq.

QƏSİDƏLƏR

ŞƏHİ-MƏ'ANİ

• 1 •

Mənəm ol şəhi-mə'ani ki, fəzilətim əyandır,
Yer ilə zəmanə hakim, hünərim bir asımandır.

Nəfəsim tutub caharı, uca səslə zəngə bənzər,
Qələmimsə bayraq olmuş, o da fətəhi-cahandır.

Başımın vüqarı çatmış tacına o Keyqubadın
Bu cəlalimin yanında nə saray, nə Gürxandır⁽¹⁾.

Günəşim fələkdə parlar, o şafəq saçır cahana
Cəsədim Məsih dəmdir, o həyat bağışlayandır⁽²⁾.

Sözün aləmində irmiş əbədiyyətə kəlamim,
Hünərim bu padşahlıq sarayında hökmrandır,

Bilik ordusunda əqlim yol açan bir əsgər olmuş,
Ədəbim ayıq-sayıqdır, o kamala pasibandır⁽³⁾.

Bəli, rəhmdən səxavət yaranıbdır, söz də məndən,
Hünərim saçır təvəvət, öylə bil ki, bir cavandır.

Qəzəlim qulaqlar üçün verər ərgönün nəvası,
Üzü lələ rəngli mey tək, əsərim ürəkaçandır.

Bütün ulduzu göy üzrə hərəkətə mən gətirdim,
Fələyin piyaləsində su mənəm, göy abidandır.

Dəfi çalmaram səbəbsiz, toy olar təbil çalarsam,
Sözümün yanında sözsüz nə ki, çalğı var yalandır.

Əsərim şikəst də olsa, o təbii bir gözəldir,
Şirəmin nə xıltı varsa, yənə də o nuşi-candır⁽⁴⁾.

Yeni aləm açdı şivəni, ona nisbətən nə varsa,
Təzə söz də olsa, hər gah o bir əski dastandır.

Bu hədiə, bu müəmma ilə min könlü edib fəth,
Mənə dəhr içrə təslim bu yanılmağım la candır.

Qələmim yazan zamanda həsəd eylər İbn Müğlə,
Çaşar İbn Hani hökmən sözümdə ki, bəyandır⁽⁵⁾.

Bir ayam ki, fəqət üzümdə ləkədən nişanə yoxdur,
Məni inci saymaq olmaz, onun illəti əyandır.

Bələsən yağlı gözəlsə, o mənim dilim tək olmaz,
Buna çox təəccüb etmə, demə ki, şirin zəbandır⁽⁶⁾.

Ürəyim Mə'sih otağı, kərəmül-kitab sözilə,
O möhürlənib gözəlcə, bu möhür ona nişandır⁽⁷⁾.

Mən özüm fəsaht ilə oxusam Zəburu hər gah,
Kəsərəm o mə'büdün bil dilini ki, zəndixandır⁽⁸⁾.

Dodağım icazə versə, açılar bütün könüllər,
Necə ki, bahar havası gülü, reyhanı açandır⁽⁹⁾.

Əyər olmasa bu şadlıq məkanında zər kəlamım,
Nə dilər müğənni kimsə, nə deyər meyi-muğandır.

Niyə şe'r sənətimlə bu qədər öyünməyim ki,
Necə gör lətif sözümdə var, su kimi axır, rəvandır⁽¹⁰⁾.

Nəfəsim mühitə bənzər mədü cəzrlə o daim,
Elə bil ki, ipdi, yaxud elə bil ki, nərdivandır.

Nəfəsim lətif buxara dönərək gəlir cahana,
Onu bir oğul edir bu hünərim, təb'im əyandır⁽¹¹⁾.

Sədəfəm özüm, həlaləm, təmizəm təmiz göhərdən,
Mənə bir cüt əsli yoxdan həmişə deyən ziyandır.

Mən o ulduzam ki, düşmənlər puç olar məni görəndə,
Yəmən ulduzundan artıq hünərim həsəd yaxandır⁽¹²⁾.

Cilovu yüngül bir atdır sözü bu Nizamının bil,
Qəm ağır üzəngi olmuş, nə üsul atım çapandır⁽¹³⁾.

Bu qədər öyünməyimdən daha çox peşimanam mən,
Hünər ilə lovğalanmaq hünər əhlinə ziyandır.

Bu xəzinənin başın ört, o dağarcığı başın aç,
Sözün inci tək səpilsin, ürəfaya ərməğandır.

• 2 •

Şişə muncuğun da yoxdur bu xəzinənin içində,
Sədəf incisiz, kəsən boş, necə bu göhər satandır.

Ürəyimdə mən təkəm, yox meyi-nab, göz yaşım var,
Açıq sabahı birgə, o mənimlə mehribandır.

Bu təpik ki, düşmənimdən mənə dəydi görməmişdir,
Bu əzabları o nakəs ki, cəzası xizərandır⁽¹⁴⁾.

Nə oyunbazam bu gün mən, nə də hiyləgərəm əsla,
Nə üzümdə göz yaşımдан görünən bu zəfərandır⁽¹⁵⁾.

Qara torpağın dibindən havalanmasam gözəldir,
Hamı yelkən açdı getdi, geri qalmağım yalandır⁽¹⁵⁾.

Mənim hörümçək toru ilə qələmimdə fərq yoxdur,
Bəzəyim əyar da olsa, o sümük qəfəslidir.

Bu öyünməyimlə bir ip toxuyar mənə bu dövrən,
Buraxar cəhənnəm içrə, deyər: "Odda yan, cəzandır."

Bu nə sözdü söylədim ki, özüməmə kəlamə başçı,
Bu ki, zəng sadasıdır boş, məgər ömür sarıbandır?

Kəsir himmət əsginası hamı, az qırıntısan sən,
Nə edər çadırdə türkmən, fil hücumu çox yamandır.

Nədi şe'r fənni, söylə, öyünüm onunla daim,
Şirəsi nə varsa dastan, hamısı yalan-palandır.

Nə ki, elm vardır asan geyinər o tazə paltar,
Bədəni dəyişməz əsla o həmişəlik qalandır.

Əl atıb dəyişsən hərgah şe'rin libasını sən
Dəyişir vücudu, sanma onu saxlamaq asandır⁽¹⁶⁾.

Bu cahanın ölçüsü mənə bir dirəmsə qiymət,
Dəyərim təmiz qızılla, o cahanda dörd qrandır.

Aman ey şərəfli şahim, mənə rəhbər ol həmişə,
 Qutarım yaman əməldən, pis əməlli bədgümandır.
 Mənə feyzini kərəm qıl, ona mərifətli kim var.
 Qonaq eyləyim bütün il, mənə bu şərəfdi, şandır.
 Sənə dil gəlir muradə, ona qeyridən nə imdad.
 O ucuz xəzinə gəzmir, bu ki, gün kimi əyandır.
 Mənə pay ver öz əlinlə, bir ətək o gündən artıq.
 Ətək açmayım qoy, hikmət qapısında bu yamandır.
 Bu könül gəlir hüsurə, onu hifz qıl həsəddən.
 Mələk ilə şeytanın yeri başqa aşıyandır.
 Mənə tənbəh etmə artıq, kiçiyəm, qüsurə baxma.
 İki üzvlü, on dil olsam mənə bu bəlayi-candır.
 Bu zərurətimdir aydın, bu xələtimdir aşkar.
 Məni oxşa rəhmət ilə, mənə bəxt şəm'i yandır.
 Nə qədər yaranmışın var öləcək hamı nəhayət.
 Qalacaq sənin vücudun, o həmişə qalandır⁽¹⁷⁾.
 Mənə göstər ol nişant, səni onda dərk edim mən
 Bu nişanla tapmaq olmaz, bu ki, bir qələt nişandır⁽¹⁸⁾.
 Sənə səcdə etdiyimçün diriyəm cahanda yarəb!
 Bu həmişəlik səadət mənə ömri-cavidandır.
 Bu qənaətim cahanda məni çərmixə çəkibdi.
 Məni qurtar öz-özümdən, sənə çünki bir gümandır.
 Mənə ətf qıl, nəzər sal, elə şad qəmli könlü.
 Onu çulqamış kədərlər-qəm elə bil ki, bir dumandır.
 Günah işləsə Nizami bu təəcəüb iş deyildir.
 Onu sən bağışla, yarəb, bu qəzayi-asimandır.
 Bu geniş, gözəl həyatə sən onu əzəl yetirdin.
 Onu ömrünün sonunda bu həqiqətə inandır⁽¹⁹⁾.

KARVAN

Zinqirovlar səs-küy saldı, budur yola düşür karvan
 Sən bu qədim düşürgədən can müllükünə yönəl, ey can⁽¹⁾.
 Çalınan zəng öz naləndir, - karvanına ulu başçı.
 Sən bu karvan zəncirində zəng səsində həmdəm, hayan.
 Oyuncaqsan, nə qədər ki, sən bir qapı cəftəsisən,
 O zəng kimi nalə çək, get, istəmə, ya istə aman.
 Bu vadidə təhlükə var, buna görə inləyir zəng.
 Bəs bu cəftə neçin inlər? İçi boşdur, özü nalan.
 Dörd sadəli zəng üzürlü, cəftə ondan üzürlüdür,
 Ürəyinin yoxluğundan çəkir nalə, çəkir əfqan.
 Dörd hərfdi "cahan" sözü...qoy üstə dörd barmağını
 Yerdən göyə məsafə də dörd barmaqdan kəmdir, inan⁽²⁾.
 Cahan səni puç etməmiş, sən cahanı puç bil, çəkil,
 O, üstündən xətt çəkməmiş, sən üstündən xətt çək əl'an.
 Çək dünyadan gözünü ki, səni cahil bilməsinlər,
 Ağır olsan, ağır zəncir açılmaz əl-ayağından.
 Ağaların libasına ziynət olan hər nə varsa,
 Təbəssümlə bir əl yellə ona, ayrıl bu dünyadan.
 Səadəti cahanda yox, dində ara...çün bu bağda
 Yusif köynəyinə oxşar nə ətir var, nə ərgəvan⁽³⁾.
 Boğ şəhvəti, dinə güc ver...üzərliyin, udun küllü,
 Azsa, demək rəyihəsi vurar səni lap uzaqdan.
 Bilik bizim darğamızsa, tamah onun qonşusudur,
 Sağdı Rüstəm, amma durur hələ ağ div, Mazandaran⁽⁴⁾.
 Yürü hikmət yolu ilə, qovuş qeybin çeşməsinə,
 Eyib, qüsur axtarmasan, min bir hikmət qavrayarsan.
 Həm fələyin ulduzlarla ünsiyyəti xoşagəlməz,
 Həm də yerin təbiəti insanlarla uyuşmayan.

Əgər Qur'ana əl bassan, ulduzlardan qurtularsan,
Qur'an Mehdi beşiyidir, Mehdi-sahib axir-zaman⁽⁵⁾.

Hər nə Qur'an dəzğahında toxunmayıbsa, rədd elə,
Hər nə deyilsə imandan, qov, kənar et astanadan.

Köhlənini Tanrı əmri, peyğəmbərin şər'ilə çap,
Tanrı nə cür söyləmişsə, qurulmuşdur o cür cahan.

Şəriət bir xidmətçi tək hazır durub qarşındaca,
Təmənnəsiz qula qul ol, sən də çalıq cənnan, başnan.

Dünya - möhnət burulğanı...gözün, könlün varsa yatma.
Burulğanda mürgüləmək aman vermiş kimə, haçan?

Bu gəmiyə minmişənsə, gecə-gündüz ayıq davran,
Yalnız ayıq davranışla qalxır yelkən, sapmır sükan.

Sən insansan, mələk qəlbi, div xisləti sənə əkiz...
Nədən səndə nişan varsa, o surətdə olacaqsan.

Eyni insan övladını neçə rəngdə görmüşük biz,
Bir dəmirdən nal kəsilir, o birindən süngü, qalxan.

Hər bir qara hindlinin də öz nəşəbi, öz yolu var:
Biri oğru, biri doğru - haqqa keşik çəkən arslan

Yer xalçası - qanlı bir təst, bic doğulmuş nəfsin də şam.
Nə vaxtacan xizəran tək o xalçanı mıxlayasan?⁽⁶⁾

Sən göy rəngə meyl eləsən, qalxar başın fələyəcən
Qırmızı, ya sarı umsan xəzan kimi kül olarsan⁽⁷⁾.

Cəm halında mişk ahunun göbəyində, dar kisədə...
Yayıldımı, ipək olur, tirmə olur ona yorğan⁽⁸⁾.

Tozlu xırqə geyənlər var, qəlbi-səhər, beyni-günəş,
Evdar qadın kül altında köz saxlayar zaman-zaman⁽⁹⁾:

Fələk daşı sakininin geyindiği göy olsa da,
Arpa cadı, göy-göyörti əskik olmaz masasından.

Bu nəsihət vacibdir ki, zərlə insan ulu olmaz.
Yüyürməklə keçir artmaz, ibrətlidir bu söz, dastan.

Sarı qızıl yaranıb ki, bəxş edəsən insanlara,
Sarılığı sevirənsə, budur, bağda bol zə'fəran.

Bərbəzəkdən bir fayda yox...qızıl tapsan ver möhtaca.
Ömrün boyu qızıl kimi həm qoca ol, həm də cavan.

Nə qədər ki, sür-sümüyün dönüb sürmə olmayıb, qalx!
Şəriətin torpağıyla sürmələnilib hümmət qazan⁽¹⁰⁾.

Cilov çəkən qul olmamış, daşı sultan damğasını,
Xəlifənin həlqəsini öz boynunda güc, qüvvə san⁽¹¹⁾.

Boyun midbər daşımali, budsa damğa...bu səbəbdən,
Boyun əti dadlı olur, köklük buda gətirir can.

Göz alması - səma...bir cüt qara gövhər işıq alır.
Sölcuqlular hilalından, Abbaslılar bayrağından.

O bayrağın göz qarası qoy heç vətəndə əskilməsin,
Əskilərsə ağ rəng, nə qəm, söküləcək onsuz da dan.

Qoy qaradan ağa qədər hökm eləsin bu qara rəng,
Bu qarantlıq sayəsində zənci belə şad, xuraman.

"Sultan!" demək nəyə lazım? Səndən bətər quldu sultan.
Ona qul ol...sultanlara tac verəndir o hökmrən.

İstəsən ki, o dünyada əzizləsin ağsan səni,
Bu dünyada qullarını sev, əzizlə bəri başdan.

Bir yazığın saçlarına sən əl çəksən nəvazişlə,
Məzarına günəş doğar, qiyamətdə odlanmazsan.

Olma zalim, çün tərkinə ədaləti bağlamışlar,
Adilliyi bacarmasan, bəri zülmü saxla, dayan!

Ölkə düşməni kəsiləcək zalimlərə qiyamətdə,
Bir quyudur alçaqların yolundakı hər nərdivan.

Mələk səni şeytanlardan xərək alan tanısın qoy,
Heç bir kəsin çörəyinə olma bais, az havalan⁽¹²⁾.

Bir içim su, çörək üçün hər ayağın tozu olma
Gör nə günə saldı fələk, Adəm ilə Hüseyni, an⁽¹³⁾.

Cüllab, şərbət olsa belə özgə arxdan su içmə sən,
Göz çək özgə çörəyinin həтта ayə naxışından.

Hümmət şiri ol, ye ancaq öz əlinin qazancını,
Ovla, çölün heyvanları mehman gəlsin sənə, mehman.

Gör hardadır gücsüzlüyün, əl çək "Mən! Mən"! deməkdən...ey,
Dünən kölə, bu gün əmir, bayaq xəstə, indi loğman.

Gözlərində yaş qalıtbsa, ağla, qorxma naziklikdən,
Mürvarini seçmək üçün nazik sapı seçir insan.

Qaldır məzar pərdəsini, gör zamanın əzizləri,
 O pərdənin arxasında nə gündədir...düşün bir an,
 Nuşirəvan qafasında ətək-ətək qum, daş-kəsək
 Yəzdgürdün çələngində xırman-xırman qaratıkan⁽¹⁵⁾.
 Daş bağa tək zireh geysən, balıq kimi pullansan da,
 Sən də bir gün bu çovğunda qalxanını tullayarsan.
 Bu göy beşik altında sən çocuq kimi gəzmə, sakın.
 Dayə deyil, əjdahadır qarşındakı namehriban.
 İlan yatır kafur üstə, əjdaha da xəzinədə
 Kafur saçlı çal kaftarın gəl baş çıxar oyunundan.
 Di gəl qorxmə oyunbazın möhrə-möhrə daşlarından!
 Əlində həm sapandı var, həm gərilmiş qövs-kaman.
 Kor zamanə görə bilmir - mən gözlərin sevinciyəm.
 Nə qəm, şadam zamanənin gözlərinin korluğundan.
 Fəzli inkar edənlərin gözlərinə qoy ağ gəlsin,
 Bu cür məl'un köpəklərə sür-sümük də çoxdur, inan.
 Mən Gəncədə günahkar bir keşikçiyəm xəzinəmə,
 Yəməndə suç bağışlanan, Xütəndə qandan qurtaran.
 Göz yaşınla dəstəməz al, şərbətin də - ağız suyun.
 Təşnəliyə tab et, könül, nə qədər ki, bu yurddasan.
 Nə qədər ki, daşda qalıb...günəş almaz qiymətini.
 Nə qədər ki, sədəfdədir, dəyərsizdir inci, mərəcan.
 Otuz yaşlı, ey Nizami, vaxtdır, çəkil bir guşəyə.
 Mən verdim öz öyüdüümü, necə qansan, eləcə qan.
 Nə vaxtacan deyəcəksən: - Ey Kə'bə, mən xidmətçinəm.
 Çağırmaıyb...getməmişən, barı xidmət qıl uzaqdan.

GÖY İTİRİR CÜT ZƏRİNİ...

Toquşur Ayla Günəş...göy itirir cüt zərini,
 Tutulur altın xana...qoy qapasın dəftərini.⁽¹⁾
 Gecə gündüzlə bir olsun ki, qarışsın qara, ağ.
 Aşşamın alınna çırpısın da səmə dan yerini.
 Parçalansın qoca Yer kürrəsi, sussun da sular.
 Tərkidir dörd okean maddə, cəzr şəkərinə.⁽²⁾
 Uçur ağzında yüngən, köhlənə bənzər gərmiş,
 Hələ var vaxtı, qoparsın da Yerin məhvərini.
 Nola, yüngül dolana aləmin üstündə fələk,
 Yüngül hərlənsə dəyirman itirir ləngərini.⁽³⁾
 Būdrəyən, mürğü vuran bir öküz üstündədi Yer,
 Hər nə qurduqsa qırır, qəbrə qoyur əksərini.⁽⁴⁾
 Fələyin şirinə pəncə uzadır Yer öküzü,
 Gücü varmı, dizinin göstərə bilsin kirini.⁽⁵⁾
 Şad olurmu bu yaşıl qübbədə qartal, qaraquş?
 Nə qədər qüllə-qələs qardı göyərçin pərinə.⁽⁶⁾
 Gəmi sürsən, fələk ümməni səni qoy udsun.
 Təslim addımı atıb tapşır ona lövbərini.⁽⁷⁾
 Qədəmin körpüyə dönsün bu yaşıl Dəclədə qoy,
 Xızr tək tək elə Bağdadı - Cahən dilbərini.⁽⁸⁾
 Sən bir allah ilə ol, üstünə düşməz gilə də,
 Basıban aləmi, sel tutsa da bəhrü bəreini.
 Hələ gənclikdə bacar nəfsini öldür ki, ilan
 Qocalıb əjdərə dönsə itilər neştərini.
 Sən addımını düz at, sərv tək ol şad, azad,
 Ahunun arpa qədər mişgi tutur bir dərəni.

Elə bir sən'ətə baş qoşma ki, lap haq da desən,
Boş, yalan zənn eləsinlər sənin haq sözlərini.

Ülvi, düzgün yaşa ki, düz sayıla əyrin də,
Səni görəcək tanıya xalq özünün rəhbərini.

Bata bilməz, əyilər div də, şəyatın də sənə,
Təki tərək etməyəsən ədl və din səngərini.

Əf'i zümrüd görə, dözməz, gözü dərhal kor olar,
Kar olar, dinləsə İblis Qur'an səslərini.⁽⁹⁾

Sən Xəlil tək çevik ol, haqqa itaət yolu seç,
Yolkəsənlər sənə yol göstərib atsin bərəni.⁽¹⁰⁾

Elə qışqır ki, oyansın ölü düşmüş ürəyin,
Yoxsa məhşər də oyatmaz keyimiş hisslərini.

Necə hündürdü bu günbəz, verəməz əks-səda.
Gur səsin etsə də mat şöhrət, hünər Səncərini.⁽¹¹⁾

Tapmaz hər nalə çəkən çöldə Musa ataşını.
Xıız tək hər su içən candakı peyğəmbərini.

Neçə ümman acısı dadmalısən, ta verəsən
Bir şirin qətrə udan ağ sədəfin gövhərini.⁽¹²⁾

Almasından pası sil, odbcöcəyə dəyməz adam,
Necə gör bəslər o zülmətdə kiçik ölkərini.

Günəşin şamı hələ qanın ilə al boyanır,
Barı pərvanə tək ud yeddi çıraqdən birini.

Başkı kimdir? Başı üstündə durub xidmət edən,
Əyri çövkan və top ilə dolanan dairəni.⁽¹³⁾

Xidmət et, xidmət edən qalxır, ulu xadim olur,
Hamı məhşər günü hakim bilir öz sərverini.

Darğa insafılı olub çatsa əmir mövqeyinə,
Əmir adillik ilə şah seçilər - güclü, yeni.

Sən mədəd qıl hamıya, hamı sənə yar olsun,
Sənə kim yardım edər, qırsan əgər yar-yörəni?

Ruzu ver, ordu yarat. Adi qarışqa...başma
Ruzu tapmaqla yığır ən yaxın həmdəmlərini.

Çoxyeyən çox yaşamaz...ömrü gödəkdir zəlinin
Qansoran tez itirir öz qanının cövhərini.

Barama qurdu kimi sən geri qaytar nə yesən.
Ağzının şəhdi ipək tək bəzəsin qoy sərini.

Yaşa daşlıqda bitən barlı ağaclar sayağı,
Sarmaşlıq olma, tanıt torpağa öz köklərini.⁽¹⁴⁾

Qanıçən öz qanını hamıdan əvvəl axıdır,
Günəşin qanın içən Ay dağıdıb mərsərini.⁽¹⁵⁾

Yola çıxmaq diləyirsən, bir ovuc dən saxla.
Bircə sünbüllə də tarla yaradır bənzərini.⁽¹⁶⁾

Qorx o gündən ki, qapa baltanı, məzlum qalxa,
Hər telin tuşlaya bağrına qisas xəncərini.

İki aləmdə sənə kimsə güzəşt etməyəcək,
Vur öz insafın ilə sayğaca xeyrli sərini.

Bəhmənin sağ qolunu qırdı bir əjdərmi, nə qəm,
Yada sal əjdəri məğlub eləyən Heydəri.⁽¹⁷⁾

Sən polad ustası, incə ulu Davud kimi ol,
Yumşalıb mum kimi öpsün də polad əllərini.⁽¹⁸⁾

Ey təbiət balası, təb ilə sən'ət dəlisi,
Yox təəccüb arayır hər çocuq öz mədəri.

Sən kamal əhli, cəsur, Həzrəti İsa kimi ol,
Ona çarmuxda fələk verdi cahən minbərini.⁽¹⁹⁾

Fal açıb "ulduzu sönmüş!" demə...sonsuzdu səma,
Niyyə bədnam eləyək gəldi-gedər ölkərini?

Suyu torpaq tanıdar, torpağın ovcundadı su,
Oda kim şö'lə verir? Dinlə cahən yellərini.⁽²⁰⁾

Ayağın heçliyi tutsun, əlini varlığa at,
Ta ki, göylər tanusun yerdə həyat məcmərini.

Sal yada son gününü, etmə təbiətlə qiyaş,
Başqa bir sən görəcək torpağa gömdükdə səni.

Burda məzlumluq edən orda ulu bir şah olur,
Burda sultanlıq edən, orda bir heç, xor, dəni.

Bir sabundur bu günəş çərxi-fələk təstində,
Ruhların paltarını ondan tapar öz ənbərini.

Mən əlimdən bu sabunla yudum aləm tozunu,
Sən yumursan, yuma, toz xoşlar həyat əntərini.

Ey Nizami, hələ boynunda xəyali-çənbər,
 Aç başından fələyin, tulla yaşıl çənbərini.
 Beş dəfə zəng çalınıb, çatdı vida vaxtı, tələs.
 Bəlkə söz mülkü özünsən, tapar el söz nərinini.
 Bəxtini sözlə sına, bir elə kimyadı ki, söz
 Qara bir daş verib, ondan alarsan zərini.

AĞLIN GÖZÜ İŞIQLANMIŞ...

Ağlin gözü işıqlanmış qəlb evimin çırağından,
 Yaxşı olar bu nurilə gizli xəznə axtarasan.
 Xəznə tapmaq istəyirsən sındır canın sütununu,
 Ki xəznələr asanlıqla ələ gəlməz, anla bunu!
 Əgər şahlar şahısansa, halqa olma qapıda sən.
 Viranlıqdır xəznələrin şahmarına əsil məskən⁽¹⁾.
 Səhv elədim, ilan olma, lap cənnətin ilanı da, -
 Ki haqqında pis söz yazıb verməsinlər səni bada.
 Əgər cənnət istəyirsən özün parla gövhər kimi,
 Gecələri işıqlandır öz nurunla qəmər kimi.
 Gecə ay tək oyaq ol ki, sirlər əyan olsun sənə,
 Əgər aləm görən aysan, ya da şahsan bu aləmə.⁽²⁾
 Ancaq gecə mövcud olar səfalı üz, ayıq ürək,
 Zülmət içrə həyat suyu və al yaqut tapılan tək.
 Yaxşı olar ki, qarının öz xoruzu ayıq ikən,
 Səltənətin ov qurğısı yatmış ola səhər erkən.
 Mərdşən əgər-süfrəndə sən qida elə öz qanını,
 Çünki əzəl ana qanı bəsləmişdir bu canını.⁽³⁾
 İstəyirsən əgər balıq, quşla dolsun sənin süfrən,
 Yolçu olma, ibrət götür Süleymanın zənbilindən.
 Bu divlərin cövrünü sən çəkəcəksən de nə qədər,
 Zəngilər tək yaşa daim, Zənganliya salma nəzər!
 Özünə ad qoyanda da toxucu qoy, dəmirçi yox.
 Dəmir yonsan heç olmasa açar düzəlt, nəinki ox.
 Bu açarla zindanı aç, zəncirləri qır yerə at!
 Bu açarla zindanları qıfıllayıb şadlıq yarat!

Elm oxuyla ovla əgər istəyirsən təmiz şikar,
 Elm ilə ov şikar elə, ov itilə nə işin var?
 Göydə fələk tərəzisi bir arpa da çəkə bilməz,
 Yerdə əyyar varındırsa, o tərəzi kara gəlməz.
 Məş'əl yandır əlinə al, gecə yola çıxan zaman,
 Ki, məş'əlsiz, qaranlıqda yeriməyə yoxdur imkan.
 Güman etmə dənizlərdə gəminə bir ziyan dəyər,
 Tufanlardan qorxu olmaz "allah kərim" desən əgər.
 Dənizdə bir qorxu görsən, kişi kimi hümmətli ol,
 Tələsərək ləngər salma, hər vuruşda cür'ətli ol!
 Muradına müxalif bir külək əssə düşmə ruhdan,
 Bu küləyə qarşı durub, qələbə çal ona hər an...⁽⁴⁾

KƏ'BƏ SULTANI

Yaşıl geyən, qara çətir tutan Kə'bə sultanı,
 Yeddi ölkə üzərində qurub xətti-rəvanı.⁽¹⁾
 Padşahlıq xətti üzrə dörd guşəli oturmuş,
 Pərgarını fələk kimi dairəvi o qurmuş.⁽²⁾
 Ərəb boyu bir türk kimi könül almaq üçün bax,
 Ənbər kimi qara bir xal bəsləmədə ağ yanaq.⁽³⁾
 Ağ yanaqda qara xaldan uzaqdadır bəlalər,
 Qapısının həlqəsindən fitnə çəkilmiş kənar.
 Mişk rəngli tərəzisi daşla qızıl meyarı,
 Mişki əzib toz eyləmiş qaş-daşının əyarı.⁽⁴⁾
 Mişki, ipək arasında sazlayarlar harda var,
 Ona görə mişkin xalı ipəklərdə saxlanar.⁽⁵⁾
 Cəngavərlər qovğa günü aləmə səs salan tək,
 Yolundakı çəhrəmlər deyər bir səsə ləhbeyk!⁽⁶⁾
 Uzunluqda sütununun tubaya var misalı,
 Novdanında suyu vardır, abi-kövsər misalı.⁽⁷⁾
 Sükan əgər olmasa o, gəmisinə dünyanın,
 Qalar yelkənsiz, ləngərsiz gəmiçisi dövranın.⁽⁸⁾
 Bax inayət cədvəlində altı səmtin pərgarı,
 Mehrabını mərkəz sayır, səttarədir divarı.⁽⁹⁾
 Səfa dağı saflaşmışdır hərəminin safından,
 Torpağının nəfəsindən ətir almış bu cahən.⁽¹⁰⁾
 Daş busatı üzərində durmuş sanki qızıl quş,
 Uça bilməz üzərindən nə göyərçin, nə bir quş.
 Olarmı ki, Nizaminin könlü, gözü ey xuda,
 Ölümündən əvvəl görə cəmalını, nur tapa?

Ta ki, Kə'bə hərəmində ədalətli şahından,
Gördüyünü arz eyləyə, bir dinləyə yaradan.⁽¹¹⁾

Bu dünyanın Darasıdır Nüsrətəddin adlı şah,
Həm dövlətə can yandırır, həm qoşuna bir pənah.⁽¹²⁾

Mahmud İbn Mələkşahla Məhəmməd oğlu Bubəkr,
Cəmşid İbn Fərudinlə Mənsur İbn Müzəffər.⁽¹³⁾

Uca, yüksək ələmli şah zəfər yurdu arslanı,
Ulduzların arasında bir günəşdir bil tanı!

Tac sahibi olanlara, sultanlara hökm edər
O rütbədə Firudinə, İsgəndərə bərabər.⁽¹⁴⁾

Sayəsində şad yaşayır, el bilməyir ehtiyac,
Məmləkətin işlərinə daim verir o rəvac.

Yaz bulutu kimi qızıl saçır özü dostlara,
Arslan kimi düşmənlərə vurur ağır bir yara.

Hər kəs ulduz taleyiylə taleyini bir sanır,
Sayəsində uğur tapıb ulduz, tale, nurlanır.

Qəzəbindən cuşa gəlib, hirsənərsə o əgər,
Qeysərlərin tacı düşər, xaqanın taxtı titrər.

Onun səxa xəzinəsi gülümsəyərsə öyər,
Hökmdarlar çatar vara, gözəllər zinətlənər.

Onun xidmət həlqəsindən kimsə qaçsa bir yana,
Ya kəndirə ağa olar, ya kəndxuda zindana.

Gəlmədisə bu dünyada sənin əksin xəyala,
Mümkündürmü bir adamda iki ələm cəm ola?

Əllərinin səxasından dərya fəqir olmuşdur,
Sənin səxa xəzinəndən səhra dövlət bulmuşdur.

Köməyinlə ədalətin qüvvətlənmiş qolları,
Cəldliyinlə qırılmışdır zülm evinin vüqarı.

Həbs olmadan, bənd olmadan qeyzin yıxar düşməni,
Qəhrin qılınc, ox olmadan eyləyər xar düşməni.

Sənin düzgün oyunundan zaman adlı bir nərddə,
Dünya nərdi möhrəsi də çəşib qalmış heyrətdə.⁽¹⁵⁾

Padşahın ayağına əzəl saldım gövhərlər,
Sonra onun çəkisində nə daş gördüm, nə də zər.

Hədiyyənin qarşısında həşrdi külli-dövlət,
Nizamının bu mədhini rədd eyləmə, qəbul et!

Gecə-gündüz nə qədər var, gündüz olsun hər gecən,
Gecələrdən yaxşı olsun gecən, günün günlərdən.

Bütün dünya üzərində daima öl müzəffər,
Padşahlıq taxtında sən kamran ol sərəsər!

QOCALIQ

Bu çəməndə qocalıqdan belim döndü kamana,
Bundan sonra bu budaqdan yetişərimi bar mana?

Ağacımdan bir kimsəyə nə meyvə var, nə kölgə,
Yarpağımu, məhsulumu fələk verdi küləyə.

Kaman kimi bükülərək məzar qazır fələklər,
Artıq mənə ağ tüklərim məzardan xəbər verər.

Ahunun ağ göbündə qara rəngli mişk olur,
Mənim qara tüklərimə bəyaz rəngə tutulur.⁽¹⁾

Ağzımızda iki düzüm dolu inci var ikən,
Fələk zülmü qırdı, tökdü iz qalmadı incidən.⁽²⁾

Sandığında gövhərlərin qalmadı xətt ulduzu!
Ümitsizlik göylərində doğdu sabah ulduzu.⁽³⁾

Ömür başa çatdı deyə istəyirəm bayquş tək,
Xərabədən yoxluq adlı dünyaya üz çevirmək.

İsmət bağı meyvəlidir, bir budağam o bağa,
Bel büküldü, məğrur başım nail oldu torpağa.

Ciyərimdən axan qanı saçmaqdadır həbəyim,
Kaman kimi olmuşam ki, bulaşmasın ətəyim.

Ağ tüklərdən qar yığıldı başım üstə qalandı,
Vücudum bir çardağ kimi yatmasın ah, amandı!

Dağ başında qar olanda əridikcə axar su,
Gözlərimdən axan yaşın səbəbi də budur, bu.⁽⁴⁾

Zəiflikdən torpaq üstə kölgə kimi əsərəm,
Sürüsələr torpaq üzrə iz salarmı əsərim?

Kimsə məni yada salmur, yaqın buna səbəb var:
Bir zəif hal xatirlərdə, söylə nə iz buraxar?

Kaman kimi qəmətəm var, yersiz bilmə sən bunu,
Əcəl oxu qorxusundan qalxan etmişəm onu.

Qanadlarım qırılmışdır, inanımı gücünə?
Necə uçum bu qanadla mən fəraqət bürcünə.

Bu dünyanın bağçasında ümüdümün meyvəsi,
Sitəm ilə dağılmışdır, bir yandadır hərəsi.

Ağac şimşad boylu oldu, çünki barı töküldü,
Mənim qəddim, meyvəsini tökən zaman büküldü.

Yaqın ölüm qılıncımın qorxusundan başım, bax,
Öz çiyinə əylərək, onu etmiş bir dayaq.

Mən ki, səfər yolçusuyam, hörmətim var a dustlar,
Onun üçün gözlərimdən yanığıma yaş axar.

Astanadan keçəmmirəm, öylə zəif olmuşam,
Hüzün evinin bir küncündə özümə yurd salmışam.

Mən kəlmənin son hərfiyəm, səhifələr son yerim,
Nə mə'nadan xəbərim var, nə cərridən xəbərim.⁽⁵⁾

Ayın, günün işığımla parlatsalar üzümdə,
Ağ, qarını seçə bilməz, nur qalmamış gözümdə.

Ömrüm keçdi, günahkarlıq qazanmışam dünyada,
Ona görə layiq oldum xəcalətli bir ada.

Vahimədən əlim əsir, məclis qurub zamana,
Bu şadlıqda deyir necə nuş eləyim peymana?

Əcəl mənə qonaq gəlmiş, neyləyim ki, a dostlar,
Həyatımdan başqa şeyi qəbul etmir inadkar!

Dadlı həyat süfrəsindən gəlmir ağzım bir dada,
Şəkər belə, şərbət belə zohər dadır ağzımda.

Bu mənzildə vidalaşır artıq həyat mənimlə,
Əyilmişəm, qayda budur: öpüşənlər əyilə.

İşdən düşdüm, hər nəfəsdə qorxuram ki, dərd ola,
Bədən tamam parçalana, bir-birindən ayrıla!

Hesab çəkən barmaq kimi yolda düşüb qalxıram,
Qəribədir: il sayıram, olmayıram bir aram.

Günəşin xoş havası da zərər verir canıma,
Faydasızdır, İsa, Xıvr gəlsə belə yanıma.

Həsrət ilə bulut kimi su yağırdım bu gün mən,
Cavanlığım şimşək kimi gəlib keçdi gözümdən?

Cavanlığı yola saldım - nə gözirsən? - soruşsan
Belim əyri, cavanlığı axtarıram hər zaman.

Kölgə kimi söykənirəm hər addımda divara,
Ümid yoxdur bir də qalxam, nə etməli, nə çara?

Rəngli şeylə aldadılan uşaq kimi nə erkən,
Aldadıcı fələk aldı cavanlığı əlimdən!

Şadlıq mülkü eys-ışrətə insanları çağırır,
Qulağımdan çıxan ağ tük getmə deyə bağırır.

Ruzi üçün düşüb, qalxıb axtarıram hər yeri,
Görən deyir: "vardır bunun qarışqaya bənzəri".

Namərd fələk sındırmaqçün qiymətimi, qədrimi,
Parçaladı gövhərimi, əldən aldı səbrimi.

Hünərlərim paxılların gözlərində nəhandır,
İndi mənim hünərlərim hər eybdən yamandır.

Mə'rifətin işığıyla aydın olsun qəlb deyə,
Həlqə olan qəddim ilə bənzəyirəm haləyə.

İşimə min düyün düşüb, ömür gödək, düyün çox!
Bəlli deyil, o düyünlər açılacaq, yoxsa yox?

Bu gülşəndə bir ağacam, yıxmaq üçün fələklər,
Bükülərək, ayağıma balta vurub qəsd edər.

Mənə çatmır nə surətdən, nə mə'nadan bir xəbər.
Silinmişdir gözlərimdən mə'nalarla surətlər.

Günahkarlıq bağçasında hər budağım qurudur,
Zaman məni cəhənnəmdə yandırmağa qurudur.

Baxın! Qəza aləminin səhifəmdə yazdığı,
Xəta oldu, yoxlasan da əsla yoxdur artığı.

Pesimanlıq suyu onu yuyar, silər, bu mümkün.
Neyləyim ki, fələk bunu çətin etmiş mənimçün.

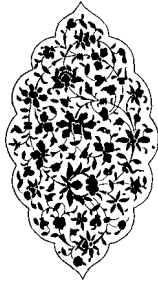
Burda da həqq qəzanındır, nə eyləsəm, nə etsəm.
Əqlə gələn pisləklərin hamısından mən pisəm.

Günahım çox, bir kəs mənə ölüm zərbəsi vursa.
Ona qanım həlal olar, layiq olmaz qısasa.

Zəbanəyə başlayarsa qəlbimdəki alovlar,
Mühitləri, dəryaları hərərətə qaynadar.

QƏZƏLLƏR

Ay üzli nigarım, kimə mehman olacaqsan?
 Bir söylə, kimin şəninə şayan olacaqsan?
 Şahlıq çətiri var başım üstündə bu axşam,
 Ənbər çətrinlə kimə sultan olacaqsan?
 Şəkkər demərəm mən sənə, ondan da şirinsən,
 Dərbər, necə bir bəxtəvərə can olacaqsan?
 Zülmət gecə, sən nurlu çıraq, bəd gözə gəlmə,
 Ey abi-həyat, sən kimə canan olacaqsan?
 Getdin, necə bəs tab eləsin hicrə Nizami,
 O xəstə ikən, sən kimə dərman olacaqsan?

Alım səndən ürəyimi...düşünürəm dönə-dönə.
 Heyhat, ürək əldən uçur, gedib çatır bir də sənə.
 Biz çörəklə duz kimiyik, can-ciyərik, bəlkə birik,
 Başqasına könlül versəm, yeni bir can görək mənə.
 Qurbanınam, çatdır məni özün qurban bayramına,
 Sən nəfəsdə bir fal açım baxa-baxa gözlərinə.
 Sənin vüsəl məclisindən əgər dadsam bircə noğul,
 Həyat adlı xəzinədən əl çəkərəm, ey dürdano.⁽¹⁾
 Ürəyinə tapşır güllüm, qoy içməsin ürək qanı,
 Yoxsa sənin yolun dönər ürəyimdən axan qanə.
 Əlim gəlməz qılıncına qılınc çalam...öz qulunam,
 Əmr eləsən daşıyaram...qanad ollam keçvənə.
 Gözüm qan-yaş töküb silər Nizaminin izini də
 Qiyaramı bu yollarda tozum qona ay çöhrənə.

Allah, allah, bax bu cür dərbər mənim olsun gərək.
 Zülmətə atəş saçan gövhər mənim olsun gərək.

Aləmi odlandırır şəkkər ləbinlə ud xalın
Udla bir şəkkər saçan məcmər mənim olsun gərək.
Duzda dad, ləzzət olar, amma şirinlik heyf yox!
Həm şirin, həm duzlu bir şəkkər mənim olsun gərək.
Hazıram nuş etməyə cüt aləmi bir badədə,
Saqim ol ki, sən verən sağər mənim olsun gərək.
Mişk zülfün ətrini saçmaqdadır dünyalara,
Ah bu cür xoş rayihə, əmbər mənim olsun gərək.
Zülfünə quldur Nizami, nə deyir zülfün ucu:
"Bax bu cür sadıq nökr çəkər mənim olsun gərək!"

Apardın könlümü dilbər, füsünxanlıq yetər, bəsdir.
Dilim kəsdim, bu işgəncən, cəfan artıq yetər, bəsdir.
Adın müslüm, özün kafər, ürək çalmaq sənə şakər,
Çəkin məzlumlar ahindən, bu sultanlıq yetər, bəsdir.
İzn ver ki, baxım sərbəst, baxım azad o şux hüsnə,
Nə mən oğru, nə sən darğa, nigəhbanlıq yetər, bəsdir.
Sənin zülfünə xidmətdə qarışqa tək çalışdım mən.
Yetər qarət qarışqanı, Süleymanlıq yetər, bəsdir.
Çevik ruh ilə lül qəmbər qayıtsam bir daha bəzmə,
Nizami lütf edər dadə, ağırخانlıq yetər, bəsdir.

Apardın könlümü, canım da səndə
Gülüm başqa bazar açdınmı gəndə?
Səni mən tək sevən varmı, fikirləş -
Sevən bircə, uman çox yan-yörəndə.
Üzün tər gül, saçın mişkin, canın saf,
Neçin bəs qalmısan dərdlər selində?
Nizamini vüsalınla sevindir,
Dügün bəxti açılısın qoy əlində.

Arpa qədər də tabım yox, a buğdayı üzli nigar!
Saman kimi saraltmışdır surətini qanlı yaşlar.
O buğdayı cəmalına ziynət verən sünbüllərin
Ən kiçiyi Sünbülədir - çiyindəki qızıl saçlar.⁽²⁾
Qoşa zülfün mizanından arpa boyda mişk istərəm
Könlün bir cüt tel yerinə bəlkə qızıl bir heyət umar?
Buğda dərddi çəkən kəndçi mənim qədər çəkibmi qəm?
Məqam çatmış, versin mənə gül ətrini gül dodaqlar.
Bircə xalın mişk içində gizli buğda danəsimi?
Dənmi umub, düşüb tora mənim kimi yüz-yüz şikar?
Tək buğdanı gözüm yedi, özüm heç nə dadmadım, ah,
Qapıdakı cənnətdən mən kənarım, xeyli kənar.
Gecə-gündüz firqətdən tən bölündüm buğda kimi,
Nizamının dərddi sənə arpaca da etmədi kar.

Aşiqəm, əmrini ver aşiqi-nalana, gülüm,
Yanıma ya gəlim əql ilə, ya divanə, gülüm?
Sevirəm, qəlb ilə canım kimi cananıma mən,
Ölərəm, ya yetərəm sən kimi cananə, gülüm.
Harda görsəm səni, zülfündən öpüb yalvararam,
Aşiqəm, aşiqə yoxdur yazı divan, a gülüm.⁽³⁾
Sənə dost olmağıma cümlə şəhər düşmən olub,
Məni əfv eylə, baxıb bir belə düşməyə, gülüm.
Sənsizəm, səndən uzaq kimsəni düşsün, demərəm,
Yetməyir əl sənə, yox səbr də hicranə, gülüm.

A xidmət etdiyim gözəl, qazancım intizar olur.
Bu zəhmətim, qızıl gülüm, neçin gözündə xar olur?
Kəsmə mənimlə ülfəti, düşməyə vermə fürsəti,
Dost üzünü xəcil görəndə dost üzü şərmsar olur.
Mənim bir az qanıma qara, sənin bir az üzün qara,
Rəngimi gör, halım soruş...nəhs işim aşikar olur.

Mən gəlirəm bir az yaxın ...uzaqlaşırısan amma sən,
Ömür keçir, işin-gücün təkə qürur, vüqar olur.

Qanımla oynama, gülüm, çiçəkləyər tumurcuğun,
Şəkərlə duz ki, birləşir, xoştəhər abidar olur.

Baxsan cəməli-yarə, bir lələzar görərsən,
Ruxsari-yar önündə gülzarı zar görərsən.

Axtarma gül cəməndə, açmaz niqab qönçə,
Çün hüsnə-yar önündə hər güldə xar görərsən.

Bir busə istəsən gər, sən lə'li-yaridən, bil,
Oxlar səni o, könülün al qan olar, görərsən.

Bir ömrüdür qəmindən qəlbim qəransız olmuş,
Keçsə yüz il də böylə, sən bu qərar görərsən.

Hərgah Nizami tək kim xudkamlığı unutsa,
Vəslə irib olar şad ol qəmküsar, görərsən.

Verəməyəm can sənə mən, can alan olsan da, gülüm.
Çün alıb canı...yaşarsan təzə bir canda, gülüm.

Gərçi mən acizəm, amma sən əzəzil olma,
Elə rəftar et... Özünlə məni bir san da, gülüm!

Mən ki, Cəməşid deyiləm busənə bir qəsr verim.
Bir mənəm, bir də canım ...almasan, alsan da, gülüm.

Sən keçən yollara mən göz gülabı səpmədəyəm.
Sən gedib, çör-çöpə öz sayəni salsan da, gülüm.

Səni göz nurum, həyat məqsədim, ömrüm bilirəm.
Üzü ay, gün şəfaqi, gül dodağı qənd, a gülüm.

Məni bir şəm kimi öldürmə, de, pərvanəmiyəm?
At qılıncı ki, mən atdım yerə qalxan da, gülüm.

Qul Nizami, sənə dünya kimi açdı qucağım,
Bir öpüş..."Yox" - deyibən etmə aman, and, a gülüm!

Vəslin həvəsi ömrümü son anə yetirdi,
Hicran qəminin xəncərini qanə yetirdi.

Karvansaradır qəmlə könül eşq yolunda,
Bu dərd yatağı karvanı karvanə yetirdi.

Ömrün gəməsi ruzigarın dalğalarında,
Tufansız ötüb gər necə ümmənə yetirdi.

Tordan qurtaran quş ki, qayıtmaz tora bir də,
Keçmiş ömrü kim yenidən canə yetirdi.

Bilsən niyə biz bilməmişik qədrini vəslin?
Çünki bizi bəxt qəflətən ehsanə yetirdi.

Qəm yemə, qəm əhlinin imdadına canan çatar.
Dosta yardım bərk ayaqda mehriban dostdan çatar.

Kim səadət istəsə, göz yummasın qoy sübhədək,
Yatsa kordur, ağı günə yalnız ayıq insan çatar.

Sən hümasan...xırmamı qoy qarğalar eşsin, nə qəm
Sən mətinsən, umma... yalnız xəstəyə dərman çatar.

Burda şahlar çarpışır, oxlar yağır, gözle gözün,
Orda bayram əhlinə kişmiş, noğul, reyhan çatar.

Bol yeyən milçəkdi, bəs necin yanan pərvanədir?
Oğru qalmış, doğruya haqsız cəza lapdan çatar.

Şah ova çıxmış, saray itsaxlayan hökmündədi,
İncimə, dərvazaya it dartınar, səkbən çatar.

Aşiq-əsrək, aqıl-azaddır, ayıq bəs neyləsin?
Ona da yalnız sabah növbət yetər, imkan çatar.

Ey Nizami, göz yumub dünyaya, dövlətdən əl çək,
İş sənin tək işsizə bambaşqa dünyadan çatar.

Qönçə kimi min dərdə könül doldu cəfandan,
Ömr ötdü, xəbər yox, niyə bəs, əhdü vəfandan?

Sən dərdi, qəmi hey mənə vermək diləyirsən,
Mənsə, ürəyi bəxş edirəm eşqinə, canan.

Xəstə gözümün çarəsini sordum ürəkdən,
Göstərdi ayaq tozlarını dərdimə dərman.

Yüz-yüz donu yırtıdım ki, çatam vəslinə, dilbər,
Bəlkə səni bir don tək qucam, ey məhi-taban! (5)

Sıdğ ilə sənə həmdü sənə etdi Nizami,
Bəs, sən yenə də qətlinə fərman yazacaqsan?

Qoy sənə söyləsin, gözəl, aşıq öz hali-zarını,
Danlayasan bəlkə sən öz gözlərinin xumarını.

Sərzəniş eyləmə ona, valeh olarsan anbaan,
Görsən əgərçi güzgüdə ay kimi öz üzərini.

Qoyma hicrini yaxına, fəraqda alışıq könül.
Qoymaz o da yaxın sənə ahi-şərər nisarını?⁽⁶⁾

Arxalanan zaman sənə, sevgilini unutma ki,
Qoyma ki, ayrı ünvana çəksin o rəxtü barını.

Yusif-i-qəlbi salmışan cahi-zənəxdə zindana,
İndi kömək qolun salıb çıxar o dillikarını.⁽⁷⁾

Nafə kimi qanım donar camalına səpəndə sən,⁽⁸⁾
Könüllərə ətir saçan o zülfü-mişqbarını.

Üzrünə dil açan zaman lal olur aşıqın, inan,
Lütfünün ixtiyarına verib söz ixtiyarını.

Oldu Nizami qul sənə, əmrinə müntəzir durub,
Əhdə vəfa edib, ona göstər öz e'tibarını.

Qoşuldun mərdlərə, oldunsa mərdan,
Yetər, əl çək təkəbbürdən, vüqardan.

İçib şövqün meyin ər süfrəsindən
Tamam ayrıl, bu varlıqdan, bu vardan.⁽⁹⁾

Yolunda gözləmə heç kəsdən imdad,
Umub küssən, qapın bir gün yaparsan.

İnan, dostdan mədəd ummaq - zülmüdür,
Özün dosta mədəd qıl, gör bacarsan.

Basıb keçmə qarışqanı, amandır,
Hər allah bəndəsin dost bil, hayan san.

Tamam heçsən yüz il qaş-daş da töksən,
Tamam zaysan, əgər bir qəlbi qırsan.

Bütü, bütəxənəni qır, ey Nizami,
Çətin iş qeyrətlinlə olsun asan.

Diləyirdim mənə sən bir gecəlik yar olasan!
Əhdi, peymanı tutub, əhdə vəfadar olasan!

Gözlərin yadları gördükdə güllür nərgiz tək,
Bir tikandır mənə qəmzən, nola qəmzar olasan!

Dostluğundan demişəm mən, neçə düşməni eşidib,
Məni əğyarə xəcil etsən, özün xar olasan!⁽¹⁰⁾

Mənə dust ol, nə zərər, düşmənim olsun aləm,
Kimsədən qorxmaram, ancaq ki, düz ilqar olasan!

Sən nə quşsan, sına yım mən nə sayaq, can səni
Hanı bir öylə könül bəndü giriftar olasan?!

Şəhər əhli sənə eşqində Nizami kimidir,
Nə rəva Axsitana munisü dildar olasan!

Dinlədi harda könül yarımızın söhbətini,
Əl atıb cürü hənəm paltarını, xəl'ətini.

Laübalı kimi məqsəd güdərək satdı özün,
Aldı can nəqdə verib, nazlı, şirin afətini.

Mənə gəl eylə vəfa söylədim, heç eyləmədin,
Almadın sayə nədən, söylə, ürək söhbətini?

Şadlığın balü pərin boylə neçin sındırdın?
O qanadlarla könül uçdu, tapıb şöhrətini.

Sən Nizamiyə xətt çəkmiş ki, ey dilbər gözəl,
O bütün dostlara xətt çəkdi qırıb ülfətini.⁽¹¹⁾

Ey güli-xəndanımız, sərv-i-xuramanımız,
Mən sənənim, sən kimin? Ey təzə reyhanımız.

Can sənə təslim olur, ruh dolanır başına,
Hər nə umursansa um, ey ruh ilə canımız!

Kəssə də dəstim qılınc, zülfün ucun vermərəm,
Ta ki, quca boynumu yar əli-mərcanımız.

Təşnə mənəm, çeşmə sən, söndür ürək yangını,
Bal dodağındır sənəni çeşməyi-heyvanımız⁽¹²⁾

Can de Nizamiyə gəl, ta ki, ucaltsın bizi,
Ən ulu şah Axsitan - sahibi divanımız.

Ey qibleyi-canım, dəxi bütخانədən əl çək!
Ey dini sevən, gəl rəhi-biganədən əl çək!⁽¹³⁾

Qəlbimdəki şəm'im kimi yan, canıma nur saç,
Fırlanma əbəs, adəti-pərvanədən əl çək!

Canü dilimi almısan, ey pərdənişin yar,
Bipərdə danış, pərdəyi-kaşanədən əl çək!

Meyxaneyi-eşqində ki, məstanə yıxıldım,
Sərməstləri qovma bu meyxanədən, əl çək!

Ya gül kimi al rəngimi, ya ətrimi qaytar,
Ya quş kimi sal damına, ya danədən əl çək!

Şahin kimi məskən sənə şahlar əli olmuş,
Qovma iki-üç qarğanı viranədən, əl çək!

Məstəm sənin eşqində, vüsalınla ayılt gəl,
Qarə qulunam, şiveyi-türkanədən əl çək!

Əfsanə deməzlər, gözəlim sübh açılarda,
Sübhün açılıb, sən dəxi əfsanədən əl çək!

Çox söyləmişəm, söyləyirəm bir də, Nizami,
Can qoy rəhi-eşqində bu peymanədən əl çək!

Etmə, gəl öz kamini bir böylə virandan tələb!
Etmə mətləb qönçəsin sən bağı dövrədən tələb!⁽¹⁴⁾

Qane ol, səbr eylə, ac qal, mərdlik eylə dəhrdə,
Etmə əsla sən çörək bir qeyr insandan tələb.

Qanə düşmüş könlünü xar ilə bir cür şad elə,
Eyləmə ömrün boyu bir lalə Ne'mandan tələb.

Sıxma köhnə paltarınla heç zaman sən qəlbini,
Tazə paltar istəmə, sən etmə nadandan tələb!

Əziz elçi, könül yarı necədir?
Mən bimarın o nigarı necədir?

Gözəlliyi, məlahəti qalırımı?
Nə eyləyir, işi, karı necədir?

Söylə, əmlik ahumuzun nərgizi,
Sünbülləri, çəmənzanı necədir?

Bulağından su içmişdir şəkəri,
Guşəsində lələzari necədir?

Dost tutanı, o yad saydı, könlümün
Düşmən olan dostu, yarı necədir?

Gecə-gündüz mən atəşdə yanıram,
Şux mələyin abidarı necədir?

Qan içməkdə yox nöqsanı zərrəcə,
Peşimanımı, söylə, barı, necədir?

Bircə dəfə uf demədi ömründə,
Aşüftəhal, yar qərarı necədir?

Yar qəmindən Yə'qub oldu Nizami,
Əsrin Yusif şəhriyarı necədir?⁽¹⁵⁾

Yaxşı bir söz deginən, ta şəkərərzan olsun,
Yaxşı əl tut ki, sitəm, dərdü qəm asan olsun.

Qorxuram ki, verəsən haqqını öz vəslindən,
O zaman ki, sözüümün və'dəsi payan olsun.⁽¹⁶⁾

Oxşayıb acizi hər an belə istər dilbər
Tez cəza hökmü verib, gec də peşiman olsun,

Ey pəriüzlü, Nizami səni gözlər, gəl, gəl
Gəl qarışqa evi bir mülki-Süleyman olsun!

Yenə tövbə evimi eşq xərab etmədədir.
Aşiq iftarını sevda meyi-nab etmədədir.

Könlümə bir mələyin sevgisi od saldı, adı
Günü də, Zöhrəni də göydə sərəb etmədədir.

Onun eşq atəşi hər qəlbə girər, amma nədən,
Tək mənim qəlbimi atəşdə kəbab etmədədir?

Gözləri baxdı mənə, söylədi səbr et, səninəm,
Doğrusu, səbr edərəm - ömr şitab etmədədir.

Ahu gözlüləri yatmış zaman ovlar ovçu,
Ömr rə'yadə şikar olmağa tab etmədədir.

Məsləhətdir, məni qovmaqdan isə versin əzab,
Yar bunu yaxşı düşünmüşdür, əzab etmədədir.

Gər Nizamini xəta isə həlak etdirmək,
Aşiqəm, yar məni öldürsə səvab etmədədir.

Yol çətin, aləm qaranlıq - atını bir yanə çək,
Varlığı gəl bir zaman can müllinə, vicdanə çək.

Qov könlü bağça-bağından bu quzğun-qarğaları,
İmtahan eylə, hüma quşlarını meydana çək.⁽¹⁷⁾

Haqqa gər oldunsa məhrəm, ey gülüm, aç pərdəni,
Hikmətin şərbətini al, başına mərdanə çək.⁽¹⁸⁾

Gərçi ruh aləminin əsrarına çatdı əlin,
Ərşi titrət, gərdişin işlərini məstanə çək.

Get qədəmsiz o yolu, dilsiz danış hər sözüntü,
Baxmadan gör, surəti-peymanəsin gəl canə çək.⁽¹⁹⁾

Əhli-hümmət məclisində heç zaman olma ağır,
Saqıdən al iç şərab, hər işini səhmanə çək.⁽²⁾

Məşğul olma zərrəcə cənnət-cəhənnəmlə, saqın,
Əz cəhənnəm başını, bir də qələm rizvanə çək.

Ey Nizami, bu qədər əsrar ki, sən açmışan,
Anlayan yox rəmnini, bəsdir, onu pünhanə çək.

Yoxdu xəzinəm ki, saçım üstünə
Al bu quru canımı, qurban sənə.

Hansı kələklə səni mən ovlayım?
Sök canımı, tök qanımı, ey sənəm.

Eylə qəbul, hər nə varımdır verim,
Torpağına, millətinə, müllükünə.

Hər iki dünyanı ucuz saymasan,
Qurban edim, çul daşıyan bəndənə.

Gəl ki, tozun da gözüme sürmədir,
Gəl ki, Nizami can atr sürmənə.

Gəncliyimi sənə verdim, bu möhnətdən şirinsənmiş,
Nə cür ölüm qarşında mən, bu fürsətdən şirinsənmiş.

Gözlərimdə yaş olsan da, işıq alır ürək səndən,
Can möhnətim, bunu bil ki, sən işrətdən şirinsənmiş.

Hardan tapım incə sözü, nə cür verim qiymətini?
Sən daddığım, dadmadığım hər ne'mətdən şirinsənmiş.

Savaşın da, barışın da yağ-bal dadır damağımda,
Mehrin qədər, qəhrin də xoş ... hər cəhətdən şirinsənmi.

Nizamının həyat dürrü sənin bir vəslinə qurban,
Hər nə versəm ucuz olar, hər qiymətdən şirinsənmiş.

Kimdir deyil, deyirsən, indi cahanda bədbəxt?
Bir yermi var ki, orda yaymaz fələk əsarət?

Ziynət verib, de, harda bir taleə gəlin tək,
Bu ainəyə bənzər, doqquz üzüklü xilqət?

Aləm bu isə, gördük, yoxdur onun üzündə
Bir zərrəcə sədaqət, bir zərrə nur, şəfqət.

Dərdi, qəmi nə vaxtsa forz eylə olmayıbdır,
Öylə düşün ki, yoxdur aləmdə böylə möhnət.

Bəslər fələk köhbəkdə mişkilə ənbər, ancaq,
Ta sıxmayınca olmaz onda elə lətafət.

Mişkilə doldurarsa dövranı bu zəmanə,
Var mişkünün üzündə mütləq qandan işarət.

Tərk eylə bu cahanı, bəsdir daha Nizami,
Bu əqrəbdən bu tasda sən gözləmə səadət.

Gecə xəlvətcə bizə sevgili yar gəlmiş idi,
Üzü aydan da gözəl nazlı nigar gəlmiş idi.

Tər axıb gül yanağından, bulud örtmüşdü ayı,
Onu düşmənmə qovub, könlü qubar gəlmiş idi?

Ona mən göz yetirib xəlvəti baxdım, baxdım,
Ovçunun ovlağına körpə şikar gəlmiş idi.

Uyuyub hər ikimiz rahat olub bir yatdıq,
Bəxtimin bağçasına güllü bahar gəlmiş idi.

Dedi: - Getmək dəmidir, söylə, nə istərsən yar?
Bir öpüş istədim ondan ... Yeri var, gəlmiş idi.

Ağlayıb getdi o yar, göz yaş yandırdı məni,
Odlara yandı dilim, sanki şərər gəlmiş idi.

Şahə and olsun, Nizami ayılıb gördüm o yox,
Demə rüyada bizə çeşmi-xumar gəlmiş idi.⁽²¹⁾

Gözüm aydın, gözümə surəti-canan görünür,
Mişki-ənbər saçaraq ətrlə əfşan görünür.

Allaha şükr edirəm, ey gözümin nuru, bu gün
Yar gəlib göz önünə, sərvə-xuraman görünür.

Ayrılıq zəhrini daddım, acı da olsa, vüsal,
İki dünyaya dəyər, eylə ki, hicran görünür?

Səni bir dəfə görənlər güvənir eşqimizə,
Nə üçün gözlərin, ey dil, belə giryan görünür?

Eşqini canım ilə bəslədi birlikdə könül,
Onsuz, ey sevdiciyim, can evi viran görünür.

Ey sənəm, vəslin ilə, eylə ki, şad oldu könül,
Yırtdı qəm köynəyini, gül kimi xəndan görünür.

Şadlığından alışıb yandı Nizami, dedi ki:
“Gözüm aydın, gözümə surəti-canan görünür.”

Gözlərinə and olsun məndə yüz nişanən var.
Günüm zülfündən qara, səbrim ağzın kimi dar.

Ayaqlarım getmir ki, üzəngidən yapışım,
Əlim gəlmir atımın cilovunu çəkim, yar!

O baş ki, sənin ilə bir yastığa qoymuşdum,
İndi dizim üstündə, ya kuyində biqərar.⁽²²⁾

Ürəyinə salma ki, biganələr yanında
Vəfa xəzinəmizi mən qılıram aşkar.⁽²³⁾

Ürəyimi verirəm, ziyandırsa, heç alma,
Vüsal haqqı verməyə candan artıq nəyim var?

Gələrəm! - söylədin sən - Cəsur ol, ey Nizami,
Xoşbəxtəm ki, bu sözü dedi o gül dodaqlar.

Könlüm sitəminlə canə yetdi,
Ahım odu asimanə yetdi.

Ayrılmaram ölməyincə səndən,
Qəm xəncəri qəlbə, qanə yetdi.

Eşqi necə gizlədim cahanda,
Şurim o biri cahana yetdi.

Karvan hələ çatmamış, yolunda
Köç növbəti gəldi, canə yetdi.

Gözlə, gələrəm - dedin, Nizami!
Tez gəl ki, zaman o anə yetdi.

Gördün nə bəla çəkdi başım eşqin ucundan?
Dözdüm qəminə, gəlmədin, bax, dostluğa nöqsan.

Məzlumlarının naləsinə adət edibsən,
Bəs naləmə meyl eyləmədin, sevgili canan?!

Eyb etməz, könül vermə mənə, çünki gözəlsən,
Dil verməmək adətədi gözəllərdə binadan.⁽²⁴⁾

Söylə, bu Nizami necə səbr etsin, əzizim,
Eşqində qərsiz qalanın, ey məhi-taban!⁽²⁵⁾

Görün, önündə aşiqin şiri necə şikar edər,
Pələng kimi cavanları bir anda biqərar edər.

Çəkib də kirpiyindən ox, o əyri yayda saxlayır,
Nə işdi ki, vurulmamış bu qəlbim ahu zar edər.

Alıb ləbin soragını, dağıtmışam libasımı,
Görün, bu mey nə meydi ki, içilməmiş xumar edər.

Dedim o daş ürəklidən vəfa görüm, nə çarə ki,
Mənim bu şişə könlümü ələmlə səng-sar edər.

Şəbi-visalı hər səhər alışıdır xəyalımı,
O hər gecə bu könlümü, görün, nə tarumar edər.

Xəzinədirsə möhnətin, xərabələrdə məskən et,
Qərsız könüldə, sor, nədən qəmin qərar edər?

Nə qədər zalım olsa da, Nizami, əl götürmə sən!
Gül istəyən cəfa çəkib, tikanla ruzigar edər.

Güntüm batdı, gəl ay bədrim, bir anlıq gəl, amanım ol.
Sən eşqimsən, uzaq gəzmə, evim ol, aşyanım ol!

Kəsil həmdəm, solub rəngim, sinəmdən sil pası, cəngi,
A dərdim qaynağı, dərman, güman sənsən, gümanım ol!

Ləbin kövsər, bulaqvari ... həyatın ilk səbəbkarı,
Dışımdə tutmuşam canım, gəl, ey canım, həyanım ol!

Gözün qurbanı, hirsələnmə, sevinmə gül, kədərələnmə,
Qanımla oynama, cana, canımla oyna, canım ol!

De, yetməzmi vurub atəş durub gendə, oda baxdın?
Tapaq gülşən, yapaq şənlik, suda qönçəm, fidanım ol!

Qəmər saçım, hilal qaşım, ayın bədri, günün çətri,
Qulun qulluqda amadə, buyur gəl, hökmranım ol!

Yaşıl tacım, İrəm bağım, uca sərvim, süsən bərgim,
Nizami dərdinə son qoy, gülüstanım, cahanım ol!

Gül camalın gülə dedi: - Dur, pərdə sal üzündən,
Güllər zünnar bağlamışdır yanağından, üzündən.

Görürəm ki, qan örtmüşdür niqabını qönçənin,
Xəcalətdən бүrtünüb ki, görməyəsən bəlkə sən.

Qulac-qulac saçlarının açılında mətai,
Bənövşələr köçmək üçün yük bağladı bilirsən.

O ərgövan camalının bir işarə etməsi
Yasəməni lal eylədi, süsən qaldı sözündən.

Əgər sözün varsa sənin gülə söylə fikrini
Çünki nərgiz xumar olmuş, yuxu yağır gözündən.⁽²⁶⁾

Nizamilə çox əlləşdi bülbül, etsin rəqabət,
Bu qəzəli eşidərkən susdu, getdi özündən.

Mən kiməm ki, söyləyim: eşqim mənə mehman olub
Dəm vurum ki, içmişik and, əhd olub, peyman olub.

Öz xudavənd hümmətinlə mən qulu xoşbəxt edib,
Bəzminə bəxş etdiyim ne'mət çörək yox, can olub.

Nur camalından doğubdur gecələr bayram günü,
Bayrama qurban gərək ... canım ona qurban olub.

Ləbi əlçatmaz ... düşüb gül qədəmindən öpmüşəm,
Bircə busəm yüz ilin can dərdinə dərman olub.

Açmışam dərdi-sərim, xoşbəxt gülüm xoş dinləyib,
Dizimə köksün qoyub, dəstim ona yorğan olub.

Sübh-naməhrəm gəlib də ... eyləyib eysim haram,
O gedirəkən, yağdığı m həsət, giley, hicran olub.

"Ey Nizami, əlvida, mən bir daha görməm səni",
O, gülüb getmiş ... mənim ağlar gözüm giryan olub.

Mənim dərdim böyük dastan ... oxu, dərmanım ol, ey dost!
Canım yarə, günüm qarə, sökülmüş danım ol, ey dost!

Önündə mən kəmərbəstə, nə əmr etsən, gözüm üstə,
Nigarımsan, canım istə, qulam, sultanım ol, ey dost!

Səbuhim ol, salıb yadə ... qanımdan dolur al badə,
Desəm: "Nəgmə oxu bir də!" Ahım, əfqanımlı ol, ey dost.

Gələr bayram vüsəl qıysan ... de harda qaldı bəs qurban?
Bir az rəhm eylə, ver fərman, de ki: "Qurbanım ol, ey dost!"

Məgər hicran çəkən yarı sevidirməzmi dildarı?
Yolundan yığ tikanları ... gülüm, reyhanım ol, ey dost!

Nizami bir ürək ... kövrək ... arar yarı tamaşa tək,
Barı bir dəm gəlib baş çək, mehım, mehmanım ol, ey dost!

Mənim ox qəlbimə dəymiş, gözüm pürxun, nədəndir?
Özün qəlbimdəsən, nəqşən olur birun, nədəndir?

Bu dünyədə mənim ancaq yeganə istəyim var
Biz ki, bir qəlbə sahibik belə şəbxun, nədəndir?⁽²⁷⁾

Fəzayi-eşqdə pərvaz bərabər etmişik biz,
Sənin mehrin gödək, eşqim mənim əfzun, nədəndir?

Tutardın dost məni əvvəl, nədən mehri unutdun,
Bu düşmənlilik nədən doğdu, kənar oldun, nədəndir?

Şəfa qıldın bütün naçar ürəklər harda varsa,
Nizamiyə çatıb növbət, cəfa qıldın, nədəndir?

Mənim tək köhnə bir dostu neçin qəm-xar saxlarsan?
Var ol, əhsən deyir aləm, nə yaxşı yar saxlarsan.

Mənə xoşdur qənim, canan, ona gəl dərman axtarma!
Sual etmə "Nədir dərdin?" Əcəb bimar saxlarsan? ..

Səni mən dost sayırdım, sən məni düşmən hesab etdin.
Səninlə fəxr edirdim, sən məni naçar saxlarsan.⁽²⁸⁾

Nə rəngdə sən olursan ol, səninlə mən varam daim,
Əgər təsbihə mayılsən və ya zünnar saxlarsan.

Əgər olsa qənim yüngül, sənin qüssən olar asan,
Necə ki, könlünə xoşdur, məni, dildar, saxlarsan.

Səni daim Nizami öz əziz cananı bilmişdir,
Rəvamı sən onu böylə sitəmlə xar saxlarsan?

Mən sevincə dəyişməyəm uğrundaqı bir cə qəmi.
O qəm mənə bəxş eyləyir ölməz-itməz bir ələmi.

Hər bəzmdən, hər nəş'ədən dadlı imiş cövrün sənin
Qəhrin də xoş cövrün kimi ey könlümün ilk həmdəmi!²

Yalnız sənin qulunam mən, heyf qulluq bacarmıram.
Can məlhəmin əlindədir, nə qəm, qıyma o məlhəmi.

Gülümsədi qoşa püstə, dedin: - Məndən vüsal istə.
İstəyimmi? Heç bilmirəm bir vəslinə dəyərimi?

Mənim könlüm səndən savay heç bir kəsi istəməz. yox.
Sən kimsəyə bənzəmirsən, sənə kimsə bənzəyərmi?

O mişk tellərin sənin məzhəbi-dilbəri tutub,
O zülmkar qəmzələrin rəsmi-sitəmləri tutub.

Gül üzünü görün bəşər bağladı bel qul olmağa
Canını azad eyləmiş; rütbe-yi-çəkəri tutub.

Bədnəzərin xətasına düşməyəsən deyə, səhər
Bir dua eylədim sənə, əldə o dəftəri tutub.

Layiqin olmasam da mən, yaş-quruma döz, ey gülüm!
Göz yaşım axdı sel kimi, bax ki, o hər yeri tutub.

Səninlə ilk dovda canı ucuz tutub, uduzmuşam,
Eyləmə eşqə hiylə sən, rütbe-yi-davəri tutub.

Məsiha mö'cüzü kimi mö'cüzə göstərir ləbin,
Səni Nizami Gəncəvi eşqdə rəhbəri tutub.⁽³⁾

Mümkünmüdür məni qurban edəsən?
Dərdlərimi görüb dərman edəsən?

Göz yaşımı islandıqca bədənim
Al qanıma məni qəltan edəsən?⁽³¹⁾

Ürək demə, artıq əldən vermişəm,
Ona çarə özün, canan, edəsən!

Zəif ovam, saxla məni, öldürmə,
Heç dəyərimi məni qurban edəsən?

Göz dikmişəm dodağının şəhdinə,
Ümid var ki, bir gün mehman edəsən.

Bəlkə vurub ləblərinə möhrünü,
Nizamini bir Süleyman edəsən.

Pərvanə, söndür şəm'ini, gəldi çiraği-canımız,
Qan ağla, ey gülzar sən, açdı güli-xəndanımız!

Olmuş gecə meydan sənə, canan, mənəm qurban sənə,
Gəldi, ey Hindistan, sənə fəğfuri-Türkistanımız.

Bir sərvdir qəddin sənin, cənnətdə yox bərabərin,
Sən bir ağa, mən nökerin, biz bəndə, sən sultanımız.

Parlar yanağın şəm" tək, pərvanə yandı sübhədək,
Biz təşnəyik, su ver içək, ey çeşməyi-heyvanımız!⁽³²⁾

Lütf eylə bir, ey nazənin, Nizamiyə ol həmnişin,
Qət eylədin ollam sənin, bəs hardadır peymanımız?

Rəncilə bu rəncimi asan edim,
Dərd ilə qoy dərdimə dərman edim.

Qanla dolmuşdur ciyər ta qəlbədək
Qanla qanı mən necə pünhan edim?!

Yar deyir: "Eşqə fəda et qəlbini"
Başqası qəlb etsə, qoy mən can edim.

Səbr ilə hicranə olsa da əlac,
Səbr yox ki, çareyi-hicran edim.⁽³³⁾

Səbr olmaz olmasa vəsli-nigar,
Mən bu dərdə çarəni hardan edim?

Qəlb rahatlıq dilər, dilbər niyaz,
Hansı fərmanı gərək ünvan edim?

Onların hökmün Nizami dinləməz
Əmr versin qoy mənə sultan, edim!

Rö'yadə mən cənnət şarın can içrə rəxşan tapmışam.
Ol şamə yüz pərvanəni bir anda qurban tapmışam.

Axtardım ətrin ənbərin, gördüm cəlalın sərvərin,
Hüsnündə tale məzhərin, xanəmdə mehman tapmışam.

Müddətdi eşqi-ləb deyə axtarmışam yarəb-deyə
Zülmatı-şəbdə sevgiyə bir abi-heyvan tapmışam.

Böylə eşitdim, ol sənəm hüsnü vəfanı qıldı cəm!
Gördüm cəmalın bircə dəm, bildim ki, ümman tapmışam.

Yorğun adam yatmaq dilər, təşnə suya çatmaq dilər.
Ay çeşməsi batmaq dilər, hüsnündə taban tapmışam.

Söylədilər ki, neyşəkər daim olar şirinu tər,
Aldıqda mən böylə xəbər sərvü xüraman tapmışam.

Çıxsam bu şərhimdən kənar, təbi-Nizami qan olar.
Olmaz xəzinə aşkar, mən gənci-pünhan tapmışam.

Saqi, nə yatıbsan dur, mey ver ki, bahar gəldi,
Tale yenə iş üstə, köksündə vüqar gəldi.

Bir danə vəfa toxmi əkmışdim o gülşəndə,
Gül açdı, haman danə, gülzarimə bar gəldi.

Səpdi su cigər çeşməm, könlün bağı gülləndi,
Bir böylə gözəl bağə nazilə şikar gəldi.

Solmuşdu, qarışmışdı min dərdilə əhvalım,
Dirçəldi küsən könlüm, səbrilə qərar gəldi.

İqbal nə gözəl gəlmiş, bundan da gözəl olmaz,
Qulluqda durub bəxtim, didarıma yar gəldi.

Bütlər şahı hazırdır, şahlar şahı hazırdır,
Gövhər belə nurani, nərgiz də xumar gəldi.

Şükr eylə Nizami, gəl, tufanlar arasından
Bəxtin gəmissi çıxdı, fəthilə kənar gəldi.

Sənəm, ey gözün fədasi, bizə bir gətir səfa sən
Nə olar vüsəlin ilə verəsən bizə dəva sən?

Səni bir görüb danışmaq mənim istəyimdirdi, ey yar,
Sən o zülfünün qətari, elə dərdimə şəfa sən!

Füqərayə padşahlar, gözəlüm, nəvaziş eylər
Nə olar qapıda saysan məni bir fəqir, gəda sən?

Sənə, əhd edib Nizami qul ola yanında, ey yar,
Onu qovma dərgəhindən, ona vermə min cəfa sən.

Sən könlümü almaq da dilərsənmi, a dilbər?
Solsun o böyük eşqinə bəslənmiş əməllər?

Bir xeyli zaman var ki, açılmır o gül ağzın,
Zəhmət çəkərək qırmadı püstən dəxi şəkkər.

Hər kirpiyinə bir pəri məftuni-zəbundur,
Zülfün dağlar, şurə gələr cümlə gözəllər.

Qəmzən nə yaman rəvnəqi-islami yıxıbdır,
Tut başqa əməl, olma, gözəl, gəl belə kafər.

Səhrələrə çıxsan, bilirəm, dilbəri-rə'na,
Qibtə edəcək hüsnünə gün ayla bərabər.

Huşu gedəcək hər nə ki, divanələrin var.
Ruyindən əgər olsa kənar o qara tellər.⁽³⁴⁾

Ruh nuş eləyər, lə'li-ləbin badə verərsə,
Cəng, ney, kaman inlər, göz olar onlara sağər.

Bu hüsnü camal ilə, bu ülvi görünüşlə,
Mümkünsə, bizə lütf eləyib ruyini göstər.

Tainki Nizami kimi hicran zadələr qoy,
Bel bağlayaraq qulluğa, olsun sənə çakər.

Sən ey yüz min cana dinclik verən can,
Ey bütün aləmin qıbləsi olan!

Gəlirsən ... baharsən, yoxsa laləzar,
Qoynunda bənəfşə, süsən, ərgövan.

Qarşında göyləri diz çökdürmüşən,
Ey sərvlər təkin bayraq qaldıran!

Açdın nəfəsini min-min qönçənin,
Ey neyşəkər kimi kəmər bağlayan!

Necə ki, macal var, şadlan, qanadlan,
Ələ düşəcəkmə bir də bu dövrən?!

Necə sür'ətlidir ömür köhləni,
Barı cilov çəkib üçcə gün dayan.

Çox görmə canını Nizamiyə sən,
Ey dodaq möhürü Yusifi olan!

Sənsən eşq tacı, gözəllər tacı,
Necə ki, aləmin şahıdır Arslan.

Sən, a bütün türkləri hindu qılan!
Kaş olasan ovçu gözündən nihan.

Cismimi qurban demişəm anbaan
Zülfünün hər bir telinə, yar, inan.⁽³⁵⁾

Varmı halım əl vurasan, tab edim,
Ey bu yazıq canıma min ox vuran!

Mən ki, cigər qanıma etdim ruzu,
Ey qanıma mey tək içib kam alan!

Sən gecələr dinc uyuyan bir mələk,
Mən evinin dövrəsinə fırlanan.⁽³⁶⁾

Qoy qapanım gül qədəmin bir qucum,
Çoxmu uzaqdan baxacam bağrı qan?!

Bal dodağından öpərəm qorxmasam,
Kirpiyin oxdur, qaşın hazır kaman.

Çoxdu sevən ... Amma səninçün, külüm.
Bircə Nizamindi göyə yalvaran.

Sən görən deyiləm mən, sənsə elə o lə'lsən,
Mənim gəncliyim ötdü, sən bir az da gözəlsən.

Əmrinlə yox, təskin et məni öz insafınla,
Mən istəyən qədər yox, bacardığın qədər sən.

Sınıxmışam eləmi? Necə sınmasın ürək?
Canım elə o candır, cismim-necə görmüşən -

Sən - Xəlilimsən, mən - od, axı necə sönməyim?
Mən ölürəm, sən yaşa!! Ətir saç, ey gülbədən.⁽³⁷⁾

Sənin ay camalını görüm deyə bircə gün.
Musa tək ömrüm boyu çobanlıq edərəm mən.⁽³⁸⁾

Bağçamızda nə varsa, xəzan aldı, apardı,
Sənin kimi bahardan min tərəvət umarkan.

Nizami kəmər çəkib dayanmış xidmətində
İki dünya günəşi altında parlar, əhsən!

Sərxoşluq edən dövlət, hüşyar olacaq bir gün,
İllərcə yatan bəxtim, bidar olacaq bir gün ...⁽³⁹⁾

Qalmaz bu qapı bağlı, var hər gecənin sübhi,
Dilbər belə heç qalmaz, dildar olacaq bir gün...

Əğyarımı cananım oxşarsa bu gün, əlbət,
Bu sevgili gözlərdə o xar olacaq bir gün.

Mən kafəri-eşq oldum, bildim ki, bu dastandan.
Boynumda onun zülfü zünnar olacaq bir gün.

Soruşdun halımı? Məmnunəm, ey dust!
Ciyər parə, ürək pürxunəm, ey dust!

Gəl aşıqlıq sözün məndən kənar et,
Sən ol Leyli, ki mən Məcnunəm, ey dust!

Əlindən eylərəm fəryad, fəryad,
Bu fəryadla günü əfzunəm, ey dust!
Sevənlərlə, eşitdim, mehribansan,
Mən onlardan məgər birunəm, ey dust?!
Yıxılsan, söylədin imdadə gəlləm,
Yetiş ki, indi mən dilxunəm, ey dust!
Nizami şe'r ilə dil açdı, heyhat,
Səni heç tutmayıf əfsunum, ey dust!

Sığar qəlbə qəmin, dünyaya sığmaz,
Məhəbbət - dağ seli ... məcraya sığmaz.
Gözüm qan-yaş ... soruş hardan sızır qan?
Yığışsa çay olar, dəryaya sığmaz.
Gülüm, gülmə ... dar ağzında bir öpgüm,
Şirin büsəm sığar bəlkə, ya sığmaz.
Dodaq mücrün mənə bir lə'l versə,
Günəş şəhdə güli-rə'naya sığmaz.
Nədir əhdin? Canım almaq? Bu gün al!
Sabah gecdir. Sabah sevdaya sığmaz.

Tanışdır gözlərim sən ilə canan,
Onlara işığı sən verdin hər an.
İlqarın düz olsun, dostumsan əgər,
Dolanır ayrılıq içində dövrən.
Gözəlim, zülfünü boynuma dola,
Düyünlər açılıs mənim canımdan.
Bir neçə günü sən Nizamilə ol!
Ki, sonra bizi çox əzəcək hicran.

Təəssüf, min təəssüf ki, təkəm, dildarə möhtacam.
Bu qəmlərdən xilas et gəl məni... qəmzarə möhtacam.
Yazıq könlüm sədaqətdən xəcil oldu, zəlil oldu,
Vəfa qıldım, hanı əhli-vəfa, bir yarə möhtacam.

Könül aram tapar yalnız dürrüst ülfətlə, söhbətlə,
Əgər görsən nişan ver sən, şirin göftarə möhtacam.
Mənim ömrüm, günüm qurban vəfa ətri saçan dosta
Hanı? Gəlsin verim canım, yanım-odlarə, möhtacam.
Gecə-gündüz çıraq əldə... gəzib bulmam da bir həmdəm,
Hanı həmdərd, bir həmsöhbət... qırıq bir tarə möhtacam.
Kimin gülşəndə varsa bir gülü... bəlkə güllər könlü,
Gəl ağla qəbrim üstündə, tikanə-xarə möhtacam.
Nizami, Gəncəni tərək et, apar ver şe'ri Şirvanə,
Sözün qədrin bilən sərrafə, tacdarə möhtacam.

Fəxr elə yar ki, barını çəkirəm.
Saf ürəkdən qübarını çəkirəm.
Sərxoşam, bir şərabdır eşqin,
Səni ağuş bəharıma çəkirəm.
Ruzigarım keçirsə cevrinlə,
Ürəyimdən o narını çəkirəm.
Qoyma solsun çiçəklənən əməlim,
Hər zaman intizarını çəkirəm.
Bülbüləm mən, Nizami, gülşəndə
Gülünün ahü zarını çəkirəm.

Xərab oldu könül mülkü, nigarım, eylə bir şəfqət,
Apardı gənci biganə, gözətçi eyləməz qeyrət.
İtibdir karivan gözdən, bu çöldə qalmışam tənha,
Nə köhlən var, nə də öncül, qədəm atmağa yox qüdrət.
Yatıb qaldım bu torpağın önündə sübhədək, yarəb,
Əcəb yoldur ki, bir töhfə bizimçün olmayır qismət.
Nizami, tapmasan artıq bu dünyada gözəl günlər,
Köçüb getmək gərək burdan, qazan sən yol üçün sərvət

Xoşbəxt yaşa, qəm çəkməyə dəyməz,
Dünyadə fəğan etməyə dəyməz.

Çərxin çəkisi bəlkə bir arpa,
Ədli onun heç zülmünə dəyməz.

Sübhün soyuğunda mənim olsan,
Yay gündüzü qış sübhünə dəyməz.

Azca dəyəri bəlkə də var? Yox!
Düzgün cavabım könlünə dəyməz.

Harda ki, sən varsan, qəmər gərəkmez,
Kimin olsan ona şəkər gərəkmez.

Başının üstündə ay kimi dursan,
Dünyada kimsəyə səhər gərəkmez.

Mənim kabab olmuş bir ürəyim var,
Daha can gərəkmez, ciyər gərəkmez.

Üz göstər... Bu ümid bəsimdir, gülüm,
Baxmaram günəşə, göylər gərəkmez.

Axı əvvəl-axır görünəcəksən...,
Nə lazım-bu qədər dərd-sər gərəkmez.

Sən ki, söz vermişdin, neçin gəlmədin?
Gəlmədin... başqa bir kədər gərəkmez.

Sənin xidmətində qul Nizamiyə
Zülfündən savayı kəmər gərəkmez.

Həs-rətəm camalına, ey dost harda qalmısan?
Mən qulunam, ey şahım, məni məndən almısan.

Gözlərin şahiddir ki, hüsnün yağdır mənə,
İddiaçı, şahid də, hakim də sən sən, ey can!

Qısqanıram, baxmasın, ayna da vurğun sənə,
Görməsin cəmalını sevən qəlbi olmayan.

Sən mişksən, sirrini səba saxlaya bilməz,
Ətrin tutar aləmi tellərini darasan.

Sən keçdiyin yollara qan-yaş tökür Nizami,
Yolun ağ olsun, özün daim xoşbəxt, kamiran.

Hər cilvəni tanrım sənə əl'an
Sanki özü göndərmiş səmadan.

Sev, oxşa məni öpgülərinlə,
Hər busə - murad, aşiqə ehsan.

Qəlbim, dedim hardadır? O güldü:
- Orda ki, yeri həmişə pünhan.

Qanımla əlin yumaqımı istər?
Qan-yaş tökürəm yusun da canan.

Nə qəlbi gözəl, xülqi ə'la.
Olsun ona Nizami qurban.

Mümkünmü deyim nəvazişindən,
Əhvalını sorsa Qızıl Arslan.

Hər gecəm oldu kədər, qüssə, fəlakət səniz,
Hər nəfəs çəkdim, hədəf getdi o saat səniz!

Sənin ol cəlb eləyən vəslinə and içdim, inan,
Hicrinə yandı canım, yox daha taqət səniz!

Başqa bir yarı necə axtarım, ey nazlı mələk,
Bilirəm, sən də dedin: "Yox yarə hacət səniz!"

Sən məni qəlbimə hakim, sənə qul oldu könül,
Sən əzizsən, mən ucuz, bir heçəm, afət, səniz!

Nə gözüüm var arayım mən səni, bəxtim də ki, yox,
Nə də bir qaçmağa var məndə cəsarət, səniz!

Sən Nizamidən əgər arxayın olsan da gülüm,
Gecə-gündüz arayıb, olmadı rahat səniz!

Hüsnün gözəl ayətləri, ey sevgili canan!
Olmuş bütün aləmdə sənin şə'ninə şayan.

Gəl eylə inayət, mənə ver busə ləbindən,
Çünki gözəlin busəsidir aşiqə ehsan.

Sordum ki, - Könül hardadır? Aldım bu cavabı:
"Heç sorma, tapılmaz onu axtarsa da insan".

Rəhm eylə - deyib, sel kimi göz yaşımı tökdüm
Kim, qanımla ilə əl yuma, ey afəti-dövrən!

İnsafın əgər varsa, açıq de, bu Nizami,
Sənlə necə rəftar eləsin, ey mahi-taban?

Gəl söylə, cavabın nə olar, sorğu zamanı,
Əhvalımı səndən soruşarsa Qızıl Arslan?

Cavanlıq var ikən əldə görə qədrin bilə insan,
Əmin olma gələcək bir də bu mülkü tərk edən karvan.
Bükülmüş qəddinə bir bax qocalmış şəxsin, həsrətlə -
Cavanlıq günlərin daim gəzər torpaqda sərgərdan.
Nə dövlət varsa dünyada sənə ancaq ömürdür, bil,
Onun mə'nasını dərk et, çalış boş keçməsin bir an!
Geri dönməz keçən bir gün, ayıq ol daima sən də,
Rəva olmaz ki, məstlər tək keçə qəflətdə bu dövrən.
Neçün sən hərzə işlərdə verirsen ömrünü badə,
Xeyirli işlərə sərf et, həyatı eylə cavidan!
Pul ilə almadın canı biləsən qiymətin, qədrin,
Ki oğru da qədir bilməz oğurlarsa malı asan.
Əgər sən şadiman olsan qəmə heç bir zərər gəlməz,
Və ya qəmdən ölüb getsən, toxunmaz şadlığa nöqsən.
Nizami, səndə ruh varsa danış eşqü məhəbbətdən,
Gözəl bir musiqi dinlə, şərab versin sənə canan.

RÜBAİLƏR

- 1 ♣ Ey məni tərk edən, mən nə eləyim?
Dərdimi, qəmimi kimə söyləyim?
Bilirəm bir daha görmərəm səni,
Qanlı göz-yaşına döndü diləyim.
- 2 ♣ Şadıq ki, qəm ilə şad olmuşuq biz.
Qəm oldu könülmüz hər ləhzə sənsiz.
Odlu ah çəkmədən dodaq açmadıq,
Yaşsız yumulmayıb bu gözlərimiz.
- 3 ♣ İlahi, o yarı sən bidar elə,
Sərməstlik camından bir hüşyar elə.
Ya məni özümdən eylə xəbərsiz,
Ya onu halımdan xəbərdar elə.
- 4 ♣ Dedim bu qəlbimə gəl qan uddurma,
Bir busə lütf elə, uzaqda durma.
Nə etsə yaxşıdır? Gəlib yaxına,
Göstərib ləbini, dedi: "əl vurma"!
- 5 ♣ Ömür vəfasızdır, gülüm, insana.
Yaxşılıq toxumu sən ək hər yana,
Bu dünya heç kəsə qalmayacaqdır,
Bari vəfalı ol öz dostlarına.
- 6 ♣ Ədalət həmişə zəfər gətirər,
Zülm isə aləmə zərər gətirər.
Səxavət pərdələr çəkər eyb üstə,
Hümmətsə adəmə hünər gətirər.
- 7 ♣ Sümbülün başında yoxsa qürur var?
Başını boğazdan vurub saldılar,
Soyub dərisini onun kötəklə,
Başında dəyirman daşı dartdılar.

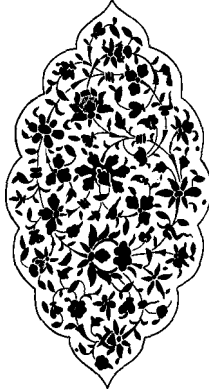
- 8 ♦ O dür danəsini, istəkli canan!
Kimə alıb verdi səndən bu dövrən?
Aparıb dənizə tulladı yoxsa?
Dedi: düri bu cür bəxş edər insan.
- 9 ♦ Dedim ki, sözümdə bir əyar olsun,
Haqqımda tanrıdan bir qərar olsun.
Məqsəd nə? - söylədi. Dedim: - Vüsalm.
Dedi ki: qoy bəxtin sənə yar olsun.
- 10 ♦ Biçarə o kəs ki, nigarı yoxdur.
Müşküldür işləri, qəmıxarı yoxdur.
Qoymayın ki, dostsuz keçsin ömrünüz,
Ölübdür bir kəs ki, dildarı yoxdur.
- 11 ♦ Ah çəksəm, ahımı bir duyanmı var?
Səbr etsəm, ömrümə yoxdur e'tibar.
Sənin xəyalınla nəfəs alıram.
Sarsıdar nəhayət mənə sevdalar.
- 12 ♦ Əlim yetişməyir mənim dildara,
Gəzirəm dünyanı boş-boş avara.
Ağlayıb qazırım könül qanıyla
Dərdimi qapıyı, daşa, divara.
- 13 ♦ Şadlıq tarlamıza qəmlər nəm salıb,
Bağrımı qüssələr çox möhkəm alıb,
Nə ilə şənlenim, sevinim, gülüm?
Ələmlə, kədərlə qanım qaralıb.
- 14 ♦ Bu qədər zülm etmə öz aşıqinə,
Könüldən vurulub o yazıq sənə
Güzgüyə nəzər sal, dəli olmasan,
Onda gəl nə desən, eybi yox mənə.
- 15 ♦ Sən getdin, mən qaldım sənə intizar,
Yoxdur xəyalından başqa bir qəmıxar.
Torpaqda çəkirəm surətini mən.
Ona üz qoyaraq ağlaram zar-zar.

QEYDLƏR
VƏ
ŞƏRHLƏR

QƏSİDƏLƏR

ŞƏHİ - MƏANİ

1. Başımın vüqarı çatmış tağına o Keyqubadın,
Bu cəlalimin yanında nə saray, nə Gurxandır.

Keyqubad - İranın qədim Kəyan sülaləsinin banisi, əfsanəyə görə 41 il hakimiyyət sürmüşdür; Gurxan qədim türk hökmdarı; Yaxın Şərq tarixində - bə'zən Bəhram Gur da bu adla adlandırılır.

Beytin ikinci misrası Nizamini düz mə'nalandırmır. Beyt orijinalın sətri tərcüməsində aşağıdakı kimidir:

Hümmətimin başı Keyqubat tacına çatmışdır (yə'ni mən böyük əzəmət sahibiyəm).

Cəlal vücudum Gurxanın qəbasını keçmişdir.

(yə'ni cəlalım o qədər artmışdır ki, Gurxanın cəh-cəlalını ötmüşdür).

Beyt Xəlil Rza tərcüməsində daha dəqiqdir və belə səslənir: Keyqubadın şah tacından çox ucadır qayəm mənim, Cah-cəlalım, şan-şöhrətim Gurxan geyən qəbadandır.

(Bax: Nizami. Lirikə. Sirlər Xəzinəsi. Şərəfnamə, B.1988, səh.61)

2. Günəşim fələkdə parlar, o həyat saçar cəhanə,
Cəsədım Məsih dəmdir, o həyat bağışlayandır.

Məsih-İsa Peyğəmbər. Əfsanələrdə onun bir sıra mö'cüzələrindən danışılır ki, onlardan biri də onun nəfəsinin ölü-ləri diriltməsi haqqındadır. Nizami öz sənətinin qüdrətini Məsih mö'cüzəsi ilə bərabərləşdirir, onun cansızları belə cana gətirəcək qüdrətə malik olduğunu söyləyir. Orijinal belə səslənir:

"O yer ki, mən dayanmışam dünyanı işıqlandırır və fələyin dördüncü qatıdır. (Əfsanəyə görə İsa Peyğəmbər göyün dördüncü qatına çəkilmişdir)

Həyat bağışlayan cəsədım ikinci Məsih nəfəsidir.

3. Bilik ordusunda əqlim yol açan bir əsgər olmuş,
Ədəbim ayıq sayıqdır, o kamala pasibandır.
Tərcümədə bu beytdən əvvəl aşağıdakı beytlər gəlir və yerinə düşməmişdir:
Ürəyim Məsih otağı, kərəmülkitab söz ilə,
O möhürlənib gözəlçə, bu möhür ona nişandır.
Mən özüm fəşahət ilə oxusam zəburu hər gah,
Kəsərəm o mö'büdün bil dilini ki, zəndixandır.
Görünür tərcüməçinin əlində olan mətndə qesidə belə sıralanmışdır. Onları orijinala əsasən öz yerinə keçirtməyi məqsədyönlü saydıq.
4. Əsərim şikəst də olsa, o təbii bir gözəldir.
Şirəmin nə xıltı varsa, yenə də o nuşi-candır.
Beytdə fikir təhrif edilir və mə'nə vermir. Orijinalda deyilir:
"Təbii və əqli nə varsa, mənim xülasəmin tullantılarıdır,
Bitkidə və mə'dəndə nə varsa, mənim şirəmin xıltıdır".
5. Qələmim yazan zamanda həsəd eylər İbn Müğlə,
Çaşar İbn Hani hökmən sözümdə orda ki, bəyandır.
İbn Müğlə X əsr məşhur ərəb xəttatı və siyasi xadimi, İbn Hani yenə elə X əsr görkəmli ərəb şairi və natiqi olmuşdur. Şair özünü onlarla müqayisə edir.
6. Bələsən yağı gözəlsə, o mənim dilim tək olmaz,
Buna çox təəccüb etmə, demə ki, şirin zəbandır.
Bələsən-ağac adıdır, Misirdə bitir. Qədim təbabətdə onun yağından dərman kimi istifadə edirdilər.
Bu beytdən sonra orijinalda aşağıdakı beyt gəlir ki, bu tərcübədə yoxdur.
"Hümmət Turuna çatınca, "Ərni" de, keç!
Çünkü bu təmənnə "lən tərani" cavabına dəyməz".
Tur - əfsanəvi dağ adıdır, guya Musa peyğəmbər bu dağa qalxıb Allahla söhbət edərmiş. Bu söhbətlərdən birində o, Allaha müraciətlə "ərni" (məne görün) deyə rica etmiş. İkin "lən-tərani" (məni görməzsən) cavabını almışdır. Şair beytdə bu əfsanəni xatırlatmaqla öz yüksək mövqeyinə işarə etməklə bu məqama çatmağın, yəni Allahı görməyin imkanlılığını söyləyir.
7. Ürəyim Məsih otağı, kərəmül kitab sözlə,
O möhürlənib gözəlçə, bu möhür ona nişandır.
Məsih otağı - İsanın çəkildiyi dördüncü göyə işarədir. kərə-

mül kitab - Qur'an. Şair öz fikir dünyasını göylər qədər uca, əsərini "Qur'an" kimi müqəddəs sanır".

8. Mən özüm fəşahət ilə oxusam Zəburu hər gah,
Kəsərəm o mö'büdün bil, dilini ki, zəndixandır.
Zəbur - ilk Peyğəmbərlərdən Davuda aid kitab. Zənd - Zərdüşt peyğəmbərin "Avesta"sına yazılmış şərhlər. Yenə şair sənətini Davudun Zəburu ilə müqayisə edib, onun "Zənd" oxuyan mö'büdləri susdurmağa qadir olduğunu göstərir.
9. Dodağım icazə versə, açılar bütün köntüllər,
Necə ki, bahar havası gülü, reyhanı açandır.
Tərcümə bir o qədər də şairanə səslənir. Orijinal aşağıdakı kimidir:
Zambaq qönçələri ilkin payızda təzələndiyi kimi
Xalqın üreyi də mənim dodağımın şirinliyindən təzələni
10. Tərcümədə
"Niyyə şə'r sən'ətimlə bu qədər öyünməyim ki,
Necə gör lətif sözümdə var, su kimi axır, rəvandır"
beytdən sonra gələn:
Sədəfəm özüm, həlaləm, təmizəm təmiz göhərdən,
Mənə bir cüt əslə yoxdan həmişə dəyən ziyandır."
beyt yerində deyildir. Biz onu orijinala əsasən sıraladıq - burada şair özünü və sənətini paklıqda sədəfə bənzədir. "Bir cüt əslə yox" - dedikdə "tamah və şəhvet" nəzərdə tutulur. Orijinal belə səslənir:
"Sədəf kimi halal yeyən, gövhər kimi halal zadəyəm,
İki haramzadədən gövhər kimi ziyan çəkərəm".
11. Nəfəsim lətif buxarə dönərək gəlir cahana,
Onu bir oğul edir bu hünerim, təb'im əyandır.
Birinci misra aydındır. İkinci misrada şair ilhamının, təb'inin hər nəfəsdə bir sənət incisi - mə'nəvi övlad yaratmağını demək istəyir. Orijinalın sətri tərcüməsi belədir:
Boğazıma gedən hər bir hava nəvazişə dönür,
Təb'imdən gələn nəfəs bir övlad olur.
12. Mən o ulduzam ki, düşmənlər puç olar məni görəndə,
Yəmən ulduzu (Süheyl) səmada görünür - görünməz yalançı
sübh - "karvanqıran" gözdən itir. Orijinalda şair bu iki məfhumun

nisbətlerini anaraq, özünü və istedadını parlaqlıqda Yəmənlüdüzlünə, ona həsəd aparən şaircikləri yalançı sübhə bənzədir.

13. Cilovu yüngül bir atdır sözü bu Nizaminin, bil
Qəm ağır üzəngi olmuş, nə üsul atım çapandır.

Şair təb'inin rəvan, axıcı və səlist, lakin mənlüyünün ağır, üzücü qəm yükü altında olmasına işarə edir.

14. Bu təpik ki, düşmənimdən mənə dəydi görməmişdir,
Bu əzabları o nakəs ki, cəzası xizərandır.

Xizərən - çubuq, içərisi boş, çox bərk və yoğun olur. Bu beytdən sonra orijinaldan aşağıdakı beyt tərcümə edilməmişdir:

“Könül və din əldən gedir, yenə də şöhrət həsrətindəyəm,
Ayaqyalın, başıaçıq, yenə valilikdən dəm vururam”

15. Nə oyunbazam bu gün mən, nə də hiyləgərəm əsla,
Nə üzümdə göz yaşımdan görünən bu zə'fərandır.

Qara torpağın dibindən havalanmasam gözəldir,
Hamı yelkən açdı getdi, geri qalmağım yamandır.

Bu beytlər də tərcümədə öz yerlərində deyildir, orijinala uyğunlaşdırıldı. Birinci beytdə şair şəraitə uyar olaraq, lazım gələndə qanlı göz yaşı töküüb, üz-gözlərinə zə'fəran rəngi çökdürən riyakarlara oxşamadığını göstərir. İkinci beytdə gəmi-yelkən-lövbər nisbətində müraciət yolu ilə mə'caz yaradıb, öz bəxtindən-taleyindən şikayətlənir.

16. “Əl atıb dəyişsən hər gah şe'rin libasını sən,
Dəyişər vücudu, sanma onu saxlamaq asandır”

Bu misralardan sonra orijinalda olan aşağıdakı iki beyt tərcümədə yoxdur:

Hər şeyi əks edən ayna kimi hərdən
Üzümün bərkliyinə və canımın saflığına-dayanaraq aman-sızlaşsıram.

Ya da yüngül bir mehdən əsib titrəyən şam kimi
Qorxudan və zəiflikdən ayaq üstə ölür, süstləşirəm.

17. Bu zərurətimdir aydın, bu xəclətimdirdi aşkar,
Məni oxşa rəhmət ilə, mənə baxt şəm'i yandır.

Nə qədər yaranmışın var, öləcək hamı nəhayət,
Qalacaq sənin vücudun, o həmişəlik qalandır.

Burada da yerdəyişmə prosesi getmişdir. Beytlər tərcümədə əksinədir və yerinə görə sıralandı.

18. Mənə göstər ol nişanı, səni onda dərk edim mən,
Bu nişanla tapmaq olmaz, bu ki, bir qələt nişandır.

Tərcümə Nizamini açıqlamır. Şair burada yaradanın yalnız idrakla qavranıla biləcək fəvqə'adi bir qüvvə olduğu haqqında Qur'an ayəsinə işarə edir. Orijinal aşağıdakı şəkildədir:

“Məni o məqama çatdır ki, sənin nişanını tapım,
Səhv dedim, nişansızın nişanını necə tapmaq olar?”

19. Bu geniş, gözəl həyatə sən onu əzəl yetirdin,
Onu ömrünün sonunda bu həqiqətə inandır.

Beytin ikinci misrası mə'nanı dəqiq ifadə etmir. Orijinal belədir:

“Sən əvvəldə onu var olmaq səadətində çatdırdın,
Nəfəsi sona çatanda, onu şəhadətə yetir”.

KARVAN

1. Zıncırovlar səs-küy saldı, budur yola düşür karvan,
Sən bu qədim düşərgədən can mülkünə yönəl, ey can!

Tərcümədə “zıncırovlar zıncıldadı” kimidir və nəzərimizcə o qədər də poetik səslənmir. Beyt məcazi mə'na daşıyır - həyatın sonu, ölüm anının yaxınlaşmasına işarədir. Düşərgə - maddi aləm, karvan - ömür yolu, can mülkü - ruhani aləm (o dünyaya) anlamındadır. Həyat - ölüm problemi Nizamini bütün yaradıcılığı boyu düşündürür və əsas məqsədi dünyanın zalımlarına, şan-şöhrət ardınca qaçıb, qətl-qarətlə məşğul olanlara bunu xatırlatmaq, insanı mə'nəvi ülvyyəyə çatdırmaqdır.

2. Dörd hərfdir “cahan” sözü...qoy üstə dörd barmağın
Yərdən göyə məsafə də dörd barmaqdan kəmdir inan”.

Ərəb əlifbası ilə “cahan” - dörd hərfin - birləşməsindən alınır. Şair demək istəyir ki, ömür qısaqdır, həyatla (yer) ölüm (göy - ruhlar aləmi) arasındakı məsafə dörd barmaq arasındakı nisbət kimidir və ona görə də yaşanılan vaxt kəsimini ləyaqətlə başa vurmalsan.

3. Səadəti cahanda yox, dində ara...çün bu bağda
Yusif köynəyinə oxşar nə ətir var, nə ərğəvan.

Nizami çox zaman müəyyən poetik fikrini oxucuya çatdırmaq üçün qədim əfsanələrə, deyimlərə müraciət edir. Bu beytdə də ikinci misra məşhur “Yusif və Züleyxa” əfsanəsin-

dəki bir epizodu yada salır ("Yusif" surəsi Qur'anda da vardır). Yusif qeyri-adi gözəllik sahibidir və elə gözəlliyi Üzün-dən də çox məhrumiyətlərə düşər qalır, doğma ellərdən di-dərgin düşür. Atanın, qoca Ye'qubun oğul həsrətilə ağla-maqdan gözləri tutulur. Uzun əhvalatlardan sonra Yusif Mi-sirdə şah seçilir, atasına sağ olmasına dəlil kimi gizlicə öz göynəyini göndərir. Ata köynəkdən oğul ətrini duyaraq təs-kinlik tapır, gözləri işıqlanır. Şair bu rəvayətə işarə ilə yenə də mə'nəvi aləmin maddi aləmdən üstün olduğu ideyasını təlqin edir.

4. Bilik bizim dağımızsa, tamah onun qonşusudur,
Sağdı Rüstəm, amma durur hələ ağ div, Mazandarana.

Şair əqli, zəkani mə'nəviyyəti ucaldan başlıca amil hesab edir. Ancaq onu da əlavə edir ki, insan məcazında hərisliyə sövq edən məqamlar da yox deyildir və o özündə bu kölgə-li tərəfi təmizləməyə qadir qüvvə tapmalıdır. İkinci misradə "Rüstəm", "Ağ div", "Mazandarana" xatırlama - işarələri də mehiz bu hikməti təsbitləndirmək üçündür. Əfsanəyə görə (Firdovsi "Şahnamə"sində bu əfsanə xüsusi işlənmişdir) qədim İrən şahı Keykavus igidlər igidi Rüstəmin xəbəri olma-dan tamah ucundan divlər məskəni Mazandarana hücum etmiş, lakin Ağ div tərəfindən məğlub olmuş, ordusu dağı-dılmış, gözləri çıxarılmışdır. Beytdə Rüstəm - əqil, zaka, hü-nər, Ağ Div - Mazandarana - nəfsin, hərisliyin aqibəti - bəd-bəxtlik simvolları anımlarındadır.

5. Əgər Qur'ana əl bassan, ulduzlardan qurtularsan
Qur'an Mehdi beşiyidir, Mehdi - sahib axir-zaman!

Bu beyti açmaq üçün nücumşünaslığa və islami hədislərə müraciət etmək lazımdır. Astrologiyaya görə səma cisimlə-rinin - ulduzların bir-birinə toqquşması fəlakət törədir. Ərəb-cə bu yaxınlaşma "qran" adlanır. Şair orijinalda "qran" və "Qur'an"-ın (ərəb əlifbası ilə onlar eyni şəkildə yazılır) forma-ca oxşarlığından göz cinası kimi istifadə edərək müasirlər-ni "Qur'an"a tapınmağa çağırır. Digər tərəfdən isə beytdə (ikinci misra) islamın şie təriqətində məşhur olan bir əfsanə-yə işarə vardır. Bu əfsanəyə görə axırıncı 12-ci İmam Meh-di vəfat etməmiş, qeyb olmuş və dünyanın sonunda - ax-ir-zamanda zühur olmalıdır.

6. Yer xalçası - qanlı bir təst, bic doğulmuş nəfsin də - şam.
Nə vaxtacan xizərən tək o xalçanı mıxlayasan

Bu beytin açımı üçün də yenə qədim Şərq şahlıq üsul-ida-rəsi adətləri anılmalıdır. Ən'ənəyə görə şah saraylarında

üzünə ölüm hökmü oxunan məhkumun e'dam mərasimi "nət" adlanan döşəkçə üzərində icra edilirdi: yerə iri hey-van dərisi salınar, üstünə torpaq tökülər, dəri hər tərəfdən xizərən (bambuq) ağacı ilə mıxlanardı. Nizami beytdə mehiz bu mərasimi nəzərdə tutub, insan nəfsinin, tamahının da, bax, beləcə məhvini arzulayır.

7. Sən göy rəngə meyl eləsən, başın qalxar fəlayəcən,
Qırmızı, ya sarı umsan, xəzan kimi kül olarsan.

Şair rənglərdən simvol kimi istifadə edir. Tünd rəngləri mə'nəvi kamillik, açıq (qırmızı, sarı) rəngləri bayağı həyatın rəmzi kimi alır və sonuncu rəngə meyl edənlərin, yə'ni bə-tinləri yüngül olanların həyatını bir heç hesab edir.

8. Cəm halında mişk ahunun göbəyində, dar kisədə,
Yayıldımı, ipək olur, tirmə olur ona yorğan.

Yenə şair simvollarla danışır - demək istəyir ki, insan - istər mə'nəvi, istərsə də maddi cəhətdən varlıdırsa öz içində - özü üçün yaşamamalı, sərvətini - biliyini, varını yaxınları-uzaq-la-rı arasında bölüşdürməlidir, necə ki, mişk (ətirli maddə - ahunun göbəyindən hasil edilir) nə qədər ki, göbəkədə - dar dəri torbadadır - bir o qədər qiyməti yoxdur, yayılıb istifadə olunarkən qiyməti artır, rayihəsi ipekləri, şalları bürüyür.

9. Tozlu xirqə geyənlər var, qəlbi səhər, beyni günəş,
Evdar qadın kül altında köz saxlayar zaman-zaman.

Beyt belə mə'nalandırılmalıdır: insanlıq sərvət, ad-sanla öl-çülmür. İlk baxımda sönmüş hesab edilən kül altında evlər-də nəfəs versən - alışıb-odlanan köz saxlanıldığı kimi, sadə kəslər, toz-torpağa bürünənlər (tozlu xirqə dedikdə şair za-manının xalqa yaxın, təmiz niyyətli sufilərini, dərvişlərini də nəzərdə tutur) arasında da istənilən qədər kamil bəşər öv-ladı görərsən.

10. Nə qədər ki, sür-sümüyün dönüb sürmə olmayıb, qalx!
Şəriatin torpağıyla sürmələni b hümmət qazan.

"Qur'an"-da səxavət insanlığın başlıca vəzifəsi kimi şəreflən-dirilir. Nizami də beytdə islami hökmlərə müraciətən dindəş-larını həyatda yaxşılıq edib, ad-san qazanmağa çağırır.

11. Cilov çəkən qul olmamış, daşı sultan damğasını,
Xəlifənin həlqəsini öz boynunda güc, qüvvə sən.

Dövrünün ən'ənəvi şe'r qanunlarına riayətən beyt və ondan sonrakı dörd beyt mədhiyyə səciyyəsi daşıyır, Abbasi xəlifə-liyi (750-1256) və Səlcuqi sultanlığı, onların qara rəngli bay-

rağına tərif, dua-sənadır, lakin bu beytlər əsl məqsədə keçid kimi anlaşılmalıdır, sonrakı beytlərdə zamanın bir nömrəli adamlarına insanlıq dərsi vermək üçün bir vasitədir. Şair həmin beytlərin ardınca "Sultan demək nəyə lazım? Səndən bəter quldur sultan" deyərək bu hökmügüclüləri də, din xadimi olsun, ya xətt sahibi, fərqi yoxdur, tək tanrının bəndəsi, qulu sayır və tanrı xatirinə onları həyatda ülvə əməllərə səsləyir, yeri düşəndə təhdid etməkdən belə çəkinmir.

12. Mələk səni şeytanlardan xərac alan tanısın qoy,
Heç bir kəsin çörəyinə olma bəis, az havalan.

"Şeytanlardan xərac alan" - məcazi mə'nadadır. - yə'ni çirkinliklərlə-iblislərlə mübarizə apararı, təmiz, pak adam.

13. Bir içim su, çörək üçün hər ayağın tozu olma,
Gör nə günə saldı fələk - Adəm ilə Hüseyni, an.

Adəm - bəşərin Yer kürəsində ilk nümayəndəsi sayılır. Əfsanəyə görə tamah ucundan cənnət bağında tanrı tərəfindən qadağan edilmiş çörək-buğda dənəsi yediyinə görə oradan çıxarılmışdır. Hüseyn - Məhəmməd peyğəmbərin nəvəsi, Həzrət Əlinin oğlu - 680-cü il məhərrəm ayının 10-da Kərbəla düzündə xəlifə sərkərdəsi Yezid ibn Müaviyə ilə Xilafət uğrunda mübarizədə məğlubiyyətə uğramış, düşmənlər suya gedən yolları kəsmiş, İmam Hüseyn və onun bütün əqrabası susuzluqdan şəhid olmuşlar. Su və çörək - tamahın, hərisliyin simvolu kimi şair tərəfindən alınır, yuxarıdakı Adəm-Hüseyn xatırlamaları da bu məqsədə xidmət edir.

14. Gör hardadır gücsüzlüyün, əl çək "Mən! Mən!" deməkdən...ey.
Dünən kölə, bu gün əmir, bayaq xəstə, indi loğman.

Bəlkə də beytdə Nizami Azərbaycan Atabəylər dövlətinin başçısı, əslində bütün Səlcuqlar aparatını idarə edən Şəmsəddin Eldəgizin (1175-ci ildə vəfat etmişdir) vaxtilə qul-köle kimi İraq hökmdarı Sultan Mahmudun (1132-ci ildə vəfat etmişdir) xidmətində olduğuna işarə edir. Əgər belədirsə, böyük cəsarətdir. Ancaq ümumiyyətlə beytin mə'nası hökmdarlara rəiyyətə, məzluma zülm etməyin əslində qüdrət yox, zəiflik əlaməti olduğunu bildirmək, onları mə'nəlik iddiasından çəkəndir.

15. Nuşirəvan qafasında ətək-ətək qum, daş-kəsək,
Yəzdgürdün çələngində xırman-xırman qaratan.

Nuşirəvan - İranın Sasanilər sülaləsinin 20-ci padşahı. Yəzdgürd - yenə həmin sülalədən olan iki hökmdarın adıdır. I Yəzdgürd - Nizaminin "Yeddi gözəl" əsərinin qəhrəma-

nı Bəhram-Gurun prototipi olan Ü Bəhramın atası; II Yəzdgürd - sülalənin son hökmdarı, 632-ci ildə xəttə çıxmış, İslam bayrağı altındaki yürüş onun hakimiyyəti dövrünə təsadüf etmişdir; 649-cu ildə öldürülmüşdür.

Şair tarixi səhifələyərək müasiri olan dövlət başçılarının vaxtilə cah-cəlal sahibi olan xətt sahiblərinin aqibətini xatırladır - həyatda heç bir şey əbədi deyildir., yaxşılıqdan savaşı. Son mənzilə sultan da, gədə da bir qiyafədə gedəcək.

GÖY İTİRİR CÜT ZƏRİNİ...

1. Toqquşur Ayla - Günəş... Göy itirir cüt zərini,
Tutulur altın xana... qoy qapasın dəftərini.

Şair Şərq aləmində məşhur oyunlardan olan nərdə müqabil tərəfin çıxılmaz vəziyyətə düşməsi - məğlub olması səhnəsini alaraq dünyanın dağılması ideyasını irəlilədir - zülmün ağırlığına dözməyən cahanı - Yer kürəsini böyük fəlakət gözləyir - beytdən çıxarılan mə'nə belədir.

2. Parçalansın qoca Yer kürrəsi, sussun da sular,
Tərkidir dörd okean mədd, cəzr şəkəri.

Mədd-cəzr (ərəbcə) qabarma-çəkilmə. Qur'an surələrinə işarə ilə beytdə qiyamətin - məşhər günü əlamətlərinin yaxınlaşmaqda olduğu göstərilir. Bu ona görədir ki, dünya evində fəsad çoxalmışdır.

3. Nola yüngül dolana aləmin üstündə fələk,
Yüngül hərlənsə dəyirman itirir ləngərini.

Mə'cazi mə'nada fələyin çərxi və dəyirman daşı müqayisədə götürülür - dəyirman dənə üyütdüyü kimi çərxi-fələk də insanı beləcə əzir.

4. Büdrəyon, mürğü vuran bir öküz üstündədi.
Yer, hər nə qurduqsa qırır, qəbrə qoyur əksərini.

Yenə şair məcaz işlədir. Yerin öküz üstə dayandığı haqqında əfsanəyə işarə ilə dünyanın e'tibarsızlığına - hər saat, hər an üzərində baş verən ağılsızlaşma fəlakətlərə eyham vurur.

5. Fələyin Şirinə pəncə uzadır Yer öküzü
Gücü varmı dizinin göstərə bilsin girini.

Nücum aləmində bürcərdən biri şir (əşəd) bürcü adlanır. Beytdə göy - şir bürcü və torpaq (yer öküzü) qarşılaşdırılır və bu qarşılaşdırmada hansının qələbə qazanacağı məsələsi ortaya atılır. Əslində bu məcazın özü də başqa bir mə-

caza xidmətdədir - qorxaqlıq və cəsəret simvollarıdır və onların açımına yönəlmişlər.

6. Şad olurmu bu yaşıl qübbədə qartal, qaraquş,
Nə qədər qüllə - qəfəs qırdı göyərçin pərinə.
Yaşıl qübbə - dünya; qartal, qaraquş - himmət sahibləri;
Qüllə-qəfəs-cəh-cələllı saraylar, göyərçin - sadə kəslər, in-sanlar, çoxluq, rəyyət.
7. Gəmi sürsən fələk ümmanı səni qoy udsun,
Təslim addımı atıb tapşır ona lövbərini
Şair insanı idraki axtarışlara - kosmik uçuşlar fəth etməyə çağırır.
8. Qədəmin körpüyə dönsün bu yaşıl Dəclədə qoy,
Xızır tək tək elə Bağdadı - cahan dilbərini.
İnsan zamanın qat-qarışıq sellər burulğanında (yaşıl Dəclədə) xeyirxahlıq və nəciblik körpüsü rolu oynamalıdır. Onun üçün şan-şöhrət, cah-cələl yolunu (Bağdadı - cahan dilbərini) Xızır tək tək etməlidir. Xızır əfsanəvi peyğəmbər, dirilik suyu içib ölməzliyə qovuşmuş, sularda və səhrada dara düşənlərə, ehtiyacı olanlara kömək göstərən sehirkar qüvvə.
9. Əf'i zümrüd görə, dözməz gözü dərhal kor olar,
Kar olar dinləsə İblis Qur'an səslərini.
Qədim e'tiqada görə guya əf'i (ilan) zümrüd görsə mütləq gözləri tutular. "Qur'an"da Allah kəlamı olduğu üçün tanrıya və insana qəsd kəsilmiş İblis - şeytan onu dinləməz. Beytdə "zümrüd" və "Qur'an" təmizlik və qüdsiyyət, əf'i və İblis çirkinlik və mənhusluq simvollarıdır, yəni gözəlliyin qarşısında eybəcərlik mütəq məhv olmalıdır.
10. Sən Xəlil tək çəvik ol, haqqa itaət yolu seç,
Yol kəsənlər sənə yol göstərib atsın bəranə.
Xəlil (İbrahim Xəlil) - peyğəmbərlərdəndir. Vahid Allahı tanıyıb bütxanələrdəki bütleri qırdığı üçün Babil hökmdarı I Nəmrud tərəfindən onun yandırılması əmr edilmiş, lakin mö'cüzə baş vermiş, yanar od lələzərə çevrilmiş, bundan sonra camaatın çoxu ona iman getirmişdir. Şair insanı öz məramı naminə mübarizədə mətin və dönməz olmağa çağırır.
11. Necə hündürdü bu günbəz, verəməz əks-səda,
Gur səsin etsə də mat şöhrət, hünər Səncərinə.
Səncər - Səlcuqi hökmdarlarından sonuncusu və ən qüdrətli olmuşdu. Hakimiyyət illəri 1118-1157-ci illərə təsadüf

edir. Şair demək istəyir ki, kainatın sonsuzluğu müqabilində böyük şöhrət sahibi belə kiçik bir nöqtəyə bənzəyər, ona görə də qürur və lovgalığı tərgitmək, təvazökar olmaq məsləhətdir.

12. Neçə ümman acısı dadmalısən, ta verəsən
Bir şirin qətrə udan ağ sədəfin gövhərini.
Beytdə gövhərin sədəf içərisində yetişməsi prosesinin mü-rəkəbliyi fonunda insana ölüyyəyə - gözəlliklərə qovuşmaq yollarındaki məşəqqətlərə sinə gərmək tövsiyə edilir.
13. Başçı kimdir? Baş üstündə durub xidmət edən.
Əyri çovkan və top ilə dolanan dairəni.
Dünya qat-qarış dünyasıdır - əyrisi də var, düzü də və dünyanı o müdriklər idarə edə bilərlər ki, onun əzab-əziyyətinə sinə gərsinlər, çovkan oyununda olduğu kimi. Çovkan oyunu qədim Şərq oyunudur, oyunçular at üstündə əyri, xüsusi bu oyun üçün nəzərdə tutulmuş ağacla - çovkanla topu bir-birindən almağa çalışırlar və bu zaman topa çox zərbələr dəyir.
14. Yaşa daşlıqda bitən barlı ağaclar sayığı
Sarmaşığı olma, tanıt torpağa öz köklərini,
Bu beytdən sonra sətiri tərcümədə aşağıdakı kimi səslənən beyt ixtisar edilmişdir:
Çalış öz şəhətini gənclikdə məğlub edəsən,
Çünki ilan uzun ömür sürsə əjdahaya çevrilər.
15. Qanıçən öz qanını hamıdan əvvəl axıdır,
Günəşin qanın içən Ay dağıdıb məşərini.
Mə'lumdur ki, Ay öz işığı günəşdən alır. Lakin Ay həftənin müəyyən günlərində həm də kiçilir, bədr hilala dönür. Şair bu faktdan öz poetik məqsədi üçün istifadə edir. Zalımlara üzünü tutaraq etdikləri vəhşiliklərin ağır nəticələrini xatırladır.
16. Yola çıxmaq diləyirsənsə, bir ovuc dən saxla,
Bircə sünbüllə də tarla yaradır bənzerini
Beytin mə'nası: əbədlilik dünyasını yaşadığın maddi aləmdə qazanmalısən, yaxşı, xeyirli işlərlə.
17. Bəhmənin sağ qolunu qırdı bir əjdərmi, nə qəm,
Yada sal əjdəri məğlub eləyən Heydərinə.
Bəhmən - əsatiri Şərq qəhrəmanlarından biri. Əfsanəyə görə əjdaha ilə vuruşda bir qolunu itirmişdir. Heydər - Məhmən

məd peyğəmbəri əmisi oğlu və kürəkəni Həzrət Əli ibn Əbu-talibin ləğəbidir. Dini rəvayətlərdən birində onun qılıncı ilə əjdahanı iki yerə bölməsi nəql edilir. Beytin açımı: həyatda heç bir olay - pis olsun, yaxşı olsun əvəzsiz qalmır. Bəd iş öz cəzasını, xeyir mükafatını almalıdır.

18. Sən polad ustası, incə, ulu Davud kimi ol,
Yumşalıb mum kimi öpsün də polad əllərini.

Davud - irəlidə deyildiyi kimi yəhudi peyğəmbərlərindədir. Məşhur "Zəbur"un müəllifi sayılır, gözəl səsə malik olub, "Zəbur"u e'cazkar nəfəslə oxuyarmış. Bununla belə onun digər sənəti də var idi: ilk dəfə polad əritməyi və hərbi zireh hazırlamağı insanlara o öyrətmişdir.

19. Sən kamal əhli, cəsur, həzrəti - İsa kimi ol,
Ona çarınıxdə fələk verdi cahan minbərini.

Nizami Məhəmməd dininə tapınır, islama böyük e'tiqad bəsləyirdi. Lakin o zamanın məhdud din xadimlərinə bən-zəmir. Bütün dini-fəlsəfi cərəyanlar və təriqətlərdəki işıqlı nə varsa onu qiymətləndirir, yəhudi, nəsrani, zərdüştilik, şamanilik, bütperəstlilik, sufizm, aristotelçiliyin rəşional meyillərindən bərinirdi. Bu beytdə də şair elmi, kamalı, bili-yi uca tutub hikmət ardınca getməyi vacib sanır, göstərir ki, bu yolda insan tələf olsa belə onun şərəfli əməyi nəsilə tə-rəfindən əzizlənəcəkdir, necə ki, həzrət İsa dara çəkildisə şəfqətli əməllərinə görə başər tarixində əbədiləşdi.

20. Suyu torpaq tanıdar, torpağın ovcundadı su,
Oda kim şö'lə verir? Dinlə cahan yellərini.
Beytdə həyatın dörd ünsür (ənasiri-ərbəə-su, od, hava, tor-paq) vasitəsilə mövcudluğundan bəhs edilir.

AĞLIN GÖZÜ İŞIQLANDI...

1. Əgər şahlar şahısansa halqa olma qapıda sən,
Viranlıqdır xəznələrin şahlarına əsil məskən.

Tərcümədə "şahlar şahısansa" yerinə "xəznə ilanısansa" verilir ki, bu mətnin mə'nasına uyğun gəlir. Orijinalda da "şahsansa" kimi işlədilir. Şair ölkə başçısına müraciətən demək istəyir ki, xəzinənin qapısını açıq qoymaq, ondan xalqın güzaranını yaxşılaşdırmaq üçün istifadə etmək lazımdır. Xəzinə üstündə oturmaq ilana xas cəhətdir (deyimə görə ilan xəzinəni çox sevir. Xalq nağıllarında da bu keyfiyyət özünü göstərir - nağıl qəhrəmanı xəzinə tapır, onun keşiyini çəkən əjdahanı

öldürür və i.a..) Nizamini "Yeddi gözəl" əsərində də Bəhram Gurun xəzinə üstə yatan əjdahanı öldürməsi epizodu vardır və bu səhnə orta əsr miniatür sənətində də öz əksi-ni tapmışdır.

2. Gecə ay tək oyaq ol ki, sirlər əyan olsun sənə,
Əgər aləm görən aysan, ya da şahsan bu aləmə.

Şair yenə zəmanə hökmdarına müraciət edib, deyir ki, hakim dövləti idarə etmək, ölkənin əsasıyını qorumaq üçün gecələr belə səmanın ayı kimi oyaq qalmalı, zəmin olduğu ölkənin hər bucağından xəbər tutmalıdır.

3. Mərdəşən əgər-süfrəndə sən qida elə öz qanını,
Çünkü əzəl ana qanı bəsləmişdir bu canını.

"Öz qanı ilə qidalanmaq" - yə'ni öz gəsinin malına göz tikməmək, harama əl vurmamaq. Şair fikrini təsbitləndirmək üçün insanın ana bətnində də qanlı qidalanmasına işarə edir.

4. Muradına müxalif bir külək əssə düşmə ruhdan,
Bu küləyə qarşı durub, qələbə cal ona hər an

beytdən sonra qəsidənin on bir beyti tərcümə olunmamışdır. Həmin beytləri orijinaldan sətiri tərcüməsi aşağıdakı şəkildədir:

Deyim ki, qorxmuram, "allahə pənəh" - qorxuram, Lakin ulduzların tə'sirindən yox, allahın təqdirindən.

Sənin üzün kimi dönük olan qiblədən üz döndər, O surətə heyran olma ki, sənin kimi onun da heyranlığı var

İstər divanə Bəhlul olsun, istər yunanlı Əflatun,

Bu dövrənin müşküllərindən heç kəs bir müşkül də açmadı

Heç bir bilikliyin ağıl qeybin sirlərini bilmədiyindən
Biliyin üstündən qələm çək, nadanlıq bayrağını qaldır

(yə'ni təvazökar ol, elə düşünmə ki, elmin-hikmətin bütün sirlərinə yiyələnmişən. Kainatın çox mö'cüzələri var ki, sən ondan xəbərsizsən və demək, bildiklərinin üstündən xətt çəkməli, nadanlığını qəbul etməli, yenə də öyrənməli, öyrənməlisən)

Xalq ilə müsəlman kimi yaşa, bələdan asudə ol
Bələ o yerdə enər ki, müsəlmanlıq oradan köçsün.

Bu məşədə sən aslansansa, özün-özünə arxa dur!
Əgər o yağışda canavarsansa, özündən yağışlıq düzəlt!

Bu yalançılar bazarında haçnadək uca səslilik edəcəksən
Dövrən kimi kəmərlə bağla, quşlar kimi cəh-cəh vur.

Qolunu haq həzrətləri şahidlərinin boynuna elə sal ki,
Nə eşq səndən geri qalsın, nə sən eşqdən geri qalasan,
Sən eşqdənsən, eşq səndən, bu silsilələnmiş dövrü gör,
Nə bir evdən dəniz olar, nə dənizdən bir ev
İnci əhvalatı o sudandır ki, şəkildən şəkilə düşmüş,
Gah yağan yağış, gah ümman mirvaridi olmuşdur
İlahi, bu fırlanan dolabda məni elə saxla ki,
Ömrümün anlarına peşimanlıq etməsin

KƏ'BƏ SULTANI...

1. Yaşıl geyən, qara çətir tutan Kə'bə sultanı,
Yeddi ölkə üzərində qurub təxti-rəvanı

Qesidə bütün müsəlman aləmi üçün müqəddəs sayılan Kə'bənin tərifinə həsr edilmişdir. Kə'bə bu günkü Səudiyyə Ərəbistanına məxsus Məkkə şəhərində əzəmətli məsciddir. Məkkənin özü də ziyarətqah sayılır, Məkkə və Kə'bəni ziyarət edən hər bir müsəlman "Hacı" adı ilə şöhrətlənir. Kə'bənin həyətidə hələ müsəlmanlıqdan əvvəl səcdəgah hesab edilən qara daş (həcərül-əsvəd) yerləşir ki, üstü qara, ətrafı yaşıl rənglərlə süslənmişdir (Meteoritdir, haçansa bu əraziyə düşmüşdür). Beytdə "Kə'bə sultanı" epiteti məhz həcərül-əsvədə aiddir. Dünya müsəlmanları bu gün də namaz qılırken üzlerini Məkkəyə - Kə'bə tərəfə tuturlar. Qədim coğrafi anlayışa görə Yer kürəsi yeddi qurşaqdan ibarətdir. Beytdəki "yeddi ölkə" də bu anlamı verir.

2. Padşahlıq təxti üzrə dörd guşəli oturmuş,
Pərgarını fəlek kimi dairəvi o qurmuş

Kə'bə struktur baxımından dörd bucaqlı olduğu üçün şair onu şah təxtinə oxşadır. Ziyarətə gələnlər ilk növbədə pərəstiş əlaməti olaraq məbədqahın dövrəsinə dolanma mərasimi keçirir ki, bu da şair tərəfindən fırlanan çərxi-fələklə müqayisə edilir.

3. Ərəb boylu bir türk kimi könül almaq üçün bax,
Ənbər kimi qara bir xal bəsləməkdə ağ yanaq

Nizamidə "türk" sözü həmişə gözəllik, ülviyyət, qəhrəmanlıq mənalını daşıyır. Kə'bə məscidinin divarları ağ marmərdən hörülmüşdür. Odur ki, şair onu "ərəb boylu türk", qara-daş-həcərül-əsvədi də bu gözəl ağ üzə xüsusi bir süs verən qara xala təşbih edir.

4. Mişk rəngli tarazüsü daşla qızıl me'yarı,
Mişki əzib toz eyləmiş qaş-daşının əyarı

Mişk yuxarıda qeyd edildiyi kimi qiymətli, ətirli bir maddədir və hər bir çəki vahidi yüksək me'yarlı qızıla bərabərdir. Şair Kə'bə daşının-həcərül-əsvədin əyarını mişkin və qızılın qiymətinə bərabər tutur. Beyt orijinalı bir qədər dəqiq səsləndirmədiyi üçün bu mə'nə olduğu kimi alınmır. Orijinalın sətri tərcüməsi belədir:

Mişki tərəzisi daşla qızılın ölçüsü oldu,
Daşının qiymətilə mişk arpa-arpaya bərabər oldu
(Arpa-zərgərlikdə ən kiçik çəki vahididir).

5. Mişki ipək arasında saxlayırlar harda var,
Ona görə mişkin xalı ipəklərdə saxlanırlar.

Mişk ətrini itirməsin deyə mütləq ipək bağlamalarda saxlanılmalıdır. Kə'bə daşı ipəklərlə örtüldüyü üçün yenə beytdə qara rəngdə olan mişk və qara rəngli Kə'bə daşı arasında bənzətmə yaradılır.

6. Cəngavərlər qovğa günü ələmə səs salan tək,
Yolundakı əhramilər deyər bir səslə-ləbbeyk

Yenə Kə'bəyə ziyarət mərasimi təsvir olunur. Ziyarətçilər ağ pal-tarda hələ məbədqaha çatmamış "ləbbeyk" /hazırım/ deyə yol boyu çığıra-çığıra yüyürürlər. Beytdə onların bu vəziyyəti döyüş meydanında cəngavərlərin hayqırıqları ilə müqayisə olunur.

7. Uzunluqda sütununun tubaya var misalı,
Növdanında suyu vardır abi-kövsər misalı.

Tuba-əfsanəvi cənnətdə ağac; Kövsər-yenə cənnətdə məş-hur çeşmə. Kə'bə sütunları əzəmətdə tuba, məbədinin növd-anın su isə Kövsər suyuna bərabər tutulur.

8. Sükan əgər olmasa o, gəmisinə dünyanın,
Qalar yelkənsiz, lənkərsiz gəmiçisi dövrünün.
Beytin açımı: Kə'bə bəşəriyyətin, həyatın nicatıdır.

9. Bax inayət cədvəlində altı səmtin pərkarı,
Məhrabını mərkəz sayır, sötəradir divarı.

Kə'bə dünyanın mərkəzidir. İlahi qüdrət dünyanın cədvəlini /altı səmt-sağ, sol, ön, arxa, alt, üst/ çəkəndə Kə'bənin məhrabını mərkəz nöqtə, divarını xətkeş götürmüşdür.

10. Səfa dağı saflaşmışdır hərəminin safından,
Torpağının nəfəsindən ətir almış bu cahandır

Kə'bə qeyri-müsəlmanların ziyarət etməyə haqqı olmayan məbədqah kimi "hərəm evi" adı da daşıyır. /Hərəm-yadla-

ra, özgələrə qadağan edilmiş, müqəddəs ocaq anlamındadır/ Beytdə "hərəminin safı" bu mə'nanı verir. Şair yenə Kə'bənin ülvyyəyətindən bəhs edir.

11. Ta ki, Kə'bə hərəmində ədalətli şahından,
Gördüyünü öz eyləyə, bir dinləyə yaradan
Tərcümədə bu beytdən sonra gələn aşağıdakı misralar yoxdur:
Meydanın Səncər atlısı, məclisin Kəsrə təxtlisi,
Min Kəsrani kəsir qoyan, min Səncəri qıbtəyə gətirən
(Səncər əvvəllərdə qeyd edildiyi kimi Səlcuqi hökmdarlarının son böyük nümayəndəsi; Kəsrə,) yaxud Qeysər (qədim Rum imperatorlarının titulu).
12. Bu dünyanın darasıdır Nüsrətəddin adlı şah,
Həm dövlətçin can yandırır, həm qoşuna bir pənah
Dara - bu adda Əhəmənilər sülaləsindən üç qədim İran şahı olmuşdur. III Dara (y.e.ə. 336-330) sülalənin axırncı hökmdarlarından və makedoniyalı İsgəndər tərəfindən məğlub edilmiş, bununla da Əhəmənilər sülaləsinə son qoyulmuşdur.
Nüsrətəddin - Azərbaycan Atabəylər dövlətinin sonuncu hökmdarıdır. Qəsidə də ona ithaf edilmişdir.
13. Mahmud İbn Məlikşahla Məhəmməd oğlu Bubək,
Cəmşid ibn Fəridunla, Mənsur İbn Müzəffər
Beytdə Məhəmməd oğlu Bubək - Nüsrətəddinə işarədir, yə'nə Məhəmməd Cahan Pəhləvan oğlu Nüsrətəddin Əbu Bək (Pişkin ləqəbi də vardır) Qalan adlar İranın və türk-səlcuqilərin möhtəşəm (tarixi və əfsanəvi) hökmdarlarının ad və nəşəbləridir ki, Azərbaycan Atabəyi bu adlarla şərafəndirilir.
14. Tac sahibi olanlara, sultanlara hökm edər,
O rütbədə Firidunə, İsgəndərə bərabər
Fəridun - qədim İranın əfsanəvi hökmdarı; İsgəndər - Makedoniya cəngavəri, hökmdar /y.e.ə. 356-cı ildə anadan olmuş, 323-cü ildə, 33 yaşında vəfat etmişdir/; Nizami "Xəmsə"sinin son möhtəşəm həlqəsi olan "İsgəndərnamə" əsərinin qəhrəmanı. Beytdə Azərbaycan hökmdarı Firidun və İsgəndərə bərabər tutulur.
15. Sənin düzgün oyunundan zaman adlı bir pərdə,
Dünya nərdi möhrəsində çaşıb qalmış heyrotədə.
Şair burada da nərd oyunun qaydalarından istifadə edərək Nüsrətəddin Əbu Bək Pişkinin dövləti idarə üsulu haqqın-

da danışır -dünya siyasətində /nərd taxtasında/ heç kimin belə uğurlu oyun oynamadığını demək istəyir.

QOCALIQ

1. Ahunun ağ göbəyində qara rəngli mişk olur,
Mənim qara tüklərim sə bəyaz rəngə tutulur.
Mişk /ətirli və qara maddə/ ahunun-cəyranın ağ qarın nahiyəsindən alınır. Şair öz mişk rəngli saçlarının ağarması prosesini alaraq maraqlı təzad yaratmışdır - ağ rəngin qaraya boyanması normal hal olduğu halda qaranın ağa çevrilməsi bədi təəccüb doğurur.
2. Ağızımda iki düzüm dolu inci var ikən,
Fələk zülmü qırdı, tökdü, iz qalmadı incidən
Fələyin zülmü - tökülmüş dişlər mirvari - inci düzümü ilə qi-
yas edilir.
3. Sandığımda gövhərlərin qalmadı bəxt ulduzu!
Ümidsizlik göylərində doğdu sabah ulduzu.
Birinci misrada ağız boşluğu dişləri özündə gizləyən gövhər, daş-qaş mücrisi kimi təqdim olunur. İkinci misradakı məcaz çox orijinaldır. Şair gəncliyin gözəlliyi olan dişlərinin itirilməsini səhər erkən dan ulduzunun çıxması ilə gecə səmasını bəzəyən digər ulduzların görünməz olmasına istixarə edir. Ancaq burada da bir təzad gizlənir. Əslində gənclik və dan ulduzu uyar olmalıdır. Lakin şairin "dan ulduzu" onun taleyidir ki, "ümidsizlik göylərində" gövhər-ulduzlarını söndürmüşdür.
4. Dağ başında qar olanda əridikcə axar su,
Gözlərimdən axan yaşın səbəbi də budur bu.
Ağ saçlı baş - qar örtülü dağ. Qar əridikcə suya dönər. Qocalıqda insanın gözləri sülanır - beyt bu paralelizm üzərində qurulmuşdur.
5. Mən kəlmənin son hərfiyəm, səhifələr son yerim,
Nə mə'nadan xəbərim var, nə cərridən xəbərim.
Şair ərəb yazı qaydasındakı bir məqama toxunur. Burada dilin qrammatik quruluşu belədir ki, müəyyən sufikslərlə kəlmənin mə'nasının dəyişməsində son hərf iştirak etmir. Nizami bu faktı məcaz götürərək qocalıb əldən düşdüynə, artıq həyatın gedişatına müdaxilə etmək qüvvəsini tərk etdiyinə işarə edir.

QƏZƏLLƏR

1. Sənin vüsəl məclisindən əgər dadsam bircə noğul
Həyat adlı xəzinədən əl çəkərəm, ey dürdanə
Tərcüməçi beyti belə təqdim edir:
Sənin vüsəl məclisində dadarammı bircə noğul,
Həyat adlı xəzinədən üzülməmiş bu dürdanə
Məndə lirik qəhrəman bir anlıq vüsəl üçün həyat gövhəri-
ni - canını fəda etməyə hazır olduğunu göstərir və orijinal-
da da beyt bu mə'nə yükünü daşıyır. Onun sətri tərcümə-
sini veririk:
“Söylə ki, mənim kimisinə vüsəl məclisinin noğulu nəşib olsun
O vaxt can gövhərimi bu höqqədən /qəfəsdən/ çıxarım”.
Göründüyü kimi beytin təshih edilmiş variantı mətnin əslini
özündə daha çox təəssüm etdirir.
2. O buğdayı cəmalına ziynət verən sümbüllərin
Ən kiçiyi Sünbülədir - çiyindəki qızıl saçlar
Sünbülə - bürc adı. Şair sünbül və Sünbülə səs oxşarların-
dan məcaz yaradır. Gözəlin saçı sümbülə bənzədir.
3. Harda görsəm səni zülfündən öpüb yalvararam,
Aşiqəm, aşiqə yoxdur yazı-divan, a gülüm.
Bu və ondan sonra gələn beyt tərcümə mətnində əksinə sı-
ralanmışdır. Orijinala əsasən yer dəyişikliyi aparıldı.
4. Mən ki, Cəmşid deyiləm busənə bir qəsr verim,
Bir mənəm, bir də canım... almasan, alsan da, gülüm.
Cəmşid - əfsanəvi İrən şahlarındanır. Beytdə cah-cəlal,
dövlət-sərvət sahibi kimi mə'nalandırılır.
5. Yüz-yüz donu yırtmış ki, çatam vəslinə, dilbər!
Bəlkə səni bir don tək qucam, ey məhi-taban.

- Müərcim beyti belə tərcümə etmişdir:
Yüz köynəyi yırtmış ki, çatam vəslinə, dilbər,
Bəlkə mənə köynək olsan, ey məhi-taban.
Mə'nə alınmır, fikir qaranlıq qalır. Orijinal sətri tərcümədə
aşağıdakı kimidir və təshih edilmiş variant ona daha yaxındır:
“Vüsəlinin arzusunda yüz qəba (paltar) çırdım ki,
Bəlkə səni, nəhayət, sənin köynəyin kimi bir an bağrıma alım”
6. Qoyma hicrini yaxına, fəraqda alışar könül,
Qoymaz o da yaxın sənə ahi-şərər nisarını
Beyt tərtibçi tərəfindən bu variantda təshih edilmişdir. Lirik
qəhrəman öz gözəlinə deyir ki, ayrılığı, fəraqı, hicranı mə-
nə yaxın qoyma ki, ahım-ataşım od olub sənə tərəf gəlmə-
sin. Orijinal da sətri tərcümədə təxminən eyni belə səslənir:
Fəraq soyğunçusunu mənə yaxın buraxma ha, buraxma!
Axı mən ah darğamı sənə sarı buraxmamışam...
Müərcim variantında isə tam əksinə, lirik qəhrəman hicra-
na adət etdiyi, ayrılığa öyrəncəli olduğunu söyləyir; və hət-
ta öz məhəbbətinin predmetində fəraqı ondan əsirgəməmə-
yi xahiş edir:
Qoyma fəraqı tərək edə, hicrinə öyrəşib könül,
Yaxınımı qoyar o sənə ahi-şərər nisarını.
 7. Yusifi-qəlbi salmışan cahı-zənəxdə zindana,
İndi kömək qolu salıb çıxar o diltikarını.
Yusif-əvvəllərdə də qeyd edildiyi kimi əfsanəvi qəhrəman,
folklor və ədəbiyyatda gözəllik mücəssəməsi kimi təqdim
olunur. /haqqında Tovrat və Qur'an da bəhs vardır. Rə-
vayətlərə görə iki dəfə haqsız quyuya salınmışdır: 1/Paxıl
qardaşları 2/ Misir şahının vəziri tərəfindən.
Beytdə əfsanənin bu bucağına işıq çilənir - gözəlin çənə
çuxuru /zənəxdən/ quyuya, aşiqin vurğun ürəyi Yusifə
təşbih olunur.
 8. Nafə kimi qanım donar cəmalına səpəndə sən,
Köntüllərə ətir saçan o zülfi-mişkbarını.
Nafə - körpə ceyranın quruyub düşən göbəyi - mişki /qiy-
mətli ətiri qədim zamanlarda ondan alırdılar/.
 9. İçib şövqün meyın ər süfrəsindən
Tamam ayrıl bu varlıqdan, bu vardan
Beyt ürfanı məzmun daşıyır. Buradakı mey /şərab/ öz müs-
təqil anlamında deyil, idrak, ilahi feyz, mərifət mə'nalarına
uyar gəlir.

10. Dostluğundan demişəm ki, neçə düşmən eşidib
Məni ağyarə xəcil etsən, özün xar olasan
Nizaminin lirik qəhrəmanı öz məhəbbətinin predmetini qar-
ğımaz. Orijinalın sətri tərcüməsi belə səslənir:
"Mən düşmən yanında sənə dostluqdan dəm vurmuşam,
Məni düşmən yanında xəcil edirsən, sən necə dostsan?"
11. Sən Nizamiyə xətt çəkmə ki, ey dilbər gözəl!
O bütün dostlara xətt çəkdi qırıb ülfətini.
Beyt orijinala uyar təshih edilmiş şəkildə təqdim olunur. Mü-
tərcim tərcüməsində belədir:
Sən Nizamiyə ki, xətt çəkməmişən, nazlı nigar!
O bütün dostlara xətt çəkdi qırıb ülfətini.
Birinci və ikinci misralar arasında məntiqi əlaqə pozulmuş-
dur. Şairin fikri təshih edilmiş variantda daha çox uyardar və
mətnin sətri tərcüməsində də bu mə'nanı verir:
"Sən Nizamiyə xətt çəkməyəsən (unutmayasan)" - deyə
Bütün dostlarıma xətt çəkdim".
12. Təşnə mənəm, çeşmə sən, söndür ürək yağımlı,
Bal dodağındır sənin çeşməyi-heyvanımız.
Çeşməyi-heyvan-əfsanəvi dirilik suyu. Guya Xızır /İlyas/
onu tapıb içmiş, əbədiyyə qovuşmuşdur. "Xəmsə"nin son
esəri - "İsgəndərnamə"nin birinci hissəsi - "Şərəfnamə"də
Nizami də öz qəhrəmanının bu çeşmənin sorağında zülmət
ölkəsinə səfərini təsvir edir. Beytdə məcaz kimi işlədilir.
13. Ey qibleyi-canım dəxi bütخانədən əl çək!
Ey dini sevən, gəl rəhi-biganədən əl çək!
Bu qəzəl də bütövlükdə ürfani məzmunundadır; "bütخانə", "mey-
xanə", "eşq", "sərməst", "vüsəl" kimi istilahlər sufi poeziyasın-
dakı kimi simvol-ışarələr olub təsəvvüfi fikrin açımına xidmət
edirlər. Təsəvvüfdə - "büt" Allahın-tarınnın atributlarından biri.
meyxanə-tarınyə sitayiş yapılan yer, saqi-mürşid, şeyx demək-
dir və s. Nizami yaradıcılığında, o sıradan lirikasında bütün or-
ta əsrlərdə aparıcı fəlsəfi-dini ideya cərəyanlarından biri sayı-
lan sufizmin müəyyən tə'siri izlənilir. Lakin Nizami dünyagörü-
şü sufizmə sığmır, daha geniş üfüqlər kəsb edir.
14. Etmə gəl öz kamını bir böylə virandan tələb!
Etmə mətləb qönçəsin sən bağı dövrədən tələb!
Bu beyt və ümumiyyətlə bu qəzəl ictimai məzmun daşıyır.
Zamanın kəsirləri və eybəcərliklərinə doğru yönəlmişdir.

15. Yar qəmindən Yə'qub oldu Nizami,
Əsrin Yusif şəhriyarı necədir?
Yə'qub-24 min sayında hesab edilən peyğəmbərlərdən biri; Yu-
sif onun oğlu. Bu haqda irəlidəki qeydlərdə söhbət getmişdi.
16. Qorxuram ki, verəsən haqqımı öz vəslindən,
O zaman ki, sözünün və'dəsi payan olsun.
İlkin tərcümədə beyt belə səslənir:
Qorxuram ki, verəsən dadımı öz qəlbindən,
Böylə söz, bəs böylə və'də necə payan olsun?
Mətn təhrif olunmuşdur; təshih edilmiş variant orijinala da-
ha yaxındır. Orijinalın sətri tərcüməsi:
"Vüsəlindən mənim haqqımı qorxuram onda verəsən ki,
Bu bir neçə sözün və'dəsi sona çatmış olsun"
17. Qov könül bağça-bağından bu qarğa-quzğunları
İmtahan eylə, hüma quşlarını meydana çək.
İlkin tərcümədə "Qara qarğaları" gedir. "Qarğa-quzğunları"
ifadəsini daha münasib bildik.
18. Haqqa gər oldunsa məhrəm, ey gülüm, aç pərdəni,
Hikmətin şərbətini al, başına mərdanə çək.
Mütərcim "Haqqa gər oldunsa məhrəm" yerinə "Könlümə ol-
dunsa məhrəm" işləmişdir ki, bu orijinal təhrif edir və ələ mət-
nin məzmununa da uyğun gəlmir. Orijinalın filoloji tərcüməsi
də bizim təsdiq etdiyimiz variantla üst-üstə düşür:
"Elə ki, haqqa ən yaxın oldun, ayağını surətdən (zahirdən) kənar çək".
Mintərlə mə'na şərbətini birnəfəsə başına çək.
19. Gərçi ruh aləminin əsrarına çatdı əlin,
Ərşi titrət, gərdişin iplərini məstənə çək.
Get qədəmsiz o yolu, dilsiz danış hər sözünü,
Baxmadan gör, surəti-peymanəsin gəl canə çək.
Əvvəla ilkin tərcümədə bu beytlər yerində deyildi, orijina-
la uyğun cərgə ilə sıraladıq. Sonra onların arasında aşa-
ğıda orijinal mətnin sətri tərcüməsini verdiyimiz misralar
çatışmır:
"Onun yolunda pusqu var, ayıq ol, ürəyini qorxutma
Pusqunu sənə açarlar, mərdliklə kamanımı çək!"
Birinci beytin birinci misrasında mütərcim tərcüməsində,
"əsrarına" əvəzinə "hikmətinə" getmişdir, biz onu "əsrarına"
sözü ilə dəyişməyi münasib bildik.

20. Əhli hümmət məclisində heç zaman olma ağır,
Saqıdən al, iç şərab, hər işini səhmana sal -
beyti mütərcimdə belə səslənir:

Əhli-ruh məclislərində heç zaman olma ağır,
Saqi tök, iç al şərab, hər işini səhmana sal.

Bizim variant orijinalın mənasını daha aydın verir. Mətnin sətri tərcüməsi:

“Ey canım, ruhu yüngüllər (çeviklər) məclisində ağır tərənən olma. Saqının ayağı qızdıqda ağır qədəhi cəld başına çək!”

Bütün qəzəl ürfani səciyyə daşdığı kimi bu beyt də başdan-başa ürfani məzmunudur. Şair “ruhi yüngüllər məclisi” dedikdə mərifət məclisi, ariflər toplantısı nəzərdə tutur və ona görə də beytin tərcüməsində “əhli-hikmət” ifadəsi bu anlama daha yaxındır. Sonra: “Saqi tök, al iç şərab...” sözləri də anlaşılıqlı deyil - ikinci şəxs kimi saqiyyə müraciət edilib, ondan hikmət şərabi tökmək xahiş edilir və elə oradaca yenə sanki saqının özünə şərab təklif edilir... Əslində isə şair saqiyyə deyil, öz canına, ruhuna müraciət edib, onu hikmət şərabi - ilahi feyzi dadmağa çağırır.

21. Şaha and olsun Nizami, ayılıb gördüm o yox,
Demə rö'yada bizə çeşmi-xumar gəlmiş idi.

Mütərcimdə beyt belədir:

Ey Nizami! - dedi. Birdən ayılıb gördüm o yox,
Demə rö'yada bizə çeşmi-xumar gəlmiş idi.

Əvvəlki beytdə “ağlayıb, getdi o yar, göz yaş yandırdı məni” misrasını nəzərə alsaq, bu beytdəki artıq “gəlmiş yarı” “Ey Nizami” - deyə şairə müraciəti yersiz səslənəcəkdir. Təshih edilmiş şəkildə verilən variant orijinala daha yaxındır:

Nizami Şirvanşahın başına and içdi ki;
“Oyananda bildim yar yuxuma gəlmişdi”

22. O baş ki, sənin ilə bir yastığa qoymuşdum,
İndi dizim üstündə, ya kuyində biqərar.

Mütərcimdə “kuyində” sözü “küçəndə” kimidir. Kuy - astana daha münasibdir, orijinal mətnə də küçədən deyil, astana-dan söhbət gedir.

23. Ürəyinə salma ki, biganələr yanında
Vəfa xəzinəmizi mən qılaram aşkar.

Əsil tərcümədə “mən” sözü yerinə “açıb” - gedir. Bu əvvəla

vəzni pozur. Sonra “açıb” və “aşkar” təxminən eyni məzmun daşdırmı?

24. Eyb etməz, könül vermə mənə, çünki gözəlsən,
Dil verməmək adətdi gözəllərdə binadan.

Tərcümə mətnə “könül vermə” deyil, “ürək vermə” gedir. Ürək vermə - cəsarətləndirmə, təsəlli anımlarında da işlənir. Beytdə isə eşq-məhəbbət məzmunu var. Və burada “könül vermə” ifadəsi daha məqsədyönlüdür.

25. Söylə, bu Nizami necə səbr etsin, əzizim,
Eşqində qərar-sız qalanın, ey məhi - taban!

beytinin ikinci misrası mütərcim variantında “eşqində qərar-sız qalacaq” kimi təqdim olunur. Nəzərimizcə təshih edilmiş variant fikri daha rəvan ifadə edir.

26. Əgər sözün varsa sənin, gülə söylə fikrini,
Çünki nərgiz xumar olmuş, yuxu yağır gözündən.

Beytin birinci misrasının ilkin variantı: “əgər dava edirsən-sə gülə söylə hökmünü” şəklində olub həm məntiqi baxımdan, həm də mə'naca düz səslənmir. Orijinalda aşağıdakı kimidir:

“Əgər sözüm varsa, gülün qulağına de.”
Bizim variant mətni daha dəqiq verir.

27. Bu dünyada mənim ancaq yeganə istəyim var.
Biz ki, bir qəlbə sahibik... belə şəbxun nədəndir.

Beyt təshih edilmişdir. Mütərcim variantının ikinci misrası belə səslənir. “Bəşər bir qəlbə sahibdir, belə şəbxun nədəndir?” Mə'nə qaranlıq, fikir mücərrəddir, mətnin orijinalı da eynən bizim variant kimidir: “Bizim ki, ürəyimiz birdir, şəbxun qəsdinə üçündür”. Şəbxun, - düşmən tərəfdən gözənilməz gəcə basqını.

28. Səni mən dost sayardım, sən məni düşmən hesab etdin,
Səninlə fəxr edirdim, sən məni naçar saxlırsan.

İlkin tərcümədə beyt yerində deyildir, onu orijinala uyğun şəkildə sıralandırdıq.

29. Hər bəzmdən, hər nəş'ədən dadlı imiş cövrün sənin,
Qəhrin də xoş, cövrün kimi, ey könlümün ilk həmdəmi!

Mütərcim beytin ikinci misrasını
“Qəhrin də xoş cövrün kimi, ey könlümün cəhənnəmi” şəklində təqdim edir. Qəfiyyə uğurlu alınmamışdır, elə deyilmi?

30. Məsiha möcüzü kimi mö'cüzə göstərir ləbin,
Səni Nizami Gəncəvi eşqdə rəhbəri tutub.

Məsiha - İsa peyğəmbər. Əfsanələrdə onun bir sıra möcüzələrindən bəhs edilir. Məs: o guya anadan gəlmə korların gözlerini açarmış, nəfəsi ilə ölüləri dirildirmiş və s. Beytdə sonuncu rəvayətə işarə edilir və gözəlin öz aşiqinə həyat verməsi Məsaha mö'cüzəsinə təşbih edilir.

31. Göz yaşıyla islandıqca bədənim,
Al qanıma məni qəltan edəsən?

İlkin tərcümədə "islandıqca" təsdiqi "islanmadan" inkarı ilə verilir. Məntiqi baxımdan düz deyil. Orijinal da bizim variantda uyardır.

Bu göz yaşıyla bədənim islandıqca,
hicranın qan selində qərq edəsən?

32. Parlar yanağın şəm tək, pərvanə yandı sübhədək,
Biz təşənyik, su ver içək, ey çeşməyi-heyvanımız.

Təşnə - susuz; Çeşməyi-heyvan irəlində göstərilmişdir - əfsanəvi dirilik suyu.

33. Səbrilə hicranə olsa da əlac,
Səbr yox ki, çarəyi-hicran edəm.

İlkin tərcümədə birinci misrada "olsa da" ifadəsi "olsaydı" şəklindədir. Biz mə'nadan çıxış edərək onu yuxarıdakı kimi təqdim edirik.

34. Huşu gedəcək, hər nə ki, divanələrin var
Ruyindən əgər olsa kənar o qara tellər.

Birinci misrada mütərcim "huşu gedəcək" yerinə əksinə "əqlə gələcək" ifadəsi işlədir ki, bu da mə'naya xələl gətirir. Mətnin orijinalı da təshih etdiyimiz məzmunu uyğun gəlir və belə səslənir:

"Sən ənbər zəncirini (yə'ni qara zülfünü) bir tərəfə töksən,
ağıl divanəlik yolunu qəbul edər".

35. Cismimi qurban demişəm anban
Zülfünün hər bir telinə, yar, inan.

Beytin əsl tərcüməsi belədir:

Cismimi qurban demişəm telbətəl,
Zülfünün hər bir telinə yanbayan

Qafiyələr bayağı səslənir, nəzərimizə bizim variantda onlar daha poetikdir və mə'naya da xələl gətirmirlər.

36. Sən gecələr dinc uyuyan bir mələk,
Mən evinin dövrəsinə fırlanan.

Bu beytin ikinci misrasında da kiçik əməliyyat aparılmışdır. Tərcümə müəllifi misranı "mən bir evin dövrəsində fırlanan" kimi təqdim edir. "Bir evin" ifadəsində qeyri-müəyyənlik var. Beytdən isə mə'lum olur ki, lirik "mən" məhz öz gözəlinin evi ətrafına dolanır, vüsəl arzusu ilə.

37. Sən Xəlilimsən, mən - od, axı necə sönməyim?
Mən ölürəm, sən yaşa!! Ətir saç, ey gül bədəm.

Xəlil - İbrahim Xəlil peyğəmbər. Dini əfsanəyə görə təkallaahlılıqı təbliğ etdiyi üçün oda atılmış, od isə onu yandırmamış, əksinə özü sönmüb, yeri gülüstənə çevrilmişdir. İrəlində bu barədə söhbət getmişdi. Beytdə tərif obyektinə öz e'cazkarlığı ilə Xəlilə, aşiq onun qüdrəti qarşısında öləzikləşib sönen atəşə bənzədilir.

38. Sənin ay camalını gördüm deyə bircə gün,
Musa tək ömrüm boyu çobanlıq edərdəm mən.

Dinlər tarixində Musa peyğəmbərin böyük kəramət sahibi olmasına baxmayaraq həm də çoban olduğu qeyd edilir. Beytdə bu rəvayətə işarə vardır.

39. Sərxoşluq edən dövlət hüşyar olacaq bir gün,
İllərlə yatan bəxtim bidar olacaq bir gün...

Bu qəzəlin ikinci və dördüncü beyti tərcümə edilməmişdir. Sətri tərcümədə bu beytlər belə səslənir.
II beyt -

"Bu yuxusuz gecələrim bilirəm ki, hədət getməyəcək,
Odur ki, bir gün nəticəsini görəcəyəm üçün səbr edirəm".

III beyt -

"Ey düşmən, yavaş tərpən ki, o bizə dost olacaq,
Bədxahlar, əmin olun ki, bir gün (o) bizə yar olacaq".

Tərcümə 40-cı illərin məhsuludur. Görünür tərcüməçinin əlində Nizami mətninin (orijinalda) natamam nüsxəsi olmuşdur. Qəzəlin yeni Xəlil Rza tərcüməsi də mövcuddur. Ancaq yeni tərcümədə də o tam səslənmir.
IV beyt ixtisar edilmişdir (Bax: Nizami - Lirikə. Sirlər xəzinəsi, Şərəfnamə, Bakı, Yazıcı, 1988, səh.49)

40. Xoşbəxt yaşa, qəm çəkməyə dəyməz,
Dünyada fəğan etməyə dəyməz.

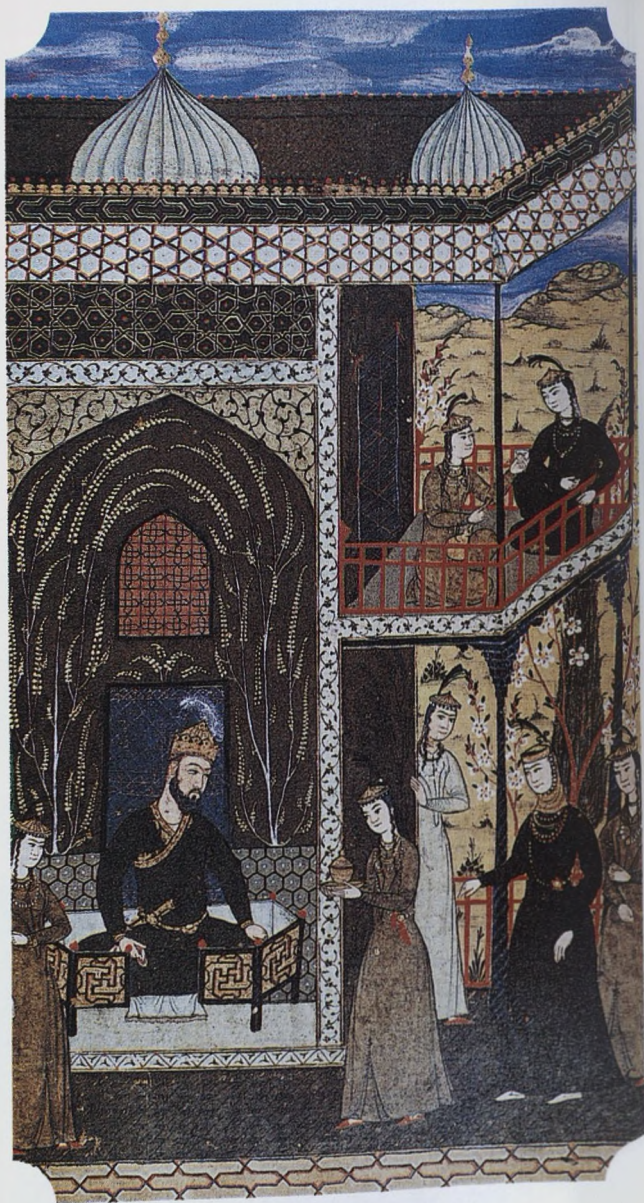
Mütərcim ikinci misranı "dünyaya fəğan tökməyə dəyməz" kimi tərcümə edir. Bu "çəkməyə"sözünə uyar qafiyyə xatirə-nədir, ancaq Azərbaycan türkcəsində səslənmir, bir əcnəbi-nin ifadəsinə bənzəyir. Düzəlişə ona görə yol verdik.

MINIATÜRLƏR

BAKİ ŞƏHƏRİNDƏ NİZAMİ GƏNCƏVİ ADINA MUZEY

ƏLYAZMA (1648 - BUXARA) - SANKT PETERBURG,
M.J.SALTIKOV-ŞEDRIN ADINA KÜTLƏVİ DÖVLƏT KİTABXANASI

ƏLYAZMA (1636 - İSVAHAN) - BAKI.
RESPUBLIKA ƏLYAZMALARI İNSTITUTU.

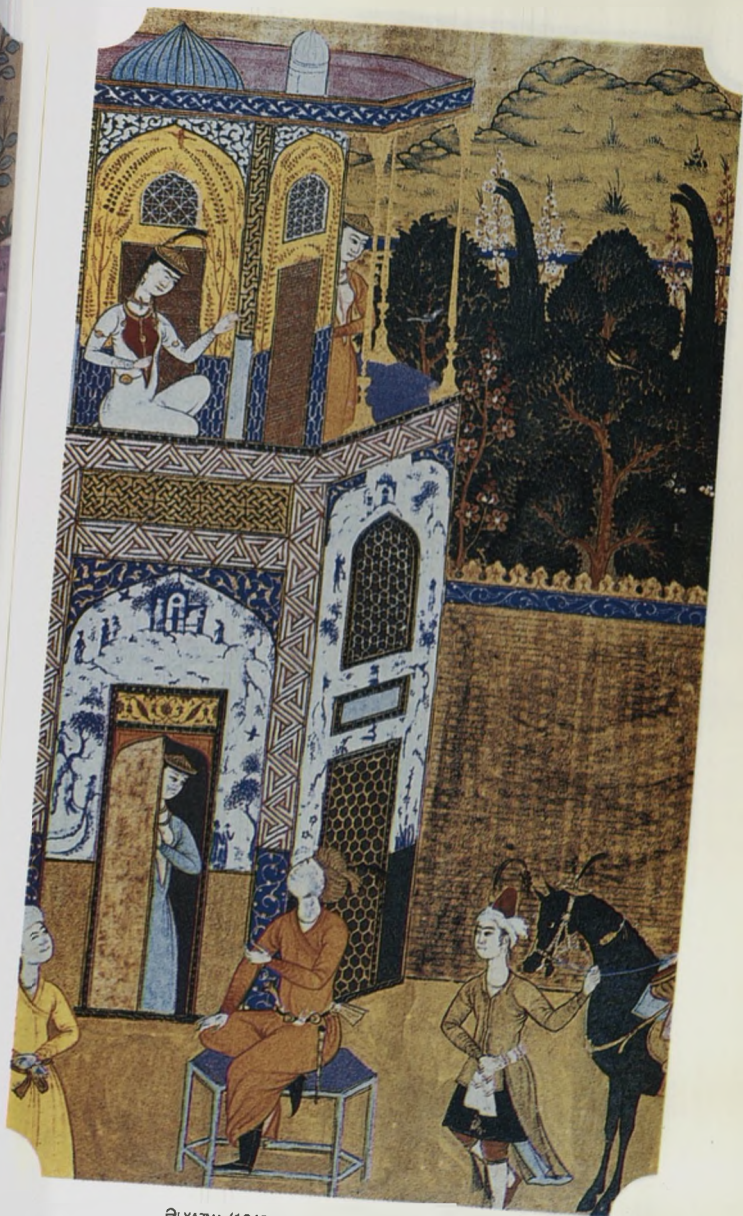
ƏLYAZMA (XVI ƏSRİN 60-70-Cİ İLLƏRİ İSVAHAN) - SANKT PETERBURU, M.J.SALTIKOV
ŞEDRİN ADINA KÜTLÜVİ DÖVLƏT KİTABXANASI.

ƏLYAZMA (1539-1543-CÜ İLLƏR -
RƏSSAM MİRZƏ ƏLİDİR TƏBRİZİ) BRİTANIYA MÜZEYİ

ƏLYAZMA (1578 - BUXARA) - SANKT PETERBURQ, M.J.SALTIKOV -
ŞƏDRİN ADINA KÜTLƏVİ DÖVLƏT KİTABXANASI.

ƏLYAZMA (1648 - BUXARA) - SANKT PETERBURQ,
M.J.SALTIKOV-ŞƏDRİN ADINA KÜTLƏVİ DÖVLƏT KİTABXANASI

ƏLYAZMA (1648-BUXARA) - SANKT PETERBURQ
M.J.SALTIKOV-ŞEDRIN ADINA KÜTLƏVİ DÖVLƏT KİTABXANASI

ƏLYAZMA (1578 - BUXARA) - SANKT PETERBURQ, M.J.SALTIKOV -
ŞEDRIN ADINA KÜTLƏVİ DÖVLƏT KİTABXANASI.

NIZAMI - ƏLYAZMA (1491-HERAT)
ŞƏRQ XALQLARI İNCELEŞMƏ DÖVLƏT MÜZEYİ

ƏLYAZMA (1636 - İSVAHAN) - BAKI.
RESPUBLİKA ƏLYAZMALARI İNSTİTUTU.

NIZAMI - ƏLYAZMA (1491-HERAT)
ŞƏRQ XALQLARI İNCƏSƏNƏT DÖVLƏT MUZEYI

ƏLYAZMA (1648-BUXARA) - SANKT PETERBURQ
M.J.SALTIKOV-ŞEDRIN ADINA KÜTLƏVI DÖVLƏT KİTABXANASI

ƏLYAZMA (XVI ƏSRİN 60-70-Cİ İLLƏRİ İSVAHAN) - SANKT PETERBURG, M.J.SALTIKOV -
ŞƏDRİN ADINA KÜTLƏVİ DÖVLƏT KİTABXANASI.

7
NİZAMİ LİRİKASI

27
QƏSİDƏLƏR

29
Şəhi mə'ani
(Tərcümə Əliağa Vahid)

33
Karvan
(Tərcümə Xəlil Rza)

37
Göy itirər cüt zərini...,
(Tərcümə Xəlil Rza)

40
Ağlın gözü işıqlanmış...
(Tərcümə M.Soltan)

43
Kə'bə sultanı
(Tərcümə Cəfər Xəndan)

46
Qocalıq
(Tərcümə Cəfər Xəndan)

49
QƏZƏLLƏR

51
Ay üzlü nigarım, kimə mehman olacaqsan
(Tərcümə Cəfər Xəndan)

51
Alım səndən üreyimi... düşünürəm dönə-dönə
(Tərcümə Xəlil Rza)

51
Allah, Allah, bax, bu cür dilbər mənim olsun gerek
(Tərcümə Xəlil Rza)

52
Apardın könlümü dilbər, füsünxanlıq yeter, bəsdir
(Tərcümə Xəlil Rza)

- 52
Apardın könlümü, canım da səndə
(Tərcümə Xəlil Rza)
- 53
Arpa qədər də tabım yox, a buğdayı üzülü nigar
(Tərcümə Xəlil Rza)
- 53
Aşiqəm, əmirini ver aşiqi-nalana gülüm
(Tərcümə Cəfər Xəndan)
- 53
A xidmət etdiyim gözəl, qazancım intizar oldu
(Tərcümə Xəlil Rza)
- 54
Baxsan cilvəli yərə bir lələz görərsən
(Tərcümə Cəfər Xəndan)
- 54
Vermərəm can sənə mən, can alan olsun da, gülüm
(Tərcümə Xəlil Rza)
- 54
Vəslin həvəsi ömrümü son anə yetirdi
(Tərcümə Əliğa Vahid)
- 55
Qəm yemə, qəm əhlinin imdadına canan çatar
(Tərcümə Xəlil Rza)
- 55
Qönçə kimi min dərdə könül doldu cəfandan
(Tərcümə Cəfər Xəndan)
- 56
Qoy sənə söyləsin, gözəl, aşiq öz həli-zarini
(Tərcümə M.Soltan)
- 56
Qoşuldun mərdlərə, oldunsa mərdan
(Tərcümə Xəlil Rza)
- 57
Diləyirdin mənə sən bir gecəlik yar olasan
(Tərcümə Nigar Rəfibayli)
- 57
Dinlədi harda könül yarımızın söhbətini
(Tərcümə Məmməd Rahim)
- 57
Ey gülü-xəndanımız, səvi xuramanımız
(Tərcümə Xəlil Rza)
- 58
Etmə gəl öz kamini bir böylə virəndan tələb
(Tərcümə Ə.Hüseyni)

- 58
Əziz elçi, könül yarı necədir
(Tərcümə Cəfər Xəndan)
- 59
Yaxşı bir söz deginən, ta şəkərərzan olsun
(Tərcümə S.Rüstəm)
- 59
Yenə tövbə evini eşq xərab etmədədir
(Tərcümə Cəfər Xəndan)
- 60
Yol çətin, aləm qaranlıq, atını bir yana çək
(Tərcümə Cəfər Xəndan)
- 60
Yoxdu xəzinəm ki, saçam üstünə
(Tərcümə Xəlil Rza)
- 61
Gəncliyimi sənə verdim, bu möhlətdən şirinsənmiş
(Tərcümə Xəlil Rza)
- 61
Kimdir deyil, deyirsən, indi cahanda bədbəxt
(Tərcümə Ə.Hüseyni)
- 61
Gecə xəlvətçə bizə sevgili yar gəlmiş idi
(Tərcümə Cəfər Xəndan)
- 62
Gözüm aydın gözümə surəti-canan görünür
(Tərcümə Cəfər Xəndan)
- 62
Gözlərinə and olsun, məndə yüz nişanın var
(Tərcümə Xəlil Rza)
- 63
Könlüm sitəmində cana yetdi
(Tərcümə Əliğa Vahid)
- 63
Gördün nə bəla çəkdi başım eşqin ucundan
(Tərcümə Cəfər Xəndan)
- 63
Görün, önündə aşiqin şiri necə şikar edər
(Tərcümə Nigar Rəfibayli)
- 64
Günüm batdı, gəl ay bədrim, bir anlıq gəl, amanım ol!
(Tərcümə Xəlil Rza)
- 64
Gül camalın gülə dedi: - Dur, pərdə sal üzündən
(Tərcümə Cəfər Xəndan)

- 65
Mən kiməm ki, söyləyim: eşqin mənə mehman olub
(Tərcümə Xəlil Rza)
- 65
Mənim dərdim böyük dastan... oxu dərmanım ol, ey dost!
(Tərcümə Xəlil Rza)
- 65
Mənim ox qəlbimə dəymiş, gözüm pürxun nədəndir?
(Tərcümə Məmməd Rahim)
- 66
Mənim tək köhnə bir dostu neçin qəmzar saxlarsan?
(Tərcümə Əliqə Vahid)
- 66
Mən sevinçə dəyişmərim uğrundağı birçə qəmi
(Tərcümə Xəlil Rza)
- 66
O mişk tellərin sənin məzhəbi-dilbəri tutub
(Tərcümə Cəfər Xəndan)
- 67
Mümkünmüdür mənə qurban edsən?
(Tərcümə Cəfər Xəndan)
- 67
Pərvanə, söndür şəm'ini, gəldi çirağı-canımız
(Tərcümə Cəfər Xəndan)
- 68
Rəncilə bu rəncimi asan edim
(Tərcümə M.Soltan)
- 68
Rö'yada mən cənnət şamın can içrə rəxşan tapmışam
(Tərcümə M.Soltan)
- 68
Saqi, nə yatıbsan, dur, mey ver ki, bahar gəldi
(Tərcümə Ə.Hüseyni)
- 69
Sənəm, ey gözün fədası, bizə bir gətir səfa sən
(Tərcümə Cəfər Xəndan)
- 69
Sən könlümü almaq da dilərsənmi a dilbər?
(Tərcümə Cəfər Xəndan)
- 70
Sən ey yüz min cana dinclik verən can!
(Tərcümə Xəlil Rza)
- 70
Sən, a bütün türkləri hindu qılan
(Tərcümə Xəlil Rza)

- 71
Sən gören deyiləm mən, sənşə elə o lə'isən
(Tərcümə Xəlil Rza)
- 71
Sərxoşluq edəm dövlət huşyar olacaq bir gün
(Tərcümə Əliqə Vahid)
- 71
Soruşdun halımı? Məmnunəm, ey dust!
(Tərcümə Məmməd Rahim)
- 72
Sığar qəlbə qəmin, dünyaya sığmaz
(Tərcümə Xəlil Rza)
- 72
Tanışdır gözlerim sən ilə, canan
(Tərcümə M.Soltan)
- 72
Təəssüf, min təəssüf ki, təkəm, dildarə möhtacam
(Tərcümə Xəlil Rza)
- 73
Fəxr elə yar ki, barını çəkirəm
(Tərcümə Süleyman Rüstəm)
- 73
Xarab oldu könül mülkü, niganım, eylə bir şetqet
(Tərcümə Ə.Hüseyni)
- 73
Xoşbəxt yaşa, qəm çəkməyə dəyməz
(Tərcümə Xəlil Rza)
- 74
Harda ki, sən varsan, qəmər gerekmez
(Tərcümə Xəlil Rza)
- 74
Həsərətəm camalına, ey dost, harda qalmısan?
(Tərcümə Xəlil Rza)
- 75
Hər cəlvəni tanırım sənə əl'an
(Tərcümə Xəlil Rza)
- 75
Hər gecəm oldu kədər, qüssə, fəlakət sənə
(Tərcümə Cəfər Xəndan)
- 75
Hüsün gözəl ayətləri, ey sevgili canan
(Tərcümə M.Soltan)
- 76
Cavanlıq var ikən əldə, gerek qədrin bilə insan
(Tərcümə M.Soltan)

77
RÜBAİLƏR
(Tərcümə Ə.Hüseyni)
79
QEYDLƏR VƏ ŞƏRHLƏR
107
MINIATÜRLƏR

Azadə Rüstəm
Nizami Gəncəvi (Lirikası)
(Azərbaycan dilində)

Bakı-2000

Yığıma verilmiş 25.11.1999.
Çapa hazırlanmış 01.03.2000.
Formatı 75x90^{1/2}
Şərti ç.v. 5,0. Hesab-noşr. v.5,8
Sifariş 2. Tiraj 200

“Qismət” Nəşriyyat-Poliqrafiya və Ticarət LTD.
Bakı 370122 H.Zərdabi prospekti 78.
Tel.: (99 412) 97 70 21, 97 70 22.